

2888-2889

491.99-5

U-61

2010

42002

Գ Է Բ Գ

(ՅՕԴՈՒԱԾ)

ԳՐԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ԷԶ.

Գ Ի Ր Ք

ԳՐԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Վ Ի Ե Ն Ն Ը

Մ Խ Ի Թ Ե Ր Ե Ա Ն Տ Գ Ը Ր Ա Ն
1898.

808

Գ Ի Բ Ք

ԳՐԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

ՆՈՐՈՒՍ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒՆ ՈՒՂՂԵԱԼ
ՔԱՆԻ ՄԸ ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԿՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ Ր Ե Ց

Հ. ԳԱՐԻԻԷԼ Վ. ՄԵՆԵՎԻՇԵԱՆ

Մ Խ Ի Թ. ՈՒ Խ Տ Ե Ն

ՅԱՆԵԼՈՒԱԾ

Գ Ի Բ Ք Կ Ա Ր Դ Ա Լ ՈՒ Ա Ր ՈՒ Ե Ս Տ Ը

Վ Ի Ե Ն Ն Ը

Մ Խ Ի Թ Ե Ր Ե Ա Ն Տ Գ Ը Ր Ա Ն
1898.

12456

Քանի մը խօսք:

Նորուս հեղինակներու եւ յօդուածագիրներու համար գրուած է առաջիկայ գրքոյկս: Պարզ գրական յօդուածներու շարք մըն է, որ այսօր գրքուկի ձեւով ի հրատարակ կը հանենք, վասն զի համոզուած ենք թէ ո՛չ միայն վստասքեր գիրք մը չէ, այլ շատերուն կրնայ օգտակար ըլլալ: Գիրքս երեւելի հեղինակներու երկասիրութեան թարգմանութիւն մը չէ,¹ այլ հեղինակելու արուեստին հետամուտ գրողի մը փորձին վրայ հաստատուած՝ գործնական ակնարկութիւններ: Գրելն արուեստ մըն է, տարակոյս չկայ. քայք այս արուեստը կրնայ միայն երկարամեայ փորձառութեամբ սորվուիլ, ինչպէս ամէն արուեստ ժամանակի կը կարօտի: Զանազանք մեր գրչութեան ընթացքին մէջ ուշի ուշով դիտել եւ որոշ եզրակացութեան մը համնիլ, թէ ինչ է պատճառն որ շատ մը մտացի, կրթեալ երիտասարդներ տեսքակ մը կամ յօդուած գրելու ատեն դժուարութեանց կը հանդիպին, եւ շատերը տպագրութեան՝ նոյն իսկ նիւթական, աշխատութեան վրայ որոշ զաղափար շունենալով կը կարծեն թէ զիրք գրելը միայն եւ միայն քանի մը հոգւոյ առանձնաշնորհութիւնն է: Եւ սակայն

¹ Թէպէտ ունեցանք մեր առջեւ Welehi "Das Buch," անուն գիրքը (Վիեննա եւ Լայպցիգ) 1890, եւ Eugène Moutonի "L'art d'Ecrire un livre, եւայն," (Պարիս) 1896, քայք հազիւ կրցանք գործածել մանաւանդ վերջինն ամենեւին. 410 էջ ստուար գիրք մը, քայք չախագանց մկարագրական: Heinrich Reiterի: Praktische Winke für Schriftsteller, (Ռէզէսըրդ) 1895 գրքոյկը միայն կրցանք օգտակարապէս գործածել

114
40

ինչպէս գործոյս ընթացքին մէջ պիտի տեսնենք, պատ-
ճառ չունի հեղինակն այս նիւթական աշխատութիւնը
անշաղթելի համարելու:

Գրքոյկիս ընթացքին մէջ նորուս հեղինակը բարեա-
ցակամ աննարկութիւններ պիտի գտնէ: Նոր քան մ՞ը-
սած ըլլալու դիտարողութիւնը չունեցանք, միայն իւրա-
քանչիւր գլխուն մէջ ջանացինք հեղինակին գրասեղանին
վրայ գործնական խրատներ դնել — տպած, գործնք
հագիւ թէ անգամ մը աչքէ անցընէ հեղինակը, եւ պիտի
տեսնէ թէ շատ քանք զիտէրարդէն, քայց մտադրութիւն
ըրած չէր եւ կամ կարելոր համարած չէր, ուր ստուգիւ
կարելոր ըլլալուն համար՝ անշաղթելի համարեցաւ
դժուարութիւնները: Մեր մէջը «գրականական սե-
նեակներ»՝ չկան դեռ — դժբախտաբար. քայց այնչափ
աւելի կարելոր պիտի գտնէ նորուս հեղինակն այս մեր
գրքոյկը: Եթէ յաջողինք այս գործնական աննար-
կութիւններով մէկ կամ երկու նորուներու տատամ-

Յայտնի է թէ Եւրոպա շատ քաղաքներ «Գրա-
կանական սենեակ» անուամբ հաստատութիւններ կան,
որոնք թէ հեղինակներու եւ թէ թարգմանիչներու ձե-
ռագիրները կը քննեն, կը սրբագրեն եւ կարելոր դի-
տողութիւնները — փոքր դրամական հատուցման փո-
խարէն — կը ծանուցանեն հեղինակներու: Նորուներու
համար շատ կարելոր են այսպիսի «սենեակներ»։ վասն
զի անաչառ կերպով վճիռ կը կտրեն թէ պէտք է
տպագրել ներկայացուցուած երկասիրութիւնը թէ ոչ,
քայց կ'իմացընեն այս իրենց վճիռը միայն հեղինակին:
Եթէ կարելոր երկ մը համարուի ձեռագիրը՝ կը գնուի:
Յայտնի է թէ այսպիսի «գրականական սենեակներ»
մեծապէս օգուտներ ունին նոյն իսկ օրագիրներու եւ
ամսագիրներու համար, վասն զի երբեք վէպեր, նո-
նորավէպեր (մանրավէպեր) տպելու կողմանէ ներդո-
թիւն կամ — սղութիւն չեն կրեր լրագիրները: Ձեռա-
գիրներու քննութիւնն ալ շատ մեծ ծախքերու կապուած
չէ. 20—25 տողով էջ մը հագիւ 3—4 սանտիմ կ'արժէ,
40—50 տողով էջ մը 6—7 սանտ.: Կընայ ընթերցողը
գուշակել թէ ինչ մեծ դիւրութիւն է այս գրականու-
թեան զարգացման: Ե՞րբ պիտի ունենանք մենք ալ
գոնէ հատ մը...:

սութիւնը փարատել, եւ մատենագրելու նիւթական
մասին նպատամատոյց ըլլալ, հասած կ'ըլլանք մեր
նպատակին: Գրականական դարուն մէջ կ'ապրինք.
երան՝ թէ հայ գրականութեան զանձանակը նորանոր
լուսմանք նետելու յորդոր ըլլայ այս մեր գրքոյկը: Կա-
րելին բրինք, լաւագոյնս եւ օգտակարագոյնս ընել կը
թողունք յաջողագոյններու. քայց գոնէ միեկթարութիւն
մը կ'ունենայ այս տողերը գրողը թէ այս փորձը՝ որ-
չափ թերի է, նոյնչափ սիրով պիտի ընդունուի հասա-
րակութենէն, քանի որ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁՆ է իւր տեսա-
կին մէջ:

ՀԵՂՈՆԱԿԸ

ԳԻՐՔ (ԿԸՄ ՅՕԳՈՒԸԾ) ԳՐԵԼՈՒ ԱՐՈՒՆԵՍ

Ն Ե Ր Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

“Գիրք գրել” ինչ գիւրին գործ” կըսէ կրթեալ եւ բաղձակողմանի ուսում առած գիւնականը, բաւական է գրիչը ձեռք առնուլ եւ արդէն հատորաւոր գրքեր կը յաջորդեն իրարու: “Գիրք գրել” ինչ դժուարին գործ” կըսէ գիրք շարագրելու արուեստին անտեղեակ գրագէտը, որ շատ անգամ անգուսպ եռանդ կը զգայ իւր գիտցածն ու շատ անգամ նաեւ — չգիտցածն, ուրիշներուն ներկայացընելու, եւ մանաւանդ թէ իբր անմահ յիշատակարաններ, իբր ժառանգութիւն՝ իւր երկասիրութիւններն յաջորդ սերնդեան կտակելու:

Երկուքն ալ իրաւունք ունին: Բայց շատ անգամ “շատ գիւրին գործ” կարծուածը կապուած է այնպիսի դժուարութեանց հետ, որոնք անյաղթելի են նոյն իսկ ամենակիրթ գիտնականին, եւ շատ անգամ կը տեսնենք գիտնականներ, որ զարդն են իրենց ապրած դարուն, բայց չեն հրատարակեր գործ մը, գիրք մը, որ

արժանի ըլլայ իրենց մահուընէն ետքն ալ զի-
րենք յիշեցընել իրենց հետեւորդաց: Եթէ
ճանչնային իրենց առջեւ ելած դժուարութիւն-
ները գոնէ թեթեւցընելու եղանակը, ստուգիւ
հատորաւոր գրքեր գրելն ոչինչ պիտի համա-
րէին: Իսկ երկրորդ կարգի վերաբերեալ գրա-
գէտը՝ թերեւս առաջնէն աւելի կարողութիւն
ունենայ գիրք շարագրելու, բայց քանի մը
նախնական կարեւոր ծանօթութիւններ չգիտ-
նալով ձեռնթափ կ'ըլլայ գործէ մը, որուն
բնական միտում ունի եւ կարողութիւն: Յաջորդ
տողերով պիտի պարզենք դժուարութիւններն,
որպէս զի մեր կողմանէ նպաստած ըլլանք գիրք
շարագրել ուղղներուն:

Բնական է, ուշագիր ընթերցողն այս սո-
ղերը կարդալու ատեն կարծէ թէ նոր բաներ
իմանայ, բայց ոչ. ուրիշին փորձառութիւնն է
որ գրի կ'առնուի, ուստի եւ մէկուն փորձածը
չատ կարելի է, որ երկրորդ մըն ալ անձին փոր-
ձով գիտած ըլլայ: Գործնական ակնարկութեանց
մէջ չմտած, կան քանի մը խորհրդածութեանց
կէտեր, որոնց անուշագիր ըլլալը շատ անգամ
ի զուր ժամանակ վատնել տուած է գիրք շա-
րագրելու ձեռնարկողներէն շատերուն:

Գիրք շարագրելը կը նմանի յօդուած
գրելու, իսկ յօդուած գրել, պարզապէս դպրո-
ցական շարագրութիւն խմբագրելէն ամենեւին
տարբերութիւն չունի: Եթէ կայ տարբերութիւն
մը՝ այն է, որ գիրք գրողը բնականաբար աւելի
մանրամասն ծանօթութեանց կը կարօտի, աւելի

ժամանակի պէտք ունի եւ աւելի նիւթական եւ
տոկուն աշխատութիւն ունի իւր առջեւ, քան
առօրեայ յօդուածագիր մը, որուն պաշտօնն է
օրն օրին իւր լրագրին սիւնակները լեցընել, եւ
որոշեալ ժամուն ներկայացընել իւր ընթեր-
ցողաց իւր գրածը:

Եթէ տարբեր են ուրեմն կրթութեան եւ
պահանջմանց աստիճանները, տարբեր են նաեւ
յօդուածագիրները, տարբեր են եւ գիրք գրող-
ները: Օրագիր հրատարակող խմբագիր մը՝
վասն զի միայն իւր օրական պէտքին համար կը
գրէ, ծանրաբեռնեալ չէ այնպատասխանատու-
թեամբ, որուն տակ կձկած կը հիւծի գիտնա-
կան լրագրի յօդուածագիրը: Այս վերջինս ունի
աւելի ազատ ժամանակ, ուստի եւ աւելի առիթ՝
իւր գրածին կարեւորութեան կամ գիտնակա-
նութեան համար պահանջեալ ամէն պայման-
ներն ի գործ դնելու . . . :

Գիրք շարագրողներն ու յօդուածագիրները
համեմատեցինք դպրոցական շարագրութիւններ
խմբագրող աշակերտին. եւ ստուգիւ շատ մեծ
է ասոնց մէջ գտնուած նմանութեան աղերսը:
Գպրոցական կենաց ծանօթներն՝ իսկոյն հաս-
տատութիւն պիտի տան այս տողերուն թէ՛ աշա-
կերտ մը, առաջին ժամէն իսկ ինքնակացութեան
որոշ եւ յայտնի նշաններ կու տայ. իւր բեղ-
մնաւոր մտաց ծնունդ՝ գաղափարները, գիտէ
պատշաճ ձեւերու յարմարցընել եւ միշտ նորա-
նոր գիւտերով նոր կերպարանք տալ իւր ման-
կական շարագրութեան. ընդ հակառակն կայ եւ

շարագրութիւն գրող, որուն գրածը միշտ հասարակ կամ սովորական բառով՝ առօրէի ձեւէն անդին չ'անցնիր. վասն զի չունի բեղմնաւոր միտք, չունի գիւտ ընելու (trouaille) արուեստին գիտակցութիւնը: Բնականապէս խնդիր կը ծագի թէ

Ե.

Ո՞վ պէտք է մտքն-առնէ:

Առաջին տեսութեամբ թերեւս շատ աւելորդ երեւայ այս հարցումը. բայց եթէ հրապարակ նետուած գրքերն աչքէ անցընենք, եւ մանաւանդ՝ եթէ քննադատական յօդուածները կարգանք, դիւրաւ պիտի համոզուինք թէ շատ աւելի լաւ կ'ընէին ոմանք եթէ փոխանակ գրչի՝ բրիչ առնուին իրենց ձեռքը: Հայերէն հրատարակութիւնները շատ չեն, ստոյգ է, բայց նոյն իսկ հրատարակուած չափուն մէջ ալ կը տեսնենք թէ շատերը հրատարակուած են միայն հրատարակուած ըլլալու համար, առօրէի, եւ գրողն ո՛չ թէ մատենագիր ըլլալու, այլ նոյն իսկ հրապարակ ելլելու վայրկեանէն շատ հեռու համարելու էր ինք զինքը: Բայց ի զուր է խօսիլ, որչափ խրատներ սոսկապի մատենագիր մը (նաեւ յօդուածագիր մը) որ ի զուր թուղթ չմտտէ եւ աւելի հրատարակուած գրքերը կարգալով անցընէ իւր ժամանակը՝ փոխանակ ինքնին գիրք շարագրելու, օգուտ չունի, մէջ մը որ գրիչը ձեռք առած է՝ պիտի շարունակէ, եւ որչափ ալ աննպաստ մատենախօսականներ գրուած

ըլլան իւր առաջին գրքին, յօդուածին եւայլն, նկատմամբ, կը ջանայ երկրորդ մը ի հրապարակ նետել՝ առաջնոյն թերութիւններն ուղղելու խոստմամբ, բայց քննադատին խօսքերն ոչինչ համարելու գիտմամբ:

Անթաղանք սակայն թէ ամէն մարդ չի նմանիր այս վերոյիշեալ գիրք շարագրողին կամ յօդուածագրին, այլ կան նաեւ այնպիսիներ որ քննադատականերու վրայ մեծ արժէք կը դնեն եւ սիրով կը լսեն՝ եթէ իրենց հարցուի թէ

Բ.

Արժէք ունի շարագրել:

Ահա պարզ հարցում մը, որ շատերուն զարմանք կը պատճառէ: «Այսչափ ուսում առնելէն ետքը, մայրենի լեզուին հմտութիւն ունենալէն ետքը, հարցընել թէ գիրք կրնա՞նք շարագրել:»

Սովորաբար որո՞նք են այս զարմանքն յայտնողները. անոնք որ կ'երեւակայեն իրենց մտաց մէջ, թէ պարզապէս մատենագրելու համար ստեղծուած են, առանց միտ գնելու թէ շատ մը վարժարաններ, գիմնասիոններ, նոյն իսկ համալսարաններ յաճախողներ կան, որ իրենց ըրած ուսմանց հակառակ՝ կը մնան հասարակ մտածող, տափակ գրող: Մեծամեծ գործատները յաճախող արուեստագէտներ կան, որոնք լաւ կը գիտեն, արուեստին խելամուտ կ'ըլլան, բայց երբ ինքնակաց գործի մը սկսին, կը մնան հոն ուր էին յառաջ, այսինքն մի եւ նոյն հաճախէ:

Այս, արուեստներու, ձեռագործներու համար կ'ընդունին այս, բայց երբ գիրք գրելու վրայ է խօսքը «կարենալ», բային նշանակութիւնը չեն հասկընար . . . : Ար նմանին այսպիսիներն այն մարդկան, որ երկայն ատեն գետը կամ ծովը դիտած ըլլալու առաւելութիւնն ունենալուն պատճառաւ, կը կարծեն թէ հոսանքին մէջ նետուին միայն եւ պիտի կարենան քաջ լողալ, եւ առանց ընկղմելու վտանգին ենթարկուելու պիտի կարենան ցամաք ելլել: Այս է պատճառն որ այսօր հրատարակուած գրքերու ցանկին մէջ հազիւ թէ քանի մը հատը գտնուի, որ արժանի ըլլայ գիրք կոչուելու: Յօդուածներ ըստ բաւականի կը գտնուին, եւ սակայն եթէ վերլուծական անգամահատութեան ենթարկենք զանոնք՝ հազիւ թէ կատարեալ յօդուած գտնենք հայ լրագրութեան մէջ հարիւրին 20 հատ: Ինչո՞ւ այս անպատեհութիւնը, վասն զի շատերն համոզուած չեն թէ գիրք կամ յօդուած գրելն ալ «բարե» մըն է, եւ ըստ բաւականի դժուարին արուեստ մը:

Եթէ միակ լաւ գիրք գրելու համար տարիներ չեն բաւեր, ինչ ըսենք անոնց, որ առանց բաւական պատրաստութեան, առանց արուեստին աշակերտած ըլլալու, կը ջանան հրատարակ հանել ըստ կարելոյն շատ գիրք . . . : Լրագրաց յօդուածներ կը ղրկուին. բնական է խմբագրապետին փորձառութիւնը, պատասխանատուութիւնը շատ անգամ կը ստիպուի յօդուածագրին ունեցած տեսութիւնէն տարբեր

տեսութիւն մ'ունենալ . . . եւ ահա՛ խեղճ յօդուածագիրը կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ իւր գրած «անման» գրութիւնը չի հրատարակուիր, որուն հրատարակուելուն վրայ եւ ոչ փոքրիկ կասկած մը կ'ընար ունենալ . . . :

Գիրք գրելն այնպիսի մեծ արուեստ է, որ նոյն իսկ մեծահամբաւ գիտնականներ կը զարմանան իրաւամբ թէ ինչո՞ւ իրենց գրած հատորը շատ անգամ ընթերցողաց մեծագոյն մասին համար կը մնայ «եօթն կնքով կնքուած» գաղտնիք մը . . .

Այս խորհրդածութիւններէն ետքը շատ գիւրաւ կ'իմացուի թէ ո՞վ կ'ընայ գիրք գրել:

Գ.

Մարտի 1-ին 1907-ի սահմանադրութեան 1-ին հոդուած:

Ոչ ոք պէտք է ձեռնարկել գիրք գրելու՝ եթէ այս արուեստին համար պահանջուած յատկութիւնները չունի. այսինքն

- ա. հզօր կամ կրցածն ընելու.
- բ. բեղմնաւոր մտք, որ կարենայ իմաստներ ու գաղափարներն գիւրաւ ծնանիլ.
- գ. վերջէ քաջ ծանօթութիւն եւ հմտութիւն, որով թէ իմաստները գիւրութեամբ բացատրուին, եւ թէ ընթերցողները գիւրաւ հուկընան.

դ. իւր ընտրած ճիւղին ծանօթութեանց առատ պաշար.

է. մինչեւ ամենամանր կէտերը մեկնելու չափ թափանցել իւր նիւթին:

Եթէ այս ամէն կէտերն աչքի առջեւ ունենայլն եւ հանդարտ մտածելէն ետքը կըրնայ մէկն ըսել իւր անձին թէ «այո՛, կը դգամ յիս այս ամէն յատկութիւնները,» թող այն ատեն ձեռնարկէ գիրք շարագրելու արուեստին: Որչափ դատափետելու կէտ ունի իւր առջեւ խղճամիտ մատենագիր մը, եթէ կրկին ակնարկ նետէ այս պահանջեալ յատկութիւններու վրայ: Հազիւ թէ երկրաչափութեան դասընթացն աւարտած՝ կը տեսնես ուսանող մը որ երկրաչափութեան վրայ գիրք կը շարագրէ . . . ուրիշ մը հազիւ թէ բնական պատմութեան տարերքն է սորվեր, եւ ահա՛ — դասագիրք կը գրէ . . . : Գոնէ մխիթարական կէտն այն է, որ այսպիսի դասագիրքներու շատերը միայն ընդունին յատկաբանութեանց կողմանէ նիւթ կը մատակարարեն քննադատութեանց, վասն զի համեմատաբար աւելի զարգացեալ ազգերու գրքերն են որ կը Բարբառնին պարզապէս, թէպէտ ճակատին վրայ կը կարդաս «հրէց» մեծահասակն բառը: Քայց հոս ալ կայ ստգտանելու կէտ մը. վերջիչեալ Ծ՞ կէտին պակասութեամբը՝ խեղճ «գրողը» աւելի ճիշդ՝ թարգմանողը, կարողութիւն չունի զանազանելու եւ տեսնելու թէ ո՞ր գիրքն աւելի արժանի է թարգմանութեան . . . բայց թողունք այս թարգմանութեան կէտը, որ շատ հեռուներ կրնայ տանիլ զմեզ, եւ դառնանք տեսնենք թէ վերջիչեալ յատկութիւններն ունեցողն իսկ հարկ է որ մատենագրելու ելլէ:

Գիրք կամ յօդուած գրելու կարողութիւն ունեցողին առջեւ կ'ելլէ երկրորդ խնդիր մըն ալ. «Պէ՞տ է գրել:» Բանաստեղծը թող իւր հանճարին հետեւի, եթէ տաղանդ ունի՝ կը յաջողի, նոյն իսկ եթէ ի սկզբան անդ դրամական հատուցում կամ անթառամ դասիններ չգտնէ. բայց գործնական եւ գիտնական գիրք գրել ուղղին առջեւը կ'ելլէ այս խնդիրը, թէ

Գ.

Պէ՞տ է գրել. Կարե՞որ համարձ զիսն սոսիս կարե՞որ է:

Ամէն մատենագիր կամ յօդուածագիր իւր գիրքը կամ յօդուածը կարե՞որ կը համարի, տարակոյս չկայ. վասն զի սովորաբար յառաջաբանին մէջ միշտ իբր առաջին պատճառ կը տրուի գրքին կարե՞որութիւնը, եւ բնական է՝ եթէ կարե՞որ չըլլար, մատենագիրն կամ յօդուածագիրը վասնելու ժամանակ չէր ունենար . . . : Եւ սակայն հեղինակին կարեւոր համարածը քննադատութեան առջեւ իբր անկարեւոր կը դատուի շատ անգամ, եւ այնպիսի թերութիւններով լի եւ անյարմար, որ հեղինակին «կարեւոր» գաղափարին ճշգիւ ըմբռնման դէմ կասկածներ կը յառնեն:

Լաւագոյն է լուսաւորութեան համար գործնական օրինակ մը բերել: Պոլսոյ հրատարակիչ վրայ հայերէնէ ի գաղղիներէն բառագիրքներու բազմութիւն մը կայ, արժանն ու սուղը, մեծն ու փոքրը, սակայն կարճ համեմատութենէ

մը անմիջապէս ընթերցողը կը համոզուի, թէ իրարմէ կատարեալ բառագիրքներ չեն, այլ գրեթէ իրենց կատարելութիւնը՝ հրատարակութեան թուականին հետ խոտորնակ կը համեմատի. այսինքն 1859ին հրատարակուածն աւելի կատարեալ է, քան 1895ին կամ 96ին հրատարակուածը, եւ սակայն 95ի հրատարակութեան հեղինակն հարկաւ իւր երկասիրութիւնը (եթէ ոչ՝ ընդօրինակութիւնը) աւելի չարեւոր համարած է քան իւր նախորդներու գործերը:

Ուստի է ուրեմն այս անպատեհութեանց ծագումը. կամ հեղինակն ըմբռնած չէ չարեւոր գիրք մը հրատարակելու նշանակութիւնը, եւ կամ ժամանակը լաւ ընտրել չի գիտեր: Պարզենք մեր ըսածը:

Հրապարակի վրայ առատ «վստացող» հայ եւ կամ գաղղ. քերականութեանց շղթան օղակով մը երկարած ատենը, հեղինակը հարկ է այս հարցումն ընէ, թէ «արդեօք այս հրատարակութիւնս շատ ուշ չէ . . .»: Երբ գրավաճառաց կրպակներու կահագրին 100ին 50 քերականութիւն գտնուի, պէտք է արդեօք նշանակուի 51^{րդ} մըն ալ աւելցնել . . .: Եւ գեռ կը տեսնենք հեղինակներ որ կը տրանջեն թէ հասարակութիւնը չքաջալերեց իրենց առաջին հրատարակութիւնը, ուստի եւ շարունակութենէ ձեռնթափ կ'ըլլան . . .:

Այս եթէ գրքերու համար ստոյգ է, ամենաստոյգ է յօդուածներու համար, որոնց մէջ շատ անգամ ոչ թէ նոր բան չի գտնուիր, այլ

առաջին յօդուածին գիտնականութիւնը, կատարելութիւնը կը պակսի, եւ եթէ նոր է ժամանակաւ, բայց նուազ է կարեւորութեամբ:

Բայց ի հարկէ ժամանակը վճռատու չէ գրքի մը կարեւորութեան, ուստի եւ պէտք է հարցընել թէ՛

Ե.

Ե՞րբ էիք մը չարեւոր է, եւ ե՞րբ հրատարակութիւնը հարկաւոր:

Գիրք մը՝ եթէ գիտնական կամ գործնական կենաց նկատմամբ բոլորովին նոր շանօխնութիւններ եւ նոր նիւթեր բովանդակէ, այն ատեն չարեւոր է, եւ հեղինակն ըստ իմիք անիրաւ կ'ըլլայ ընդհանուր գիտութեան, եթէ իւր նոր տեսութեանց մասնակից չընէ հասարակութիւնն՝ ուշացնելով իւր գրքին հրատարակութիւնը: Նոր ըսուած ատեն չենք հասկընար, որ գիրքը պէտք է բոլորովին նոր գիւտեր պարունակէ, ոչ բաւական է որ հին հրատարակութեան մը նիւթը՝ նոր ձեւով, նոր տեսութիւններով, նոր մեթոտով դիւրամատչելի ընէ ընթերցողաց: Նոր է գիրք մը, երբ գիտնականաց համար գրուած գիտութիւն մը այնպիսի հասկընալի ձեւերու տակ կը ներկայացընէ, որ մասնագէտ չեղողն ալ կը սորվի նոյն գիտութիւնը: Նոր է գիրք մը, երբ՝ օրինակի աղագաւ, դասատուին փորձառութեամբը հաստատուած, փորձուած մեթոտ մը կը ներկայացընէ, եւ միով բանի՝ գիտնական եւ գործնական ծանօթութեանց ծաւալման

նոր մղում եւ ընդարձակութիւն կու տայ: Եթէ
 նոր ըսելով իմանանք միայն եւ միայն նոր-նոր-
 ներ, նոր-նոր-նոր-նոր-նոր եւայլն եւայլն,
 այն ատեն հարկաւ շատ մը հրատարակուած
 գրքերը՝ հրատարակ ելած օրն իսկ դատապար-
 տելու ենք՝ լաթի գործարաններու կատսաներու
 եւ կամ մանրավաճառներու խանութներու:

Երկրորդ. կարեւոր է գիրք մը, երբ հե-
 ղինակը՝ իւր երկասիրութիւնը գրելէն եւ հա-
 սուն խորհրդածութեամբ իւր գրածին կարեւո-
 րութեան վրայ համոզուելէն վերջը, եւ մանաւ-
 անդ՝ — կէտ մը որ շատ դիւրաւ զանց կ'առ-
 նուի, — մասնագէտ գիտնականաց եւ հրատա-
 րակիչներու խորհուրդ հարցնելէն ետքը, կա-
 րենայ ինքն իրեն ըսել թէ «ստուգիւ հասարա-
 կութիւնը, գոնէ հասարակութեան մէկ մասը,
 կը սպասէ այսպիսի գործի մը հրատարակու-
 թեան, եւ այսպիսի ձեւով դեռ հրատարակու-
 թիւն մը եղած չէ:» Արդէն գոյութիւն ունեցող
 գիրք մ'առնուլ եւ նմանատպութենէ խորջելու
 համար, քիչ շատ փոփոխելով, անկարեւոր ծա-
 նօթութիւններով ճոխացրնելով հրատարա-
 կելը, կը նշանակէ ոչ թէ մարդկութեան ծա-
 ոայութիւն մատուցանել եւ գիտութեան դիւ-
 րութիւն ընծայել, այլ պարզապէս հեղինակի
 անուան ստուերին ետեւէն իյնալ հալածական,
 եւ սակայն այսպիսին՝ քանդակ (plagiat) եւայլն
 եւայլն, անունը կը ժառանգէ, փոխանակ հեղի-
 նակ՝ ճշմարիտ արժանեաց: Առ այս օրինակ
 դարձեալ հայ գասագրքերն ու բառարանները:

Բանագողը շատ անգամ կ'ունենայ երկրորդա-
 կան նպատակ մը, այսինքն շահախնդրութիւն,
 եթէ ոչ նաեւ նախորդ հեղինակին վնասելու
 չար գիտաւորութիւն . . . :

Գիրք գրել՝ պարզապէս ցոյց տալու համար
 աշխարհի թէ կարողութիւն ունի հեղինակը,
 վերջին աստիճանի յիմարութիւն է, եւ կը նմանի
 այն աղքատին որ հարուստ երեւալու տենչիւ,
 կը ծախէ իւր տան կահ կարասիքն եւ ձմերուան
 փայտն, որպէս զի հագուստներով պերճանայ,
 ոչինչ փոյթ ընելով թէ տղաքը ցրտէն կը սար-
 սուան . . . : Թող տանք որ ցուցամօլ հեղինակ-
 ներն՝ երբ ըմբռնած չեն թէ ինչ կրնայ նշա-
 նակել գիրք հրատարակել մարդկութեան ծա-
 ոայելու համար, հազիւ թէ կը համարձակին
 երկրորդ անգամ կրկնել իրենց յիմարութիւնը:
 Այսպիսիներու նշանն է, իրենց «երկոյ դանգաց
 գինք», փանաքի գրուածքին ծախսած ժամա-
 նակէն ու դրամէն աւելի, ծախք ընել չէլու՞նէ-
 րո՞ւ, գովաբանութեանց, որոնց հեղինակը շատ
 անգամ ծածկանուն պարոն մը կ'ըլլայ, որուն
 դիմակն եթէ երեսէն վար առնուի, գովաբա-
 նուած գրքին հեղինակին դիմագծերը կ'ըլլին
 յերեւան . . . :

Յաւելունք այն խոստումն ալ որ այսպի-
 սիներու գրքին վրայ միշտ ՔՅ նշանագրերով
 տպուած կ'ըլլայ. «Եթէ հեղինակը քաջալերու-
 թիւն գտնէ, պատրաստ է Բ. Գ. եւայլն եւայլն
 հատորներն ալ ի լոյս հանելու:» Շատ անգամ
 այսպիսիներու բառարաններու մէջ բառերն ալ

իրենց նշանակութիւնը կը կորսնցընեն եւ շատ անգամ հականիշ նշանակութիւն (antonyme, contremot) կ'առնուն, այսպէս «*Եր Էր*» այլ եւս չի նշանակեր շարժ, անհշարժ, Էր, այլ 5, 10 եւն, տարի ետքը, եթէ այն 5 կամ 10 տարին ալ շատ կարճ չէ... Թողունք որ այսպիսիները զուարճանան իրենց մանկական խաղերով...:

Տպուած գրքի մը նման գիրք հրատարակելու ատեն հեղինակին պարտքն է ուրեմն իւր նախորդին վրայ զգալի առաւելութիւններ ցոյց տալ, ոչ թէ ձեւին մէջ՝ (որ սովորաբար կը նշմարուի մաքուր թուղթ գործածելով տպագրութեան համար) այլ մանաւանդ յօրինուածութեան (système) եւ մեթոտին:

Այսպիսի առաւելութիւններով գրուած գիրք մը միայն կրնայ հեղինակին մահուանէն ետքն ալ ապրիլ: Հեղինակին կողմանէ վճիռ արուելէն ետքը թէ կրնայ իւր խղճմտութեամբ պատրաստած գիրքը հրատարակուիլ, կը մնայ կէտ մըն ալ որ՝ դժբախտութեամբ, շատերու կողմանէ զանց կ'առնուի ի վնաս նոյն իսկ իրենց հրատարակութեան: Հարկ է իւր տեսութեանց շրջանակին մէջ առնուլ նոյն նիւթին նկատմամբ հրատարակուած կամ ծանօթ ամէն տեսութիւններն, որպէս զի միակողմանի ըլլալու վտանգէն զերծ մնայ հեղինակը: Շատ կարելի է, որ նոյն նիւթին նկատմամբ շատերն իրարմէ անկախ գրեն, եւ սակայն եթէ յաջորդն իւր նախորդաց հրատարակածը չփշէ, դժուարին կ'ըլլայ բաճառողն արատէն զերծ մնալ, թէպէտ արդեամբ

ամենեւին իւր նախորդներէն փոխառութիւններ առած ըլլայ, բայց այս կէտը չփշտակելովը գոնէ կասկածի կ'ենթարկուի:

Հրատարակութենէն յառաջ կը հարկադրի ուրեմն հեղինակը մանրաքնին խուզարկութիւն ընել թէ իրմէ յառաջ գրողներն այս կամ այն կէտը՝ զոր ինքը կը կարծէ թէ առաջին անգամ նիւթ կ'ընէ իւր մտածութեան, արդեօք ուրիշներն ըրած չեն. կամ իւր իւր մէջ կ'ընէ նկատած խնդիրն իւր նախորդները ըստուորած չեն: Բնականապէս պատիւ չի բերեր հեղինակի մը, երբ իւր գիրքը հրատարակուելէն ետքը, քննադատ մը ելլէ ապացուցանէ թէ այս ինչ կէտը՝ զոր չի շօշափեր հեղինակը, իրմէ յառաջ մեկնած ու պարզած են ուրիշները: Բայց ասկէ չի հետեւիր, որ գիրք մը հրատարակելու ատեն հարկ է բոլոր համանման նախորդ գրքերը ճանչնալ. բաղձալի է, բայց ոչ պահանջելի ամէնէն. բաւական է եթէ գոնէ գլխաւորներն աչքէ անցուի եւ նշանակուի: Եթէ ամէն նախկին հրատարակութիւններն յիշատակել ուզենք, ստուգիւ քննութենէ, խուզարկութենէ դուրս չենք ելլեր . . . :

Մինչեւ հիմայ ըսուած կէտերուն ուշագիր ըլլալէն ետքը, թող մատենագիրը (եւ կամ նոյն իսկ յօդուածագիրը) անցնի իւր գործին գլուխը եւ սկսի իւր հրատարակութիւնը: Բայց պէտք չէ մոռնալ թէ ոչ որ կրնայ հեղինակին օգնել եթէ ինքն իւր անձին օգնել չի գիտեր: Տաղանդ կը պահանջուի այս՝ ոմանց զիւրին, եւ

ումանց՝ դժուարին, կարծուած արուեստին համար: Տաղանդաւոր հեղինակը եթէ առած է լաւ կրթութիւն, ունի արդէն իւր մէջ պահանջուած յատկութիւնները. կը մնայ միայն ինչպիսիք է: Այս վերջին բառին վրայ կ'ուզենք երկարել, վասն զի շատ տաղանդաւոր մտքեր կը խամրին կամ գոնէ ի ծածուկ կը գործեն, պարզապէս քաջասրտութեան պակասութենէն: Kein Meister fällt vom Himmel «Երկնքէն վարպետ չ'իջնար», կ'ըսէ գերմանացին, կամ գաղղիական առածով` apprenti n'est pas maître. Գեռ ծնած չէ, կարծենք, նկարիչ մը, որ իւր առաջին նկարով՝ նկարչութեան վարպետի վկայագիր առած ըլլայ, որչափ եւս առաւել գրելու արուեստին ձեռնարկողը՝ իւր առաջին փորձերով պէտք չէ յուսահատիլ: Ինչպէս որ ունի շատ անգամ ցոյց կու տայ տաղանդաւորին ընթանալու ճամբան. բայց այս ինքնավստահութիւնը պէտք չէ շփոթել յանձնարարական հետ, որ պատճառ կ'ըլլայ անդգոյշ հեղինակին մնալու միշտ իւր հեղինակութեան ստորին աստիճանին վրայ: Ինքնակրթութիւնը՝ զարգացման եւ կատարելագործութեան փափաքին հետ կապուած, շուտով կը քաշէ կը հանէ գրողն իւր համբավութենէն եւ թռիչ կու տայ իւր խորհրդոց, կը յղկէ գրիչը, կը կրթէ լեզուն եւ վերջապէս մատնացոյց կը նշանակէ ուղիղ ճամբան:

Ահաւասիկ մատենագրելու արուեստէն պահանջուած ներքին յատկութիւնները, որոնք աւելի կը զարգանան եթէ միտ դնէ նորուս հե-

ղինակը նախ արտաքին յատկութեանց, որ շատ անգամ կը դիւրացընեն եւ կը հարթեն տպագրութեան դժուարութիւններն, որոնց պիտի դառնանք մեր յօդուածին շարունակութեան մէջ:

Ներքին յատկութեանց նկատմամբ ըսուածներուն վրայ ունինք աւելցընելու քանի մը էական եւ գործնական ակնարկութիւններ, որ ըստ մեծի մասին նշանաւոր հեղինակութեանց փորձառութեան վրայ հաստատուած են եւ ընթերցողն իսկ պիտի տեսնէ ակներեւ ասոնց արժէքը:

Հեղինակելու առաջին եւ դիւրացուցիչ միջոցն է՝

2.

Մ
Ս
Ի

Թարգմանութիւնը: Անհատի մը գրական զարգացումը մեծ նմանութիւն ունի իւր բնական զարգացման հետ: Քայլ առ քայլ կը յառաջանայ, ըստ որում «բնութիւնը ոստում չի գիտեր»: Ուրեմն անհնարին է պահանջել գրականութեամբ զբաղող անհատէ ի սկզբան անդ կատարելութիւն. ամէն կէտի մէջ հարկ է որ իւր զարգացումն աստիճանաւորեալ ըլլայ: Ուստի կը զարգանան մեր ծանօթութիւններն ու գաղափարները: Շէգէտի կարծածին պէս՝ անձին ծանօթութիւնը չէ բնականապէս մեր գաղափարաց ալ շրջանին ընդարձակման պատճառը: Նիւթական իրաց գիտակցութեան կը հասնինք մեր զգայարաններով. նոյնպէս մտաւոր զարգացումը կը կատարուի արտաքին տպաւորութիւն-

ներով: Բնականապէս այս ընթացքին կը հետեւի մարդ երբ իբր կրթութեան եւ ուսմանց բաղձացող՝ կ'առնու ուրիշներէն այն՝ ինչ որ դժուարաւ կրնար հնարել, իմանալ:

Եթէ ամէն արուեստի սկզբնական ծանօթութիւններն համբալը կ'առնու իւր վարպետէն, աշակերտն՝ ուսուցչէն, նոյնպէս գրական արուեստի մէջ հարկ է որ ընդունինք աշակերտութեան եւ ուսուցչութեան յարաբերութիւններ: Արդ գաղափարաց զարգացման ամենէն գլխաւոր factorն է՝ ուրիշին մտաց ու գրուածոց նմանութիւնը, որ կը սկսի թարգմանութեամբ:

Յօդուածագրին եւ գիրք գրող հեղինակին առաջին մտադրութեան կէտն է ուրեմն թարգմանութիւնը: Բնականապէս հոս տեղը չէ թարգմանութեան համար պահանջեալ յատկութեանց վրայ խօսիլ, վասն զի կ'ընդունինք թէ մինչեւ գիրք շարագրելու աստիճան զարգացած միտքը, գիտէ թէ ինչ են թարգմանութեան գլխաւոր պայմանները, այսինքն.

«. Տէրեւ այն լեզուին՝ որմէ թարգմանել կ'ուզուի, հոգւոյն, եւ բացատրութեանց ամենամանր զանազանութեանց, ոճին եւ բացատրութեանց մեղմութեան կամ խստութեան խելամուտ ըլլալ եւայլն. եւ վերջապէս թարգմանածն այնպէս ըմբռնել, ինչպէս ըմբռնած է սկզբնագիր հեղինակը:

Բ. Քաջ գիտնալ նոյնպէս այն լեզուն՝ որով թարգմանել կը ձեռնարկուի:

Քաջ գիտնալ, այսինքն երկու լեզուաց զարգացման ուղղութեան այնպէս գիտակցական ծանօթութիւն ունենալ, որ նիւթական բառերու տարբերութեան մէջ գիտնալ թէ ինչ բառ, ինչ բացատրութիւն գործածելու է, որպէս զի առանց թարգմանուած լեզուին կանոնաց հակառակ գործելու, ճիշդ գաղափար տրուի սկզբնագիր հեղինակին մտաց եւ ասութեանց:

Ուրեմն ասկէ կը հետեւի թէ պարզապէս բառական կամ նիւթական թարգմանութիւն ըսուած ատեն, չի հասկըցուիր իբր բնագիր գործածուած երկասիրութեան կամ գրուածքին իւրաքանչիւր բառին զիմացը՝ նիւթական բառ մը զննելով թարգմանելը, ոչ. ապա թէ ոչ՝ այնչափ Գաւիթ Անյաղթներ կ'ունենանք, որչափ թէ թարգմանիչ ունենանք:

Այսչափ թարգմանութեան յատկութեանց վրայ:

Երբ հոս թարգմանութիւն կ'ըսենք, չենք իմանար լեզուէ մը նիւթապէս ուրիշ լեզուի յօդուած կամ գիրք թարգմանելը, այլ կ'իմանանք մեր գաղափարները զարգացրնելու համար իբր միջոց գործածել թարգմանութիւնն ուրիշներու գրուածոց:

Շատ անգամ գործնական օրինակը՝ բաղմաթիւ էջերէն աւելի կը խօսի: Ա՛ռգենք օրինակի համար, բնագիտութեան վրայ յօդուած մը գրել. մեր մտաւոր պաշարը գրի անցընելէն ետքը, կ'առնունք նմանօրինակ նիւթի մը նկատմամբ՝ Բեզէ Լատինի եւ կրնալ անձի մը գրածը,

մտադիր ընթերցմամբ կը համեմատենք մեր գրածին հետ, եւ իսկոյն կը նշանակենք այն ուշագրաւ կէտերը, որ դուրս էին մնացած մեր յօդուածէն կամ գրքէն, կամ անուշագրութեամբ եւ կամ — խոստովանինք — անգիտութեամբ: Երբ այսպիսի լաւագոյն գրուածքի մը համեմատութեան գործը կը կատարուի, կ'առնունք երկրորդ գրուածք մը, եւ մեր նշանակած նորութեանց հետ նոյնպէս կը բարդատենք, հոս ալ թերեւս գտնենք այնպիսի կէտեր, որ պրծած են նոյն իսկ առաջին գրողին ուշագրութենէն: Այսպէս նման նիւթերու քանի մը գրուածքներ համեմատելէն ետքը, կը ձեռնարկենք մեր գրածը նորէն խմբագրելու, հիւսելով մէջը այն ամէն կարեւոր կէտերն, որ կը պակսէին մեր առաջին գրութեան մէջ: Բնականապէս այսպիսի խնամքով պատրաստուած գրութիւն մը ինքնին ելած է համբակութեան աստիճանէն, եւ կը թեւակոխէ սատարութեան աստիճանին, եթէ ներեալ է գործածել նիւթական արուեստի մը տրուած այս անունները նաեւ գրական արուեստին:

Ոմանց թերեւս տարօրինակ կարծուի այս կերպ գրական զարգացումը. բայց է մի միակ ճամբան, հաստատուած ամէն անհատի եւ ամէն ազգի կողմանէ:

Թէ այսպիսի եղանակ մը ունի իւր գժուարութիւնները — տարակուսիլն իսկ աւելորդ է. բայց նոյնպէս անտարակուսելի է, որ այս ճամբով կը հասնուի միայն գրական կատարելու-

թեան: Առանց թարգմանութեան՝ առանց նմանութեան իսկոյն հեղինակ ըլլալ, անհնարին է:

Մեր նախնեաց օրինակն է խօսուէն վկայ մը մեր ըսածին ճշմարտութեան: Գրի գիւտն հազիւ թէ եղած՝ Մեսրոպներ ու Սահակներ փութացած են թարգմանութեանց, եւ այնպիսի կարճ ժամանակի մը մէջ իրենց գրած հատորաւոր գրուածոց մէջ ինքնագիր կամ «ինքնուրոյն» գրուածք չկայ այլ եւս:¹ Եւ եթէ ինքնագիր գրուածոց պակասութիւն կայ, ժամանակի կարճատեւութիւնն է պատճառ. վասն զի եթէ գրի գիւտին տրուած ժամանակը (406—421) երկարաձգէր քանի մը տարի եւս, անշուշտ կը վարժէին մեր նախնիք եւ թարգմանութիւնը կը փոխուէր ինքնուրոյնութեան: Այս եթէ մեր նախնեաց համար ստոյգ՝ աւելի շօշափելի ապացոյց է նոր ազգաց գրական զարգացման համար:

Առարկութիւն մը կրնայ ելլել մեր առջեւը, թէ այսպիսի թարգմանութեան ցոյց տրուած ճամբան՝ կը զրկէ հայ միտքը սկզբնականութենէ (originalité) կամ միշտ օտար գրականութենէ կախում կ'ունենայ հայ գրականութիւնը: Այդ առարկութիւնն՝ որչափ առ երեւոյթսիրաւացի ըլլալու առաւելութիւնն ունի, սակայն եւ այնպէս անտեղի է: Մեր ցոյց տուած ճամբան նորոսս եկեղեցիներոս համար է, որոնց գրուածքն՝

¹ Յարդ կը կարծուէր թէ Եզնիկն գոնէ ըլլայ ինքնագիր. բայց աղբերաց ցուցմունքը շատ խախտած են այս ենթագրութիւնը գոնէ ըստ մասին:

ընդունին թէ ոչ, արդէն սկզբնագիր ըլլալու առաւելութիւնը չունի՝ ինչպէս վերը ցոյց տուած ենք, թէպէտ իրենց գրուածոց վրայ՝ «գրեց» բառը տպագրուած ըլլայ: Երկրորդ. եթէ գիրք գրելն արուեստ է, որուն վրայ տարակոյս անգամ աւելորդ է, ի սկզբան անդ իստի՞, ուրիշին նմանութիւն եւայլն, կապուած է արուեստի գաղափարին հետ, ուստի եւ այս կողմանէ նուազութիւն կամ աւելի՞ չարեացման որքէն բառերն անտեղի են: Երրորդ. այս ճամբէն գացած են արդի մեր կրթեալ ու զարգացեալ համարած ազգերը, գաղղիացին, անգղիացին, իտալացին, գերմանացին եւայլն: Եւ եթէ «Nachahmung erniedrigt einen Mann von Kopf» «նմանութիւնը՝ հանճարեղ մարդը կը նուաստացընէ» կ'ըսէ Schiller (Don Carlos, III, X) հարկաւ գրական զարգացման համար չէ ըսած: Եթէ հին յունական, լատինական, եւայլն երկերուն նմանելու ճիգն չունենային ի սկզբան անդ մեր զարգացեալ համարած ազգերն, ապահովապէս պիտի մնային իրենց զարգացման ստորին աստիճանին վրայ: Գրական պատմութիւնն ակներեւ ապացոյց է մեր ըսածին. եւ անհնարին է ապահովութեամբ հաստատել, թէ գաղղիացիք կուսենային իրենց Descartesներն, Corneilleներն Racineներն, եթէ ընթացած չըլլային այս մեր ցոյց տուած վերոյիշեալ ճամբէն: Գրական վերլուծմամբ (analyse littéraire) նորագոյն մատենագրաց շատերուն գրուածքները կը յայտնուին իբրեւ՝ կրկնութիւն հին իմաստասիրաց

եւ հեղինակներու...: Զորրորդ. այս առարկութիւնն ունի իւր մէջ քիչ շատ ինքնահասան մեծամտութիւն մը, որուն գերմանացիք Selbstüberhebung ճիշդ բառն ունին: Եթէ գրական անկախութիւն բաղձալի է, հարկ է որ ուրիշ նիւթերու, ուրիշ մասնագիտութեանց մէջ իրապէս անկախութիւն վայելէինք, եւ այն ժամանակ ինքնին կը փշոէին ու կը խղուէին գրական կախման բարակ կապերը: Բայց գրական անկախութիւն որոնել հոն՝ ուր գիտութեանց, արուեստից, ընկերական եւայլն, կապեր մատնացոյց կ'ընեն զմեզ՝ մեզմէ աւելի զարգացեալ ազգերու առաւելութեանց, անտեղի է: Հինգերորդ. գրական անկախութիւն կը պահանջուի՝ ազգին գրական զարգացման նպաստող գրագէտներէ, որոնք՝ ընկերական է, այս գրական արուեստին նախագիտելիքներն ուսած եւ՝ այսպէս ըսենք, աշակերտութեան շրջանն անցուցած են. իսկ մեր տուած ակնարկները՝ չմոռնանք՝ նորուս հեղինակներու համար է, ըստ որում այս արուեստին նիւթական մասին կը ներկայացընենք դիւրութիւններ, որոնցմով միայն կարելի է հասնիլ գրական անկախութեան:

Երկրորդ գիւրացուցիչ միջոցն է՝

Է.

Գիրք իւրեւր տրուելու որքէն լաւ է:

Ընդարձակօրէն մեկնած ենք այս արուեստին գաղտնիքը յարմար առթիւ: Բայց հեղինակի մը համար կը մնայ ամենամեծ դժուարութիւնը թէ

ինչպէս պիտի ընտրէ իրեն յարմար գրքերն, որպէս զի մտաւոր պաշար համբարած ատեն ժամավաճառ չըլլայ: Ուստի ամէն ջան ու ճիգ պիտի թափէ հեղինակը գրեանց լաւ ընտրութիւն մ'ընելու:¹

«Լաւ ընտրութիւն», ըսած ատեն կը հասկընանք ի մասնաւորի այն գրքերն, որ օգնական կ'ըլլան նորուս հեղինակին լեզուին կանոնաւորութեան, ոճին յստակութեան, եւ ասութեանց ճշգիւ բացատրելուն: Բայց ամէն բանէ աւելի պէտք է կարգալ գիրք շարագրել ուզողն այնպիսի գրքեր, որ հեղինակին քննադատելու զօրութիւնը կը զօրացնեն: Ամենայն հանդարտութեամբ խղճի կրնանք ըսել թէ մեր գիրք շարագրողներէն շատերն ամենեւին կարեւորութիւն չեն տար քննադատութեան, որ հեղինակին ամենամեծ յատկութիւններէն մէկը պիտի ըլլայ: Ամէն գրուածք յախուռն կարգալ, եւ ամէն կարգացածին հաւատալ, կամ առանց բաւական պատճառի ընդունիլ, նոյն իսկ հեղինակութեան մըն ալ պարզ էջէջանք (compilation) աւելի յարգ չի տար:

Պիտի կարգացուին մանաւանդ այն հեղինակները, որոնց անունն եւ — գրածը տարիներու ընթացքին մէջ, թէեւ քիչ շատ նսեմացած ըլլան, բայց եթէ նոյն ժամանակի հոգւով դատուին, բարձր ի գլուխ կը պարծին իրենց ժա-

¹ Տես «Է. Ամսօրեայ», ուսումնական թերթ, 1896, Յունուար, էջ 8-12: — Նոյն յօդուածն իբր յաւելած կը կցենք գրքուկիս ետեւը:

մանակակցաց գրուածոց մէջ: Հայ հեղինակ մը չունի, դժբախտաբար, ամէն նիւթի մէջ՝ եւ ըստ ամենայն մասանց, կանոնաւոր գրուած հեղինակութիւններ, որոնց ընթերցումը տայ իրեն այն ամէն առաւելութիւններն, զորոնք վերը մատնացոյց ըրինք: Բայց քանի որ վերջնական ձեւեր առած չէ արդի լեզուն, հին մատենագրաց ընթերցումը պիտի լեցնէ այս կողմանէ ալ թերին ու պակասը:

Ընթերցանութիւնը զանց առնուլ միայն այն պատճառաւ՝ թէ արդի լեզուաւ չունինք իրական հեղինակութիւններ, պատմական, փիլիսոփայական, մանկավարժական, եւայլն, միշտ անջատագույն կը մնայ. վասն զի հին լեզուաւ (այսինքն գրաբարով) գրուածներու մէջ ըստ բաւականի գոհացուցիչ պաշար կը գտնենք, մանաւանդ երբ նկատողութեան առնունք թէ գրաբար լեզուաւ թարգմանութիւններու առատութիւն կայ, արդէն տպագրուած: Եւ եթէ այս կէտն անգոհացուցիչ համարի նորուս հեղինակը, ասով ընթերցանութեան պարտաւորութենէն չ'ազատիր, քանի որ ազգային լեզուաւ գրուածներու պակասութիւնը կը լեցուի օտար լեզուաւ գրուածներով:

Ը.

Հեղինակելու համար երբորդ դէբացոյցիւ փնտցնէ բռնէ մէկ օտար լեզու — լաւ փնտցու:

Չառարկուի թէ թարգմանութեան գլխուն մէջ արդէն այս նկատմամբ կարեւորն ըսուած

է. վասն զի զատ է թարգմանութիւն եւ զատ է օտար լեզուաւ գրուածք մ'ուշադրութեամբ կարգալը: Եթէ վաղանցուկ լուսոյ մը պէս պիտի երևայ հեղինակը գրաւոր ասպարէզին վոյ, յօգուած մը կամ առ առաւելն քանի մը յօգուածներ նետելով հրապարակ, կամ միակ գիրք մը հեղինակելով, կարելի է առանց օտար լեզուի մը գիտութեան յաջողիլ. բայց երբ հեղինակը՝ հեղինակի Մուսան ստէպ պիտի փայփայէ եւ խօսեցընել տայ, հարկ է անհրաժեշտ օտար լեզուաւ ընթերցումը: Համոզուած ենք թէ «չէք ինչ նոր ընդ արեգակամբ», եւ գիրք գրելը՝ պարզապէս ուրիշին խորհրդածութեանց նոր ձեւ տալ է, վասն զի իրապէս գրական նոր գիւտ անհնարին է, ինչպէս երկրաչափական պարզ ձեւեր հնարել — նոր կ'ենթադրուի — անհնարին է, այլ մեր ամէն ըսածն է այն՝ ինչ որ հներն ըսած կամ մտածած են, եւ նորն է միայն ըսելու ձեւը, արտաքին զգեստը, գաղափարաց շարքը, ցուցմանց ուղղութիւնը եւայլն, որ հեղինակին ճարտար ձեռքին մէջ իբր բոլորովին նոր կ'երեւան, եւ այս է պատճառն որ նոր հեղինակներն ընդհանրապէս կը կրկնեն իրենցմէ թերեւս 20, 50, 100 եւայլն տարի յառաջ ուրիշներուն ըսածը: Միայն նորութիւն մը եթէ կայ՝ այն ալ գրելու կերպին մէջն է: Օրինակ մը միայն: Հայերէն կամ գաղղիներէն լեզուաց քերականութիւններ առատ ունինք. բայց ասոնց մէջ պիտի գտնէք մի եւ նոյն կանոնը, այսինքն «բան-սեռ. բանի» «մարդ-սեռ.

մարդ», այս պարզ օրինակին վոյ մնանք. մէկը՝ փոխանակ «բան» բառն ընտրելու, կ'ընտրէ «բան», երկրորդը՝ «բան», երրորդն «անդ» եւայլն, բայց նոր բան մը ըսուած չէ. մի եւ նոյն կանոնը կը մեկնուի, զարտուղութիւնն է միայն, այսինքն հեղինակին անհատականութիւնը կացուցանողը, որ «բան» բառն աւելի յարմար օրինակ կը նկատէ, եւ կը սկսի դիւրուսոյց կամ — դժուարուսոյց (այսինքն՝ խրթին) մեկնութիւններով ըմբռնել տալ աշակերտին, թէ կարգ մը բառերու ծայրն է աւելցընելով կը կազմուի «եպիսկանոն-իւն» գաղափարը: Յաջորդ քերական մը «եպիսկանոն-իւն» բառին փոխան՝ կ'ընտրէ անիմաստ «եպիսկանը», ճշգիւ թարգմանելով genitivus, genitif, կամ, յն. γενική բառը: Բայց նոր բան մը չէ ըսածը. . . : Նորագոյն մեթոտ մը կը հնարուի, փոխանակ հոլովներու մէքենական շարքին, — ուղղական, սեռական, տրական եւ այլն, — որմէ ապահով ենք եւ համոզուած՝ թէ ընթերցողը — աշակերտը օչինչ կը հասկընայ, եթէ չփութայ ուսուցիչն օրինակներով հաստատելու «եպիսկանի» գաղափարը, որ շատ անգամ կը կատարուի անգիտակցաբար՝ քերականական հրահանգներու կամ շարագրութեանց միջոցաւ: Նոր մեթոտին համեմատ գործնականապէս կը սորվեցուի աշակերտին «բան-ի» իմաստը, բայց էութիւնը չփոխուեցաւ. ինզոյն միայն արտաքին ձեւերը՝ մեկնութիւնը, եղանակը, ուսուցանելու կերպն է փոխուողը: Այս պարզ օրինակը կրնայ մերձեցուիլ որեւիցէ նիւթի

մը, ամենուն մէջն ալ կայ անփոփոխելի մաս մը՝ որ միշտ նոյն կը մնայ ամէն գրքի մէջ եւ ամէն հեղինակի համար, եւ կայ փոփոխելի մաս մը, որ կախում ունի գրողին ճարտարութենէն, հարուստութենէն, մարդասիրութենէն, եւայլն:

Ըսուածներէն յայտնի է թէ գրական ճարտարութիւն, հմտութիւն, մարդաճանաչութիւն եւայլն, ունենալու համար կարգալու է ուրիշին գրութիւններն, համազգի եւ մանաւանդ օտարազգի հեղինակաց գործերը, անոնց փորձառութեան մասնակից ըլլալու համար: Հասարակաց ճամբան ապահով է միշտ. ուրեմն համեմատէ թող նորուս հեղինակը մեր ըսածը՝ զարգացեալ ազգաց գրականութեան հետ եւ պիտի տեսնէ թէ ամէն երեւելի հեղինակ առ նուազն մէկ կամ երկու օտար լեզու գիտէ, որով ձեռքն ամենագլխաւոր միջոցներէն մէկն ունի այլոց խորհուրդներու մասնակից ըլլալու, եւ զանոնք կերպով մը իւրացնելու: Ըսած են ժամանակին թէ Քաղաքացիներն մը պիտի չկարենար գրել իւր «Հայկը» եթէ մեղուաջան աշխատութեամբ նոր ճարակ չհայթայթէր իւր բանաստեղծական աւելին, կարգալով Հոմերոսն, եւ մանաւանդ՝ ինչպէս փոքրիկ համեմատութիւն մը ցոյց կու տայ, անմահ Տասուցի «Նրուսաղէմ ազատեալ»ը: Տասսոն ալ կարգացած է Հոմերոսը, իսկ Հոմերոսն... Քրիստոսէ յառաջ 950—900ին ծնած՝ (ըստ Հերոդոտոսի վկայութեան) վիպական բանաստեղծութիւնը ճարտարագործ արուեստի մը վերածեց, բայց մտադրու-

թեան արժանի է՝ ըստ ԴՐ. Էրվին Ռէքսի խօսքերուն.¹ «Հոմերոս արդէն աւանդեալ գտաւ Վիպասանութեան արտաքին ձեւերն եւ չափական օրէնքները:»² Բայց հարկաւ ունեցաւ արդիւնք մը Հոմերոս, որով՝ «Հնութեան Ս. Գիրքը» կոչուելու արժանացաւ. եւ արդիւնքն էր՝ մտաց ճարտարութեամբն ամբողջացուց գտածը եւ արտաքին ու ներքին կատարեալ ձեւաւորութեամբ վիպական բանաստեղծութեան ուղղութիւն տուաւ, եւ միշտ — ցարգ եւ ապահով ենք այսուհետեւ ալ — մարմնացեալ պիտի մնայ Վիպասանութիւնը Հոմերոսի անձին վըայ, վիպասան մը Հոմերոսով պիտի սկսի եւ Հոմերոսով պիտի վերջացնէ իւր գրածը: — Ուրեմն մտադիր ընթերցանութիւն անհրաժեշտ էական պայմանն է հեղինակութեան, իսկ մտադիր ընթերցանութեան համար՝ քանի որ ազգային Հոմերոսներ կը պակսին, օտար լեզուներու ուսումը՝ նոյնպէս անհրաժեշտ: Անյիշատակ կը թողունք Լաֆոնտէններն, Ռակինոսներն, վասն զի մի միակ օրինակ մը բաւական է հաստատելու այն՝ որուն վըայ կրնայ թերեւս հատորներով գրուիլ եւ նիւթը չի սպառիր:

Այսպիսի ղէնքերով զինուած՝ հեղինակը գրիչը ձեռք առած կը սկսի իւր գրասեղանին փարիլ եւ անհամբեր՝ կը պատրաստուի սկսելու

¹ Abriss der Geschichte der antiken Litteratur von Dr. Erwin Rex, 44. Auflage, Berlin.

² „Homer fand die äusseren Formen des Epos und die metrischen Gesetze bereits überliefert vor.“ ԱՊ, էջ 52:

իւր գրեւիքը: Բայց քանի մը վայրկեան ալ շնորհէ իւր բարեկամ խորհրդատուին, որ կը բաղձայ, անոր անութներէն բռնած ամբառնալ զինքը այն ամէն խոչընդոտներու մէջէն, որոնց՝ իւր գրելու ընթացքին մէջ կամայ ակամայ կրնայ հանդիպիլ: Եթէ կան հեղինակին համար դիւրացուցիչ միջոցներ, կան ի հակառակէն քանի մը պարտաւորեալ ալ, զորոնք համառօտիւ պիտի յիշենք, վասն զի ոչ թէ հեղինակին միայն, այլ ամէն գրողին համար կ'արժեն:

Թ.

Գրական պարտաւորեալ:

Ամէնէն յառաջ պէտք է նորուս շեղինակը յախտան գործելէ զգուշանալ: Յախտան գործել կը նշանակէ գրչին ազատ ասպարէզ թողուլ, առանց որոշ ծրագրի՝ ընդհանուր բնութան մ'ընտրելով գրելու սկսիլ: Ներուրի մեղի եթէ գիրքը նմանցրենք տան մը շինութեան, վասն զի երկուքին մէջ գտնուած աղերսը շատ մեծ է: Տուն մը շինելու խորհուրդը կ'ունեցուի նախ, — նոյնպէս գիրք շարագրելու կամ յօդուած գրելու: Ճարտարապետի կը դիմէ տնաշէնը, — իւր անձին ճարտարութեան կ'ապաւինի հեղինակը: Տան ծրագիրը կը շինուի, — նոյնը կ'ընէ եւ կամ պէտք է ընել հեղինակը: Ընդհանուր ծրագրէն զատ՝ ճարտարապետը կը պատրաստէ տան ամէն մէկ մասին ընդարձակ ուրուագիծը, մանրամասնեալ հաշիւներով ու չափերով, — նոյնը կը հարկադրի ընել գիրք շարագրողը: Ոչ թէ միայն

ընդհանուր ծրագրով՝ կամ գրքի գլխաւոր բաժանումներով պէտք չէ գոհ ըլլալ, այլ իւրաքանչիւր ստորաբաժանումներն որոշել, ստորաբաժանումները զատել հատուածներու, հատուածները՝ գլուխներու, գլուխները՝ կէտերու, եւ վերջիններն՝ ունեւոր: Տուն ըսելով կ'իմանանք հոս երկու երեք աղերսակից պարբերութեանց հաւաքածոյն: Ատաղձ ու քար կը պատրաստուի, — նոյնը կ'ընէ տարիներ յառաջ՝ գիրք շարագրել ուղղը:

Այսպէս լաւ պատրաստուած ծրագրի մը կմախքն երբ ունենայ իւր առջեւը հեղինակը, ալ այնուհետեւ կը մնայ գործի սկսիլ, ապահով ըլլալով որ իւր ծրագրին ընդարձակութեան պահանջուած ժամանակէն ետքը՝ կը տեսնէ իւր առջեւ իւր մտաւոր շէնքին կամաց կամաց բարձրանալը, եւ օր մը կը յանձնէ զայն հասարակութեան գործածութեան, այսինքն հրապարակ կը հանէ իւր գիրքը, ի գոհութիւն իւր սրտին, եւ ի վայելք ընթերցողներու:

Իւրաքանչիւր բաժանման, ստորաբաժանման, գլուխներու եւ այլն, առջեւ բնութանով կամ քանի մը շատ համառօտ՝ բայց ըստ կարելոյն ճիշդ եւ իմաստ պարունակող բառերով, պէտք է գրել նոյն բաժնին կամ գլխուն բովանդակելու նիւթը: Բայց դիւրութեան համար հարկ է՝ կամ աւելի դիւրին կ'ըլլայ, եթէ ամէն բաժանման համար առանձինն էջ մը յատկացուի, եւ քաջ շատ յարմար է լայն եւ երկայն էջ մը առնուլ: Կմախքն այսպէս քիչ շատ լե-

ցընելէն ետքը մտադիր քննելու է թէ իւրաքանչիւր տները, կէտերը, յարմար գլուխներու տակ դասաւորուած են թէ ոչ: Եթէ գլուխներն այսպէս կ'ամբողջացուին, նոյն քննութիւնը կատարելու է հատուածներու, ստորաբաժանումներու, բաժանումներու եւայլն, նկատմամբ: Մինչեւ որ հեղինակը կատարելապէս համոզուի թէ ամէն մէկ գլուխն իւր պատկանած տեղը զետեղուած է, այս քննութիւնը յառաջ կը տարուի. երբ հեղինակն ապահով է իւր դատողութեան վրայ, թէ ալ փոփոխելի կէտ չկայ, այնուհետեւ իւր մտաւոր աչաց առջեւ կ'ունենայ իւր երկասիրութիւնը:

Այսպէս լաւ խնամուած ու պատրաստուած կմախք մը ունենալէն ետքը, կրնայ ըսուիլ թէ գրքին ամենագծուարին մասն արդէն պատրաստուած է, կը մնայ միայն ընդհանուր կէտերը մասնաւորել, ընդլայնել, եթէ ապացուցանելի կէտ կայ՝ ապացուցանել, վկայութիւններով հաստատել եւայլն:

Ժ.

Գործնական արդիւններ:

Հեղինակը չըսէ թէ միայն ընդհանուր գիտելիքներն կ'ըսենք, եւ գլխակարգութեան գծուարութեան մէջ գործնական ակնարկութիւններով իրեն օգնութեան չենք հասնիր: Գիրքը գլուխներու բաժնելու ատեն հարկ է աչքին առջեւ ունենալ հետեւեալները:

Նախ. հարկ է որ թէ գլխաւոր բաժանումներն եւ թէ մասնական կէտերն աճող մը կազմեն: Եթէ ամբողջութիւն չպահանջուի, հեղինակը պէտք է գիտնալ թէ կանխաւ իսկ պիտի կորսնցընէ գիրքն իւր արժէքը:

Երկրորդ. ամբողջին ընթացքն այնպէս պիտի կարգադրուի որ գաղափարներն ինքնին իրարմէ բխեն, զարգանան, յաւորուին, եւ ամբողջութեան մ'աստիճանաւորութիւնները կազմեն: Եթէ 10 էջ յառաջ ըսուածը կրնայի, եւ կամ իբր ծանօթ կէտ ենթադրուածը՝ յաջորդ գլուխներու մէջ մեկնութեան կարօտ նկատուի, կարելորդները թող տալով անկարելորդներու մէջ թափառի հեղինակը, վրիպած է ապահովապէս գիրքն իւր նպատակէն:

Երրորդ. ինչպէս ամբողջ գրքին նպատակն պիտի ըլլայ՝ որոշ ծանօթութեան մը առաջնորդել ընթացողը, նոյնպէս իւրաքանչիւր հատուածի, գլխու՝ նպատակը պէտք է ըլլալ որոշ եղբակացութիւններ, այնպէս որ նոյն գլուխը կարգալէն ետքը՝ հեղինակը կարենայ ըսել թէ «այս կ'ուզեմ ապացուցանել, եւ — յաջողած եմ ըստ կարի»:

Չորրորդ. նախընթաց կէտին համար մեր ըսածէն կը հետեւի թէ հատուածները, գլուխներն եւ այլն, այնպէս որոշ գաղափարներով, սահմաններով իրարմէ պիտի տարբերին, որ իրապէս զանազանութիւն գտնուի իրենց մէջ, ապա թէ ոչ համազգի նիւթ մը համազգի գլուխներու բաժնելով այն գլուխները կը շատնան, գիրքը

կ'ընդարձակի, բայց հեղինակելու արուեստին մէջ կը թերանայ հեղինակը եւ երկը կը կորսըն-
ցընէ իւր գիտնական արժէքը:

Հինգերորդ. դէռ-շուտ չոր ու ցամառ ոճէ, սակայն առանց ճամարտակութեանց եւ երկայ-
նաբանութեանց մէջ գլորելու, որ կը նուազե-
ցընէ թէ գրքին յարգը, եւ թէ դժուարաւ ըն-
թերցող կը գտնէ¹:

Ընթերցող քրտնէ: Զարմանալ պէտք չէ,
վասն զի փոշիներու տակ մաշեցընելու համար
գիրք շարագրող հեղինակ հաղիւ թէ գտնուի:
Այս «ընթերցողը» միշտ աչքին առջեւ ունե-
նալու է հեղինակ մը. հոգեկան հաղորդա-
կցութեան կապերով միշտ կապուած պիտի ըլլան
հեղինակն եւ իւր ընթերցողը՝ առ որ կ'ուղղուի
գիրքն կամ՝ որ եւ իցէ գրուածք: Մանուկի մը
համար ելլել կնճռոտ, դժուարիմաց, ցան-
ցառ գործածուած բառերով գիրք գրել, ըսել
է՝ մանուկին մտաց փոխանակ զարգացում տա-

1 «Նոր-Դար», լրագիրն յառաջ կը բերէ Պետեր-
բուրգի ֆէյլէտոնիստներուն մէկուն գրածը, որ մտադրու-
թեան արժանի է, (տ. Ն. Գ. 1896 թիւ 218). «Իսկապէս
ամէն բանի մասին պէտք է խօսել թեթեւ լեզուով, որպէս
զի հասկանան: Ծանր (խրթին) լեզուն պէտք է կախել
եկեղեցու մեծ զանգակից, որպէս զի նա զանգահարէ մեծ
առներին. իսկ այն ամէնքը, որոնք այս կամ այն կերպ հա-
ղորդակցում են կենդանի մարդու ուղեղի հետ, պէտք է
թեթեւ, շարժուն, զիւրահասկանալի լեզու ունենան: Որ
քան գեղեցիկ ճամարտութիւններ են մնացել արխիւներէ
մէջ, մի միայն այն բանի շնորհիւ, որ պարոն գիտնական-
ները իրենց համար նուազացուցելու բան են համարել հաս-
կանալի լեզուով խօսելը: Այժմս գիտնականներն էլ են
աշխատում հասկանալի անել: Արանք կարծես թէ սկսել
են հասկանալ, որ գիտութիւնը զոհաբերութիւն չէ իրենց
միայն հասկանալի Աստուծուն, այլ ամէնքի համար կար-
եւոր եւ անհրաժեշտ հասարակական գործ է»

լու, խաթարել ու խանգարել անոր մտաւոր
գործունէութիւնն եւ — ֆեստակար ըլլալ ման-
կան զարգացման: Ընդհակառակն գիտնականաց
ուղղեալ գիրք մը՝ մանկական բացատրութիւն-
ներով, ուսմական ձեւերով եւն, ներկայացընել,
կը խրտչեցընէ գիտնականներն, որոնք գիրքն
ուժգին խփելով մէկ կողմ նետած ատեն, կը
ջնջեն իրենց մտաց մէջէն նոյն գրոց հեղինակին
կարողութեան վրայ ունեցած համոզման փոք-
րիկ նշոյն ալ, եւ բնական է՝ ի ֆեստ միշտ —
— հեղինակին:

Արնայինք այս նիւթիս նկատմամբ գեռ
շատ բան ըսել, բայց զանց կ'առնուք, վստահ
ըլլալով թէ գիրք շարագրող հեղինակը փոքր
ի շատէ համոզուած է, թէ իւր գիրքն կը գրէ
իւր նմանեաց՝ մարդու համար, ուստի եւ անոնց
օգտակար ըլլալու դիտաւորութիւնը պիտի ար-
գելէ զինքը՝ ընթերցողաց նկատմամբ վշտացու-
ցիչ, անբաղաբաւար լեզու գործածելէ. վասն զի
եթէ միշտ ստոյգ կը մնայ «le style est l'homme
même» բիւֆոնեան առածը, աւելի ապահովա-
պէս կրնանք ըսել թէ «գիրք մը՝ գրողին գի-
տութեան, ուսման, եւ կրթութեան հայեկին» է:

Ղեցըրդ. քրտնէն այն մասը՝ որ յաջորդէն
հետ հայ ունի, աչք անցընել քանի մը շատ՝ նոյն իսկ
ըստ պարագայից, քանի մը օր էրդ, յառաջ քան
յաջորդ մասը գրելը:

Շատ ծանօթ է Բուալոյի տուած այն հա-
կիրճ խրատը՝ որ շատ մը հեղինակներու գրասե-
ղանին վրայ մեծ տառերով գրուելու արժանի է.

“Աճապարէ բայց հանդարտ, եւ մի բնաւ վհատիր, քան անգամ սեղանիդ վրայ քու երկերն նորէն դիր, Չայն ողորկէ անդադար, անցուր կրկին արգելէ, Շատ քիչ անգամ աւելցուր, յաճախագոյնըսջնէ:”

Արագօրէն գրածին վրայ ամենեւին սրբագրութիւն չընել, այնպիսի կատարելութիւն է, որ շատ քիչերուն արուած է: Նա մանաւանդ արդի ժամանակ ծանօթ է թէ շատերն ստեղծութիւն (sténographie) կը գրեն իրենց յօդուածներն ու նաեւ ոմանք՝ իրենց գրքերը: Արդ ի՞նչ պէս կարելի է գրչի արագութեամբ ծնանիլ նորանոր գաղափարներ, որոնք ըղեղի ջրաց միջնորդութեամբ կ'ազդեն մեր մատուրներուն եւ իբր աներեւոյթ հոսուածներ կը բղկեն գրչի ծայրէն — սեւ կամ կարմիր — բծեր թողլով թղթի վրայ...: Ահստից իրաւամբ կ'ըսէր թէ ամէն առաջին “մտքերու” նկատմամբ կասկածոտ եմ²: Առաջին խորհուրդը շատ անգամ փոփոխելու հարկն ստիպիչ կ'ըլլայ, որ եթէ ձեռագրի մէջ չկատարուի, կը ստիպուի հեղինակը տպագրութեան փորձերու ժամանակ ընել, եւ այս՝ ինչպէս պիտի ցուցնենք, նոյն իսկ իւր շահերուն հակառակ է, վասն զի սրբագրութիւններով՝ տպագրուած թերթին գինը աւելի թանկ կ'արժէ, եւ գիրքը՝ նախահաշւոյն մէջ գրուած գնէն շատ աւելի սուղ կը տպագրուի: Գրածը կարգուրդ սովորութիւնն այն օգուտն ունի,

1 Տես “Հանդէս Ամսօրեայ” “Բուսալոյի արուեստ բանաստեղծութեան”, 1889. Մայիս, էջ 91 (2րդ սիւնակ. 1-4 սող, վարէն վեր):

2 “Ich bin misstrauisch gegen alle ersten Gedanken.”

որ գաղափարներն ու բացատրութիւններն աւելի ճշգրտութիւն կ'առնուն, եւ ըստ սեղեւոյն կը զարգարուին, վասն զի հեղինակին պարտքն է ըստ կարելոյն փոյթ տանիլ, որ իւր գրածն ոչ թէ միայն նիւթի կողմանէ, այլ եւ լեզուի կողմանէ ունենայ պահանջեալ առաւելութիւններն: Մանաւանդ կատարելութեան բարձրագոյն աստիճան մը ելած կը համարուի այն հեղինակն, որ իւր գիրքը գրելէն եւ պատրաստելէն ետքը, տարիներով իսկ կը զբաղի իւր գրածին կատարեալ ձեւեր տալու: Գժուարին է, այո՛, բայց հեղինակի անուան արժանաւոր գին կը համարինք այս գժուարութիւնները:

Այս քննութեան ժամանակ շատ անգամ հեղինակը ինքնին կը տեսնէ, որ իւր գլխակարգութեան անդամներն իրարմէ շատ անջատուած են եւ ամբողջութեան կը վնասեն, ուստի պէտք է՝ առանց աշխատութեան խնայելու, վիրարութեան գործին — գրիչը — ձեռք առած կարելու յապաւելլ, կցել ու բաժնել... Ի հարկին նոյն իսկ բողբոջին նոր կմախք մը ստեղծել:

Աւերջապէս կը տեսնենք հեղինակը, որ մինչեւ հիմայ յիշուած կէտերուն մտադիր՝ կը սկսի գրիչ շարժել եւ իւր գաղափարները բացատրել:

ԺԱ.

Գաղափարաց Բացատրութիւն:

Վան հեղինակներ, որ իրենց գտնուած սեղեւոյն, հայրենեաց եւ առտնին սովորութեանց

ազդեցութիւններէն բոլորովին ազատ չեն: Արեւելեանը կը սիրէ ընդհանրապէս երկայն նախադասութիւններ, կիտազրութիւն՝ եւ մանաւանդ ստորակէտն ու վերջակէտը, բոլորովին աւելորդ ծանրաբեռնութիւններ են այսպիսոյն համար: Ինչպէս սովորութիւն է ըսել՝ «մէկ շնչով» եթէ կարելի ըլլար, կ'ըսէին ամէն բան, առանց հանգիստ առնելու, կամ գոնէ ընթերցողին խնայելու...: Կան ընդհակառակն նորուս գրողներ, ի մասնաւորի գաղղիացի նոր վիպագիրներ, որոնց զուարճութիւն կը պատճառէ՝ կարծես, իւրաքանչիւր բառին սկիզբն եւ եթէ կարելի է վերջն ալ, մէյ մէկ կիտազրութեան նշան աւելցընել, այսինքն ըստ կարելոյն շարանկախ նախադասութիւններ գրել: Օրինակ մը կարդացած ենք, գերմաներէն լրագրի մը մէջ այս նկատմամբ, բայց առ այժմ՝ առձեռն պատրաստ չունինք նոյն թիւը, ուստի եւ միայն յիշողութեամբ յառաջ կը բերենք. «Առաւօտ է: Թռչունք կը ճռռողեն: Կենքը կը զարթնու: Արք, կանայք, հարուստք, աղքատք, միով բանիւ՝ ամէնքն, կայտառ կը վազեն: Ի՞նչ կայ: — շիւր մը: Ո՞վ է: Ըսենք անունը: ... Գուշակեցէք: Մեր բարեկամն է: Այո՛, մեր բարեկամը:» Ստուգիւ կայ գրուածք, որուն մէջ կարելի է ներել այդպիսի կարճ նախադասութեանց գումարում մը, բայց երբ գիրք մը ամբողջ այսպիսի անշատ ու անկախ նախադասութիւններով է գրուած, միտքը կը յոգնի եւ յիշողութիւնը կը բթանայ: Միջին ճամբան ամէնէն ապահովն է.

ուրեմն ո՛չ շար երկայն, եւ ո՛չ շար կարճ նախադասութիւններով պէտք են բացատրուիլ մեր խորհուրդները: Խօսելու ատեն ձայնի ելեւէջը, փոփոխութիւնը, դադարը եւն եւն, ճիշդ կը համապատասխանեն կամ գոնէ պէտք են համապատասխանել մեր գրած նախադասութեանց:

Գաղափարաց բացատրութեանց մէջ զգուշանալու է երկրորդ՝ շատ գաւառական ասութիւններէ. այսինքն երբ գիտէ հեղինակն թէ իւր գիրքը սահմանեալ է ընդհանրութեան գործածութեան եւ ոչ այս կամ այն գաւառի անհասներուն, հարկ է նաեւ մտադիր ըլլալ, որ ամէնքն գաւառական բառեր ու բացատրութիւններ հասկընալ կարող չեն:

Երրորդ. հնաբանութիւններէ՝ որոնց ընդհանուր անուամբ արտայնջ կ'ըսենք, պէտք է նոյնպէս զգուշանալ հեղինակը. հնացեալ բացատրութիւններ, ճամարտակ դարձուածքներ, չափազանց ուռուցիկ ոճեր՝ կրնան թերեւս ընթերցողներէն մէկուն կամ մէկալին ճաշակին յարմարիլ, բայց ընդհանրութեան համար որոշուած գրքի մը (կամ յօդուածի) մէջէն ի սպաս դուրս վտարելու է:

Չորրորդ. օտար բառերէ ըստ կարելոյն զգուշանալ, երբ գիտէ կամ կրնայ գուշակել հեղինակը, թէ իւր ընթերցողներէն շատերուն համար անծանօթ են նոյն բառերը... մանաւանդ երբ համապատասխան եւ համազօր բառ կը գտնուի հայերէն: Բայց պէտք չէ մոռնալ թէ գիտնական բառերու աղքատութեան մէջ ստիպուած

է հայ հեղինակը գործածել օտար բառեր, քանի որ նոյնիմաստ ու համազօր հայերէն բառ կամ չկայ բնաւ, եւ կամ ընթերցողներուն անմատչելի են:

Հինգերորդ. զգուշանալ նորաբանութիւններէ, ուր հարկը չի ստիպեր եթէ արդէն լեզուի մէջ յարմարցուած նոր բառեր կան, զորոնք կը գործածէր անտարակոյս հեղինակն եթէ ծանօթ ըլլային իրեն. ուրեմն փոխանակ բարդելու, նորաբանութիւններ ստեղծելու — եւ ասով լեզուին մէջ աւելորդ բառերու լեզգէոններ շատցընելու — խորհուրդ կու տանք հեղինակին, որ արդէն գործածական նորաբանութեանց հետամուտ ըլլայ, որով լեզուի միութեան եւ միօրինակութեան նպաստած կ'ըլլայ:

Վեցերորդ. չափազանց հնասիրութենէ զգուշանալ երբ աշխարհաբար է գրուած գիրքը. գրաբար ձեւերու առատութիւն, մանաւանդ անգործաձախան եւ ծանական ոճեր՝ որոնք առ առաւել ընթերցողներէն քանի մը հատին միայն կրնան ծանօթ ըլլալ, պէտք են աշխարհաբարի սիրոյն համար՝ իբր նուիրական զարդեր գրաբարի, հանգիստ իրենց տեղը թող տրուիլ: Շատ խօսուած է այս կէտիս վրայ, չենք ուզեր հոս յիսուն անգամ ըսուածներն՝ յիսուեմէկերորդ անգամ ալ կրկնել, բայց կը զգուշացընենք նորուս հեղինակը, որ չկարծէ թէ գիտնէք գիտնէքի փոխելով, ունինքը ունինքի փոփոխելով մեծ արուեստ մը ի գործ գրած ըլլայ. ո՛չ, այս խոնարհման ձեւերն ընդգէմ են աշխարհա-

բարի ոգւոյն: Գրաբարի եւ աշխարհաբարի վեճերու ժամանակ՝ երբ կը ջանացուէր երկու հայերէններէն մէկուն տալ տիրապետութեան գահը, կը ներուէր անշուշտ որ գրաբարեան մը գործածէր՝ նոյն իսկ աշխարհաբար գրուածքի մէջ, գրաբար ոճեր, գրաբար դարձուածքներ, գրաբար բառեր...: Բայց նոյն իսկ այս կէտի մէջ շատ քիչերն յաջողած են: ՅՕ տարի յառաջ գրուած «Քննական քերականութիւն» մը, իւր լեզուի կանոնաորութեամբն եւ գրաբարի զարդեր վայելութեամբ գործածելուն մէջ հազուա թէ յաջող նմանող մը գտնէ...: Ինչո՞ւ. վասն զի հեղինակը տիրած էր գրաբարի, բայց գիտէր յարգել աշխարհաբարի իրաւունքն ալ: Աշխարհաբար մը կանոնաոր, դարձ եւ — քննիւն, ահա հայ մատենագրի մը արդի լեզուն:

Բայց կայ զգուշանալու կէտ մը: Աշխարհաբարի սիրոյն համար վտարել ինչ որ գրաբար կը հնչէ, մանաւանդ հոլովներու մէջ, նոյնպէս անտեղի է:

Կան հեղինակներ որ կ'ըսեն «աղբատութիւն» իսկ գործիականի մէջ «աղբատութիւն»...: Գրաբարի շուքէն իսկ զգուշանալու համար նոյն իսկ «Եղբօր» ձեւը կը փոխանակեն «Եղբայրին» անձաշակ ձեւով, նոյնպէս «հայրին տուաւ», «մայրին ասաւ» փոխանակ «հօրը տուաւ», «մօրն ըսաւ»: Արեւելեան գրական հայերէնի մէջ բնականութիւն մ'ունի «Եղբայրներէ սասածը», բայց երբ արեւմտեան (Վ. Պոլսեցի) հեղինակը «Եղբայրներէ սասածը» ձեւը կը նախընտրէ՝ փո-

խանակ « եղբայրներ» կամ եղբայր ըսածը, ահա կը խոցէ ականջներն եւ բնականութեան դէմ կը մեղանչէ...: Միշտ ստոյգ կը մնայ ուրեմն, թէ աշխարհաբար ձեւերը պիտի ընդհանրանան, բայց բնական էղանակ...: Ժամանակն ինքնին պիտի բերէ ձեւերու փոփոխութիւնը, եւ բնական ընթացքով. ոստմամբ կամ բռնութեամբ ձեւեր երբ ստեղծուին, կը ծագի լեզուի մէջ barbarisme ըսուածը, եւ կարծենք հազիւ թէ հեղինակ մը գտնուի որ այսպիսի «նպատեհութեան» ալ հեղինակ ըլլալու անուան նախանձախնդիր ըլլայ...: Այսչափ այս կէտին վրայ:

Գաղափարաց բացատրութեան համար կարեւորն ըսինք, աւելին՝ փորձառութիւնը կը սորվեցընէ: Նորուս հեղինակներէն շատերը մեր տողերը գուցէ աւելորդ գտնեն, ըստ որում «նուրբ» արդէն դպրոցի գրասեղաններու վրայ կ'ուսուցուի, բայց նոյն իսկ գիտցածն համառօտ կրկնելը չենք կարծեր թէ «մ'ունենայ»: Իսկ եթէ գտնուին ոմանք, որոնց համար կարեւոր համարուին այս համառօտ ակնարկութիւններն, — ահա օգորդը կը սպասենք այս մեր տողերով, վասն զի յայտնի կը տեսնեն այսպիսիները, թէ ինչպիսի՛ խութեր, եւ ինչպիսի՛ խոչընդոտներ կան, որոնց կրնայ՝ լեզուի եւ ոճի կողմանէ, զարնուիլ հեղինակ մը...:

Յայտմ կը թուութեան պակասութիւնն ալ կը լեցուի փութով ու եռանդեամբ: Նոր հրատարակուած գաղղիներէն գիրք մը — որ հազիւ այս օրերս հասաւ մեր ձեռքը, ընդարձակ ծանօթու-

թիւներ կու տայ այս նկատմամբ գաղղիացի նորուս հեղինակներու¹: Բայց կան կէտեր, որոնք՝ կրնայ ենթադրուիլ, թէ ծանօթ են հեղինակին, ուստի եւ ոճի եւ լեզուի մասին ալ տասնեակ էջերով գրելը, կ'ընդարձակէ այն գրքի մ'էջերն, բայց նոր լուսաւորութիւն չի տար հեղինակին: Ուղղը թող դիմէ վերոյիշեալ գրքին. իսկ մենք բաւական կը համարինք այս ընդհանուր մասը:

ԺԲ.

Չեմ գիրք:

Մինչեւ հիմայ մեր ըրած ընդհանուր ակնարկութիւններէն օգտուած կը համարինք նորուս հեղինակ մը, որ աւելի «նպատեհութեան» մասին տեղեկութիւններ կ'ուզէ անուր: Փութանք կարեւորներն հաղորդելու: — Գիրք մը գրուելէն ետքը պիտի տպագրուի, ապա թէ ոչ «գիրք» գաղափարը թերի կը մնայ, բայց զատ է գիրք գրել, եւ զատ՝ գիրք հրատարակել: Հեղինակին օգնականները՝ կամ աւելի «նպատեհութեան» են՝ իւր գրիչը, եւ գրքին հրատարակիչը: Քանի՞ հեղինակ կրնայ գտնուիլ, որ բարեբախդ ըլլայ կամ կարող ըլլայ իւր գրածին տպագրութեան նիւթական՝ այսինքն «նպատեհութեան», մասն ալ հոգալ: Հրատարակութեան պաշտօնը կը կատարեն մեր մէջը քանի մը միա-

¹ L'art d'écrire un livre, de l'imprimer et de le publier, par Eugène Mouton, Paris, H. Welter, 1896. (էջ 410.)

բանութիւններ, ընկերութիւններ եւ հազիւ քանի մը գրավաճառներ: Ստուգիւ նախանձելի չէ այս կէտը, համեմատութեամբ եւրոպական հրատարակիչներու բազմութեան, որոնք իրարու կարծես զրդիչ կ'ըլլան՝ հեղինակի մը գրական աշխատութիւնը վարձատրելու մէջ . . . : Բայց գոնէ կան հայ ազգին մէջ հրատարակիչներ ալ, այս պէտք է մտիթարել հեղինակը:

Ուրեմն հեղինակը պիտի դիմէ հրատարակչի մը՝ եթէ (ինչպէս վերին ակնարկեցինք,) ինքնին չի կրնար հայթայթել տպագրութեան ծախքերը: Հրատարակիչը կ'առնու ձեռագիրը, կամ ինքնին պիտի քննէ, եւ կամ քննադատի մը պիտի տայ ի քննութիւն: Բայց ինչպէս քննէ, երբ յետէ հաղիւ կրնայ կարգացուիլ: Աղտեղի, անորոշ, անընթեռնելի ձեռագիր մը: Արդէն հրատարակիչները ձեռագիր մը ձեռք առած ատեն, կը նային գրքին կարեւորութեան, հեղինակին անուան, գրքին ծախուելու կամ «քշուելու» գաղափարը գրաւած է իրենց միտքը. եւ երբ ձեռագրին ալ այսպէս անյաջող պայմաններու մէջ գտնուիլը տեսնեն, կանխաւ իսկ աննպաստ գաղափար կը կազմեն գրքին հրատարակութեան մասին, ի վնաս — հեղինակին: Քանիներ այս սկզբնական ձախորդութեան առջեւ խորտակած են . . . : Ապահովապէս չէր հանդիպեր այսպիսի «փորձանքներու» հեղինակը՝ եթէ փոյթ տանէր ընթացիկ մը գրելու. չենք ըսեր գեղագրութիւն, այլ ընթեռնելի գիր: Նոյն իսկ շատ հետաքրքրա-

կան ու գրաւիչ նիւթեր կը կորսցընեն իրենց արժէքը՝ կամ դժուարաւ կը կարդացուին, կամ ամենեւին ոչ: Եթէ հրատարակիչը կամ քննադատը կարգալու ատեն ստէպ ստէպ պիտի բռնադատուի յծնքերը պոստել, աչուրները շփել, եւ կոխքերը պրկելով կրկին ու կրկին ծռիլ ձեռագրին վրայ, որպէս զի գրուած ձեռագրին գծերը զանազանէ, լուագոյն կը համարի մի անգամ ընդ միշտ ազատել ինք զինքը այսպիսի աշխատութենէ, եւ կը տեսնես օր մը հեղինակը ետ կ'ընդունի իւր ձեռագիրը, որուն ընկերացած կ'ըլլայ սովորաբար քաղաքավարական նամակ մը, թէ «արդի պարագայից» «անյարմար» դատուած է իւր գիրքը, չի տպագրուիր» եւն եւն, սակայն անյարմարութեան առաջին պատճառը՝ ձեռագրին աղտեղի եւ անորոշ գրուած ըլլալն է:

Առարկեն թերեւս ոմանք թէ ամէն մարդ չի կրնար «մաքուր» գիր ունենալ, կամ գեղագիր ըլլալ, եւ թէ շատ գրողները կամայ ակամայ անընթեռնելի գիր կ'ունենան, Այո՛ ամէն մարդ գեղագիր չէ, բայց հարկաւոր ալ չէ. զատ է ընթացիկ, որոշ գիր, եւ զատ՝ գեղագրութիւն: Եթէ կան հրատարակիչներ՝ որ չենք — կարծեր — գեղագրութիւն պահանջեն, հեղինակն ալ կրնայ շատ դիւրութեամբ իւր գրածն օրինակել տալ գեղագիրներու, եւ ըրած ծախքին կրկնապատիկը պահանջել հրատարակչէն: Իսկ երկրորդ կէտը՝ թէ շատ գրողները կամայ ակամայ անընթեռնելի գիր ունենան, տարակուսական է, գրող-

ներ կը ճանչնանք, որոնց հաստորաւոր գրքերը խաթարած չեն իրենց գիրը, հաստատուն ձեռք մ'ունին, որ գլխաւոր պայմանն է ընթեռնելի, որոշ գիր մ'ունենալու: Թէ գիտնականներու, փիլիսոփաներու, երե-եիէ հեղինակներու գիրը շատ անգամ « ճարտուք » մըն է, կամ ինչպէս սովորութիւն եղած է ըսել « ճանճի ոտքեր », կ'ընդունինք, վասն զի շատ անգամ այսպիսի գիտնականաց ձեռագիրը կարդալու համար ստիպուած ենք անձամբ ոսպնեակներու եւ մանրագիտակներու դիմել, . . . բայց ամէն նորուս հեղինակ փիլիսոփայ է, եւ կամ իւր անընթեռնելի ձեռագրին թողած անհաճոյ տպաւորութիւնը ջնջելու չափ հեղինակի անուն կը վայելէ:

Յամենայն դէպս « որոշ » գիրը ձեռագրէն պահանջուած առաջին պայմանն է: Ընդունինք թէ դժուարընթեռնելի գիրն արգելք չըլլայ հրատարակչին՝ իրեն մատուցուած ձեռագրին ընդունելու, վասն զի հրատարակիչը կ'ուզէ քաջալերել հեղինակը, կամ գիրք հրատարակած ըլլալու համար, . . . եւն եւն. սակայն կայ ուրիշ վնասակար դժուարութիւններ ալ, որ տպագրութեան ընթացքին մէջ թէ աւելի ծակքերու պատճառ կ'ըլլան, եւ թէ հրատարակչին ու հեղինակին անհաճոյ դէպքեր կրնան պատճառել: Խեղճ գրաշարը՝ որ շատ անգամ միայն նիւթապէս կարդալ գիտէ, դժուարաւ կը կարգայ հեղինակին ձեռագիրը, վրիպակ վրիպակի վրայ կը սպորդի տպագրին մէջ, եւ հեղինակը կը դատապարտուի սրբագրութեանց լեզէոնները

ջնջելու . . . շարուածքը շատ դանդաղ յառաջ կ'երթայ. գրաշարը՝ բնական է, շատ մը շարամաղթութիւններ կ'ընէ այսպիսի « ճարտուք » ձեռագրի համար, « շարողչէք » կը կրկնապատկուի, եւ եթէ հեղինակը չունի երկաթեայ համբերութիւն մը, վէճերն անպակաս կ'ըլլան. դեռ շատ մը ուրիշ անպատեհութիւններ, որոնցմէ ազատ կ'ըլլար ապահովապէս հեղինակը, եթէ փոյթ տանէր ընթեռնելի գիր մը գրելու . . . : Խակ եթէ ինդիւն այսպիսի գրով գրուած յո-րո-ւ-թի մը վրայ է, տեսնելու է յօդուածագրին յուսահատութիւնը . . . : Յօդուածը կը զրկուի, որոշ ժամանակին պիտի հրատարակուի, բայց շատ անգամ ժամանակ չի մնար « փորձերը » հեղինակին զրկելու, կը ստիպուի խմբագիրն իւր գիտութեան եւ ծանօթութեան համեմատ շարելու սրբագրել տալ յօդուածը, շատ մը բառեր՝ մանաւանդ յատուկ անուններ, երբեմն այնպիսի ձեւ մը կ'առնուն, որ ամէն բան կրնայ կարգացուիլ, բաց ի ձեռագրին մէջ գրուած բառին նշանակութենէն . . . : Պո-ր-ո-ւ-թի կ'ըլլայ շատ անգամ Լո-ր-ո-ւ, Ա-ր-ե-ի-է-ն՝ Ա-ր-ե-ի-է, Ա-ր-ո-ւ-թի, Ա-ր-ո-ւ-թի բառը՝ Ս-ր-ո-ւ-թի, եւն եւն: Այսպիսի տհաճութիւններ զով կը տխրեցնեն աւելի, եթէ ոչ՝ հեղինակը . . . բայց պատճառն ալ միայն հեղինակն է, եթէ փոյթ տանէր, կ'ազատէր: Ուրեմն կը կրկնենք. որոշ ու-ր-ե-ի-է-ն-ի-է-ն-ի-է-ն անհրաժեշտ է: Տարակուսական բառերը, մանաւանդ անծանօթ յատուկ անուններ, հարկ է երկու անգամ գրել, մէյ մը ձեռագրին մարմնոյն

մէջ, եւ մէյ մըն ալ լուսանցքին վրայ՝ եթէ կարելի է, տարբեր գրով: Նշյնը կը խնդրուի մանաւանդ թուանշաններու համար: Մեծ խնամով եղած տպագրութեանց մէջ եթէ թուանշանները գժուարաւ կրնան ազատ մնալ սխալներէ ու վրիպակներէ, ինչ ըսենք այն հեղինակներու որ գրաշարներու վրայ մարգարէութեան շնորհքն ու ձիրքն ենթադրելով՝ անորոշ գծեր կը գծեն, վեցը, զէրոն, եւն եւն, այնպէս մը կը գրեն, որ աւելի ինը կրնան կարգացուիլ բան վեց . . . : Պատմական գէպքերու նկատմամբ եղած կոչումներու մէջ, երբ ետեւէ ետեւ թուեր կը շարուին, ճիշդ թուանշանները գտնելու համար ստուգիւ մարգարէութենէ աւելի բան կը պահանջուի:

ԺԳ.

Չեւտիւն իւրիւր:

Մարուր գրին պէս կարելոր է թղթին ընտրութիւնն ալ: Կան հեղինակներ, որոնց զուարճութիւն կը պատճառէ, կարծես, նեղ թղթի կտորի մը վրայ ըստ կարելոյն շատ գրել, կը նախանձին՝ կ'երեւայ, այն անձին, որ հասարակ պոստի թղթեակի (carte-postale) մը վրայ գրած էր — — 25.000 բառ, եւ ըստ կարելոյն նմանելու կը ջանան . . . : Բնական է թղթի այսպիսի տարածամ ինայութեան հետեւանօք, տողերն իրարու կը խառնուին, շատ անգամ հաստատուն ձեռք մը չունենալու պատճառաւ, եթէ թուղթը գծաւոր չէ, ծուռ կը գրուի. ա-

ռաջին տողին շարունակութիւնը կը խառնուի երկրորդ տողին բառերուն հետ, եւ այսպէս կը շարուի . . . եւ կրնայ հեղինակը նեղստիլ, վշտանալ՝ տեսնելով թէ ձեռագիրն խառնակեր է գրաշարը: Եթէ յօդուած է գրուածը, դիւրին է գարմանը երկրորդ թուին մէջ կ'ուղղուի, բայց եթէ մեծահատոր գիրք է, պէտք է սպասել մինչեւ տպագրութեան ամբողջանալը, որպէս զի «ուղղելեաց» անուամբ երկայն խոստովանութիւն մ'ընէ հեղինակը՝ իւր երկասիրութեանց մէջ սպրդած վրիպակներու: Անձին փորձով կը վկայէ այս տողերը գրողը՝ թէ այսպիսի ուղղելեաց ցանկեր միշտ անհաճոյ են եղած իրեն, եւ կը գրէ այս տողերը, որպէս զի գոնէ ուրիշներն ալ մասնակից չըլլան՝ այսպիսի անհաճոյ զգածմանց . . . :

Շատ անգամ հեղինակը կը ստիպուի իւր գրած մէկ բառը ջնջել եւ ուրիշ մը գրել. բայց ինչպէս պիտի կարենայ ջնջել, երբ տողերն այնպէս խիտ շարուած են, որ անջրպետ կամ «տող ընդ մէջ» ըսուածը չի նշմարուիր ձեռագրին մէջ, այլ պարզապէս խիտ առ խիտ շարուած գծեր ու գծեր . . . :

Ոմանք սովորութիւն ունին լայն էջերու վրայ գրել, այնպէս որ լայնութիւնը մինչեւ 20—30 հարիւրորդութիւն (սանտիմետր) կ'երկարի, իսկ երկայնութիւնը շատ անգամ մինչեւ 40—50 եւն հրճ: Գրողին համար ունի դիւրութիւն այսպիսի լայն ու երկայն էջերու ընտրութիւնը, բայց գրաշարը . . . : Խեղճը կը ստիպուի փայ-

տեսայ ունենլքներով՝ տողացոյցներով, որոշել գծերը, եւ շատ անգամ մատով իսկ կը հետեւի տողերու, բայց դարձեալ վրիպելէ ու տողերը խառնակելէ հազիւ թէ ազատ կ'ըլլայ:՝ Ուրեմն այսպիսի անպատեհութեանց առջեւն առնելու համար լաւագոյն թուղթն է ոչ շատ նեղ եւ ոչ շատ լայն. հասարակ նամակի քառակուսի գծուն թուղթը՝ որուն վրայ 20—25 տող կրնայ գրուիլ, ամենայնամարն է: Չեռագրին վրայ կատարելի հնարաւոր սրբագրութեանց եւ յաւելլուածներու համար, ըստ բաւականի ընդարձակ լուսանցք թող կը տրուի: Շատ բարակ եւ կամ շատ հաստ թուղթը յարմար չէ:

Թղթին գոյնը բնականապէս նկատողութեան չի կրնար առնուիլ, եթէ գործածուած թանաքը սեւ գոյն ունենայ: Բայց փորձուած է որ դեղնագոյն կանաչ կամ բոլորովին իսկ կանաչ թուղթը՝ շատ յարմար է ձեռագրի համար, վասն չի լոյսը շատ չի բեկբեկեր, ուրեմն եւ աչքին այնչափ փնասակար չէ: Քանի որ թղթին գոյնը մեծամեծ ծախքերու կապուած չէ, պէտք է կանանչագոյն կամ դեղնագոյն սպիտակ թուղթ մ'ընտրել, վասն զի գոնէ այս եղանակաւ կը խնայուի թէ հեղինակին աչքը, եւ թէ մանաւանդ գրաչարին տեսողութիւնը: Գերմանացի հեղինակ-հրատարակիչ Կետտեր, այս նկատմամբ գրած յօդուածի մը մէջ, մտադիր կ'ընէ թէ

1 Կմախքի համար մեր վերն առջարկած երկայն ու լայն թուղթը ներսէն թղթին հետ պէտք չէ շփոթել: Կմախքի համար կ'արժէ այն, բայց սպագրելի ձեռագրին ոչ:

սովորաբար կին-հեղինակներ ըստ կարելոյն անպիտան թուղթ եւ — բաց գունով թանաք կը գործածեն . . . : Փորձով ակնատես եղած չենք, բայց եթէ այսպիսի կին-հեղինակներու նամակներէն դատաստան կտրել ուղենք, շատ անիրաւ չենք գտներ գերմանացի յօդուածագրին դիտողութիւնը:

Շատ օգտակար եւ գրեթէ անհրաժեշտ է որ հեղինակը թղթին մասն մէկ էջն վրայ գրէ: Այս շատ գործնական միջոցին շատերը մտադրութիւն չեն ընել, անշուշտ անծանօթ է այսպիսիներու մէկ էջն վրայ գրելու սովորութեան առաւելութիւնը: Նախ էջը գրելէն վերջը հարկաւորութիւն չ'ունենար հեղինակը գրուածքին չորնալուն սպասելու կամ թուղթը դարձընելու ժամաւաճառ ըլլալու . . . : Էջերն իւր առջեւ շարուած կ'ըլլան, արագութեամբ կը փոխէ թղթերն առանց ամենեւին սպասելու հարկին մէջ գտնուելու: Պտղուն թուղթը կամ աւազն ալ անտանելի են շատ անգամ, կամ բոլորովին թանաքին գոյնը կ'առնուն, կը ծծեն, եւ կամ աւազահատիկները գրչին ծայրը կ'առջելով փոքր ի շատէ արգելք կ'ըլլան գրելու: Կարելոր է մտադրութիւն ընել այս կիտին՝ մանաւանդ երբ լրագրաց համար բան մը կը գրուի, վասն զի շատ անգամ այսպիսի մանր արգելքներով գաղափարաց շարքը կը խանգարի եւ անհաճոյ ընդհատութիւններ յառաջ կու գան:

Բայց շարելու գիւրութիւնն եթէ աչքի առջեւ բերէ հեղինակը, իսկոյն կը նախընտրէ

մէկ էջի վրայ գրելու սովորութիւնը: Ենթադրենք թէ օրագրի մը յօդուած պիտի գրուի: Ժամանակն ուշ է, երկու ժամէն լրագիրը լոյս պիտի տեսնէ, ինչ կրնէ խմբագիրը. հասած ձեռագիրը կը բաժնէ քանի մը հոգւոյ, եթէ 4 երես ընդարձակ է յօդուածը՝ 4 հոգի 1 ժամուան մէջ կը շարեն. բայց հարկ է աւելի շուտ շարել, էջերը կը կտրուին եւ 8 գրաշարի կը բաժնուին, կէս ժամուան մէջ կը շարուի յօդուածը: Բայց ինչպէս կարելի է այսպէս արագ շարել, եթէ ձեռագրին երկու էջերն ալ գրուած ըլլան. այժ, կրնայ յօդուածը կտրտուիլ, բայց մաս առ մաս շարուածները միացընելու համար այնչափ ժամանակ կը կորսուի, որ շատ անգամ՝ ակամայ կամօք կը ստիպուի խմբագիրն իրեն ղրկուած յօդուածն երկրորդ օրուան թուին յետաձգել: Եթէ անտարբեր յօդուած մըն է, կարելի է նշանակութիւն չունենար. բայց եթէ առօրեայ կարեւոր դէպքի մը վրայ տեղեկութիւն է գրուածը... երկրորդ օրն հրատարակուելով կը կորսնցընէ իւր թարմութիւնը:

Նորուս հեղինակ մը թերեւս՝ մէկ էջի վրայ գրելու գիւրութիւնը չիմանայ, բայց կրնան վկայել օրագիր հրատարակողները: Շատ անգամ կարգացինք այս լրագրաց կողմանէ յանձնարարութիւններ իրենց թղթակիցներուն՝ որ հաճին միշտ իրենց թղթակցութիւնները Բէլ էջէ վրայ գրել: Երբեմն այսպէս չգործելը նիւթական վնաս ալ կը պատճառէ: Աւերջերս եւրոպական լրագրի մը յօդուած կը ղրկէ հայ յօդուածագիր մը, որուն

անծանօթ էր կ'երեւայ այս կէտը. քանի մ'օրէն ձեռագիրը—բաւական ստուար—ետ կ'ընդունի, նամակաւ մը, յորում կը գրէ հրատարակչութեանը, որ այս կարեւոր յօդուածը կը հրատարակուի, եթէ թղթին միայն մէկ էջն վրայ գրուի: Յուսահատ յօդուածագիրն՝ ցերեկը գիշերուան կը խառնէ, նորէն կ'ընդօրինակէ եւ այս անգամ կ'ընդունուի յօդուածը, բայց այժմ ժամանակի կորուստ, որ անգարմանելի է . . . :

ԺԳ.

Չեւտրին վրայ յստիւններ:

Շատ անգամ կը ստիպուի հեղինակ մը իւր ձեռագրին վրայ յաւելուածներ ու սրբագրութիւններ ընել. բայց հոս ալ կարեւոր է մեծ զգուշութիւն, եթէ ժամանակ վատարկիլ կ'ուզէ: Այնպէս ընելու է յաւելուածներն որ գրաշարը շփոթելէն ազատ ըլլայ. վասն զի հարկ է գիտնալ որ գրաշարն ամէն տարակուսական կէտերու համար հեղինակին գիմելու գիւրութիւնը չ'ունենար: Եթէ ձեռագրին մէջ լայն լուսանք թող տրուած է, այն ատեն իրը կը գիւրանայ, միայն հարկ է յաւելուածներն՝ իրենց պատշաճ տեղը գրել: Եթէ տող մը պիտի ջնջուի եւ նոր տող մը պիտի գրուի, պէտք է ջնջելի տողն այնպէս որոշ ջնջել, որ տարակուսելու տեղի չմնայ. հաստ, սեւ գիծ մը կը քաշուի ջնջելի տողին վրայ, լաւագոյն է այսպիսի առիթներու մէջ տարբեր գունով թա-

նաք մը գործածել (կարմիր, կապոյտ եւն եւն):
 Ըստ կարելոյն ջանալու է յաւելուածներն այն-
 պէս գրել, որ գրաշարը չստիպուի ստէպ ստէպ
 թուղթն առ ի շեղ դարձընել: Ոմանք սովորու-
 թիւն ունին գրուած էջին վրայ նշան մը դնելով
 երկրորդ էջին վրայ կատարել սրբագրութիւն-
 ները. եթէ քանի մը տող յաւելուած է՝ միա-
 շար, այնչափ կարեւորութիւն չունի այս կէտը,
 կարելի է ընել, բայց երբ ստէպ ստէպ պէտք է
 թուղթը դարձընել, շատ նեղացուցիչ է գրա-
 շարին համար եւ ժամանակի կորուստ:

Եթէ յաւելլի բառը կամ խօսքը շատ ըն-
 դարձակ չէ, լուսանցքի վրայ կը գրուի, եւ
 նշանով մը կը նշանակուի թէ ո՛ր պիտի գայ
 յաւելուածը. օրինակ մը բաւական կը համարինք:

Գրած էինք անցեալ օր	որ	
թէ ազգին երեւելի անդամներէն	մեր հայ	
մէկը, պատիւ ունեցաւ Վեհա-		
փառ Ապստեր ներկայանալու,		
շատ եղած է, կ'ըսուի, այս	սիրայիր	
տեսակցութիւնը. բայց առ	յուսանք ի մտոյ ար-	
այժմ շատ վերապահութեամբ կը	գիւնքը կը տեսնենք.	
տպենք. Այստէր խօսքերուն	ինչպէս բնական է,	
տրուած մեկնութիւնները . . . :		

Այս կերպով նշանակուած ամէն յաւե-
 լուածներն ալ իրենց բնական տեղը կը շարուին,
 եւ ամենեւին դժուարութիւն չեն պատճառեր
 գրաշարին: Բայց եթէ յաւելուածներն ընդար-
 ձակ տեղ գրաւեն, ինդիրը կը փոխուի, ըստ
 որում նեղ լուսանցքի վրայ ընդարձակ յաւե-
 լուածներ զետեղել անհնարին է, եւ կամ շատ
 մանր գրով պիտի գրուին, որ՝ բնական է, շատ

հաճելի չէ: Երբ անհրաժեշտ հարկ ըլլայ այս-
 պիտի ընդարձակ յաւելուածներ գրել, պէտք է
 ձեռագրին թղթին մեծութեամբ ուրիշ էջ
 մ'առնուլ, գրել վրան յաւելուածներն ու ընդ-
 միջարկութիւններն եւ իրեն համապատասխան
 թղթին վրայ փակցընել. այս կ'ըլլայ ամենադիւ-
 րին կերպը. բայց երբեմն հարկ կ'ըլլայ 4—5
 եւայլն այսպիսի յաւելուածական էջեր ընդ-
 միջարկել. այն ատեն շփոթութենէ խորշելու
 համար՝ առաջին էջին քով կը շարուին, բայց
 պէտք է շարունակեալ իջահամարներու թուին
 լաւ մտադրութիւն ընել: Եթէ՝ օրինակի համար,
 ուղենք մեր ձեռագրին 33^{րդ} էջին վրայ 3—4
 էջ յաւելուած ընել, հարկ է 33^{րդ} թիւը նշա-
 նակել 33^{րդ}, առաջին յաւելլի էջը՝ 33^բ, երկրորդը՝
 33^գ, եւ այսպէս շարունակելու է: Ոմանք կը
 գրեն միայն 33, եւ առաջին յաւելլի էջի վրայ
 կը դնեն 33^ա, երկրորդին՝ 33^բ, բայց շատ անգամ
 գրաշարին շփոթութեան պատճառ կը տրուի
 ասով, վասն զի դժուարաւ կրնայ զանազանել
 թէ 33^բ նախ պիտի գայ, թէ 33^աը: Արնայ հայ-
 երէն թուանշաններու տեղ եւրոպական կամ
 աւելլի՝ յունական տառերն առնուիլ (α, β, γ,
 δ . . .), բայց կ'ենթադրուի՝ եթէ գրաշարը հայ-
 ազգի չէ, եւ յունական տառերու նշանակու-
 թիւնը կրնայ գոնէ գուշակել:

Այս գործողութիւնը շատ կը դիւրանայ,
 եթէ տպուելի գրքին երկրորդ տպագրութիւնն է
 շարուելիքը. վասն զի այն ատեն գրքին իւրա-
 քանչիւր էջին մէջ թուղթ մը կ'աւելցուի, եւ

այնպէս կը կազմուի: Յաւելուածները կը գրուին այս յաւելեալ թղթերուն վրայ, բայց այն ատեն վերն յիշած գծերուն (I, II, III, IV, եւն եւն) լաւ ուշադիր ըլլալու է:

ԺԵ.

Ծանօթութիւններ ու հոշոտներ:

Գիտնական նիւթերու վրայ գրուած ատեն շատ անգամ կը հարկադրի հեղինակն իւր կարծիքն ուրիշ գիտնականաց խօսքերով ապացուցանել, կամ գոնէ հաստատել: Ուստի եւ շատ անգամ հարկ կ'ըլլայ ծանօթութիւններ գրել, կոչումներ ընել: Նորուս հեղինակներու անձաբակութիւնը շատ անգամ յերեւան կ'ելլէ՝ այս պարզ եւ կարեւոր նիւթին մէջ. կամ ամենեւին «կոչում» ըսուած բանը չեն գիտեր, այսինքն ուրիշին կարծեաց կարեւորութիւն չեն տար (այսինքն ուրիշէն սորված չեն ուզեր երեւալ), եւ կամ այնպէս առատ ծանօթութիւններ ու կոչումներ կ'աւելցընեն, որ կերպով մը ձանձրանալի կը դառնան: Թէ ինչո՞ւ, պիտի ցոյց տանք յաջորդ տողերով:

Սովորութիւն է եղած ծանօթութիւններն աւելցընել էջի մը ստորոտը եւ կամ գրքին վերջը յատուկ գլխոյ մէջ. արդ ինչպէս նեղացուցիչ կ'ըլլայ եթէ իւրաքանչիւր բառին ստիպուի ընթերցողն իւր աչքը վերէն վար փոխադրել...: Տող մը կարդալու ատեն 3, 4, 5 անգամ ստիպուի խիտ ու առատ ծանօթութեանց մէջ (որ

սովորաբար միշտ մանր գրով կը գրուին) թափառիլ եւ շատ անգամ — մոլորիլ: Ահաւասիկ կէտ մը որ մտադրութեան շատ արժանի է. վասն զի կը կարծեն ոմանք թէ գիրք մը որչափ շատ ծանօթութիւններով բեռնաւորուած ըլլայ, նոյնչափ գիտնականօրէն գրուած կ'ըլլայ...: Եւ սակայն այնպէս չէ: Ինչ հարկ կայ, ամենուն ծանօթ դէպք մը կամ իմաստ մը մեկնելու ատեն մատնանիշ ցուցընել թէ այս ինչ կամ այն ինչն ալ նոյնպէս կը պատմէ...: Մանաւանդ որ վկայութեան կոչուած անձն ալ շատ անգամ նորուս հեղինակէն աւելի անուն չի վայելեր...:

Պէտք է կոչումն ընել հոն միայն, ուր անհրաժեշտ կարեւոր է, ապա թէ ոչ գիրքը կ'առնու արժանաւոր անուն մը, որով շատ անգամ կատակի համար կը նշանադրուի, իբր «վկայութեանց տոպրակ»: Եթէ thèse մը պիտի ապացուցանենք, հարկ անհրաժեշտ է կոչումներ ընել, բայց իբր վկայութիւն կոչուած անձին հեղինակութիւնը, գիտութիւնը, իւր կարծեաց ծանրակշուրութիւնն հարկ է որ ծանօթ ըլլայ. միով բանիւ հեղինակէն «հեղինակաւոր» անձ մ'ըլլայ, որպէս զի ընթերցողները՝ եթէ տկար կը գտնեն հեղինակին խօսքերը, գոնէ վկայութեան կոչուած անձին ճոխութեամբ համոզուին:

Եթէ Լեփաշանյանի կոչումներով կը ծանրաբեռնեն ոմանք իրենց գրութիւնները, կան եւ հեղինակներ եւ մանաւանդ յօդուածագիրներ, որոնց կոչում ընելու կարեւորութիւնը գրեթէ անծանօթ է: Ծանրակշիւ, հե-

տաքքրական նորութիւններ, կարեւոր տեղեկութիւններ կու տան իրենց գրքերուն մէջ, բայց մարդ չի կրնար որոշ իմանալ թէ այս նորութիւնները, տեղեկութիւններն իրենց գիւտերն են թէ ուրիշներուն: Այս կերպը՝ մանաւանդ տարակուսական նիւթերու մէջ, եւս աւելի տարակոյտը կ'աւելցընէ, եւ նոյն իսկ գրութիւնը կը կորսնցընէ իւր նշանակութիւնը: Շատ անգամ կոչուով ընելու զանցառութիւնը երկու պատճառէ յառաջ կու գայ. կամ նոյն նիւթին վրայ այլոց գրածներուն տեղեկութիւն չունենալէ, եւ կամ — դժբաժնի: Այս բառը կը նոտարագրենք, որովհետեւ գիտնական նիւթերու մէջ շատ կարեւորութիւն ունի: Գժբաժնի կոչուով չընել հազիւ թէ բանաբողի արատէն ազատ կը կացուցանէ հեղինակը: Խղճամիտ հեղինակ մը կոչուով ընելով ցոյց կու տայ իւր ուղղամտութիւնը. եւ կերպով մը ուրիշներուն (ընթերցողաց) ձեռքը զէնք կու տայ, իւր (հեղինակին) կարծիքն ու ըսածները քննելու, կշռելու, եւ իւր գրածներուն որչափ մասը իւր, եւ որչափը՝ ուրիշներու ըլլալը զանազանելու:

Գժբաժնի կոչուով չընելու հաւասար է՝ անհասար ու պակասար կոչումներ ընելը. այսինքն շատ անգամ հեղինակ մը թէպէտ կոչուով կ'ընէ, բայց այնպէս անորոշ եւ անճիշդ բառերով, որ անկարելի կ'ըլլայ տեսակ մը գրական contrôle ընել գրութեան վրայ: Կոչումներու համար ընդհանուր եւ խիստ կանոն է՝ թէ կոչումները պէտք են արտաքոյ կարգի ճշդութեամբ յառաջ բեր-

րուիլ: Պէտք չէ նոյն իսկ աննշան համարուած բառ մըն ալ անմտադրութեամբ, անզգուշութեամբ եւ կամ — դիտմամբ թող տալ: Եթէ հարկ ըլլայ երբեմն՝ հեղինակին շօշափած խընդրին հետ առնչութիւն չունեցող բառեր՝ նոյն իսկ մի միակ բառ մը, ի բաց թողուլ, հարկ է այն զեղչեալ բառին տեղը կէտերով (․․․․) նշանակել, որպէս զի ուզողը կարենայ ապահով ըլլալ թէ յառաջ բերուած կոչումն ըստ ամենայնի նոյն է այն անձին խօսքին հետ, որուն վկայութեամբը կ'ուզուի բան մը հաստատել:

Օտար լեզուաւ եղած կոչումները սովորաբար երկու կերպով կը կատարուին, կամ գրութեան մարմնոյն մէջ ընդհանուր բառերով կը մեկնուին՝ իբր կոչուով յառաջ բերուած հեղինակին խօսքերը, եւ յետոյ ծանօթութեանց մէջ բուն բնագիրն (եթէ օտար լեզուաւ է գրուած) կը յիշատակուի, եւ կամ երբ հեղինակը կրնայ ենթադրել թէ իւր ընթերցողները կը հասկընան այն օտար լեզուն, գրութեան մարմնոյն մէջ չակերտով կը նշանակուի: Բայց ասով չի լմնար ճշդիւ կոչուով ընելու կարեւորութիւնը. հարկ է կոչուած հեղինակին անունը, կոչման գրքին էջը, տպագրութեան տարին, հրատարակչին, քաղաքին եւայլն եւայլն անունները ճշդիւ նշանակել: Եթէ կոչուած հեղինակը շատ անուանի եւ կամ գոնէ ծանօթ է, հարկ չկայ մականունն եւ անունը միանգամայն յիշել. օրինակ. երբ Ռիլե-բէրան կ'ըսենք կ'իմանանք սովորաբար «Վ.Պոլսոյ Պատրիարք Յովհան Ոսկեբերան», եւայլն:

Ընդհանուր բառերով կոչումներ ընելու նշանակութիւնն հաւասար է ոչնչի, երբ մանաւանդ վիճական նիւթի մը վրայ է խնդիրը: Այսպիսի գրութեանց հետ ամենեւին արժէք չունին եւ նա մանաւանդ՝ հեղինակին ուղղամտութեան վրայ կասկած կը զարթուցանեն հետեւեալ բանաձեւերը, «ինչպէս ձեռք բանաստեղծ մը կ'ըսէ», «ինչպէս արժանաւոր եւ հեղինակաւոր անձէ մը լսեցինք»¹

Սովորութիւն եղած է շատ անգամ գիտնական գրուածքներու մէջ օտար լեզուաւ նշանաւոր խօսքեր, իմաստնալից առածներ եւայլն յառաջ բերել: Ընդհանրապէս այսպիսի կոչումներ միշտ այն լեզուաւ կ'ըլլան, որով գրուած է այս առածը. օրինակի աղագաւ «բան բան նշանակութեամբ», կամ «բերանցորէն իմաստուն», ըսելու տեղ գրեթէ միշտ կ'ըսենք «իմաստուն մը par excellence! կամ աւելի լաւ «χατ ἐξο-χ'ի»» Այսպիսի առածներ կը գործածուին ամէն լեզուաւ անխտիր. կարելի է պարզապէս թարգմանել եւս այս խօսքերը, բայց յայտնի է թէ ամէն նոյն իսկ կատարեալ եւ ճիշդ թարգմանութիւնն ալ՝ բնագրին ոյժն ու աշխոյժը չունի: Սակայն չափազանցութիւնը միշտ խոտելի է:

Աշխարհաբար գրուածքներու մէջ շատ անգամ կը ստիպուի մարդ յառաջ բերել գրաբարի այնպիսի ասութիւններ, որոնց գրաբար-

¹ Շատ կարեւորութիւն չունեցող նիւթերու մէջ կրնայ այս ձեւը ներքեւ համարուիլ, երբ անձին անունը լուր հարկ ըլլայ:

րագէտի մը ականջներն ընտելացած են. արդ բրբարաբարութեան ապահով նշան պէտք է համարիլ, երբ այսպիսի «թուուցիկ խօսքեր», աշխարհաբարով յառաջ կը բերուին: Թող աշխարհաբարեաններն ու գրաբարեանները վիճեն եւ վիճեն որչափ որ կ'ուզեն, սակայն «խեղ եւ խեղ ընդդէմ ինանի տեսել» խօսքն եթէ աշխարհաբարի թարգմանուի, կը կորսնցընէ իւր բնականութենէն մաս մը, որ անփոխարինելի կը մնայ . . . :

Թէ օտար լեզուաւ եւ թէ գրաբարով յառաջ բերուած այսպիսի քաջածանօթ եւ ընդհանրացած խօսքերը կոչում ըրած ատեն, հարկ չէ տեղն ի տեղը մանրամասնօրէն աղբիւրը ցոյց տալ. բաւական է օրինակի համար՝ «Knowledge is power», խօսքին քով՝ եթէ իբր բնաբան ընտրուած է՝ նշանակել միայն հեղինակին անունը (Francis Bacon), բայց հարկ չէ այսպիսի յայտնի ճշմարտութեան համար նշանակել նաեւ գրքին անունը (Essays 1597, Բ) եւայլն. վասն զի այս առածին ստուգութեանը վկայ միայն նոյն հեղինակը չէ. նոյն իմաստը՝ թէպէտ ուրիշ լեզուներով, կրկնած են շատերը, այսպէս Nam et ipsa scientia potestas est (Novum Org. scient. 1620) եւայլն: Առածներու համար ըսուած աղատութիւնը կրնանք մերձեցընել բուն գիտնական կոչումներու ալ: Շատ անգամ փոխանակ հեղինակին անուան քով գրքին անունը, նիւթը, տպուած տարին, հրատարակութեան տեղը եւայլն, յառաջ բերելու, կը նշանակուի միայն

Տեղիներին անունը, գրքին հատորը եւ էջը. այսպէս Ա. Ա. Գ. Հատ. էջ 20 եւայլն: Այս կերպ համառօտութիւնը թէ տեղւոյ եւ թէ աշխատութեան խնայութիւն է, բայց այն ատեն միայն ներեալ է, երբ հեղինակը գրքին ետեւը ցանկ մը կցէ՝ իւր կոչում ըրած մատենագիրներուն, եւ հոն մանրամասն նշանակէ գրքին անունը, տարին, հրատարակութեան տեղն եւայլն եւայլն:

Կոչումները սովորաբար չափերով (« ») յառաջ կը բերուին: Այս չափերտը կամ առաջին բառին սկիզբը եւ վերջին բառին ետեւը կը գրուի, եւ կամ վկայութեան բերուած կոչման իւրաքանչիւր տողին սկիզբը: Այս վերջին ձեւը հետզհետէ կը խափանուի, վասն զի տպագրութեան աւելորդ ծանրաբեռնութիւն է. բայց երբ վկայութեան կոչուած կտորին մէջ շատ տներ գտնուին, եւ հարկ ըլլայ նոր տողով սկսիլ այս տները, այն ատեն նոր տներու սկիզբը հարկ է կրկնել չափերտը. ապա թէ ոչ շփոթութիւն կրնայ ծնանիլ թէ մինչեւ որ կտորը կոչում է: Չափերտին արդի ձեւը եւրոպական է. բայց հայերէն գրուածքներու մէջ տարբեր գործածութիւն առած է, գոնէ այսպէս կ'աւանդուի քերականութեանց մէջ: Եւրոպական գրքերու մէջ չափերտին առաջին մասը վերէն կը սկսի եւ վերջին բառին ետեւը վերջ կը գրուի, այսպէս. «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն.» իսկ առ մեզ հակառակ գործածութիւն առած է, այսինքն՝ առաջին բառին վերջէն կը գրուի չափերտը, իսկ վերջին բառին ետեւի կողմը՝

վերջ, այսպէս «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն:» իսկ ոմանք՝ թէ սկիզբը եւ թէ վերջը բառերու վարի կողմը կը գնեն, այսպէս «Սկիզբն իմաստութեան» եւայլն եւայլն: Բայց ըստ մեզ հարկ է եւրոպական այս նշանին եւրոպական գործածութիւնն ալ պահել, վասն զի շատ անգամ վկայութեան կոչուած բոլոր «Կոչումներով կամ վերջակէտով կը լմնայ, եւ երբ չափերտն ալ վրան գայ երեք-չորս կիտաղրական նշաններ քովէ քով խճողուած կ'ըլլան, որ բնականապէս գովելի չէ. այսպէս. «Մի մոռնար իմաստնոյն խօսքը» «Սկիզբն իմաստութեան.» ուր եթէ առաջին չափերտը վարէն սկսի (« ») այն ատեն երկրորդ չափերտն ալ բոլորովին կը բաժնուի կիտաղրութեան ուրիշ նշաններէն:

Կոչումներու վրայ մինչեւ հիմայ ըսուածը ամբողջները հետեւեալ կարճ խօսքին մէջ. հարկ է կոչում ընել, բայց հեղինակէն աւելի հեղինակաւոր մատենագիրներէ: Աւելորդ կոչումները քննադատ մտաց պակասութեան նշան են, ըստ որում կոչում ընողն իւր ըսածին ճշմարտութեան համոզուած չըլլալով, իրմէ նուազ ճոխութիւն ունեցողի վրայ կը թաւալէ իւր ըսածին ծանրութիւնը կամ պատասխանատուութիւնը:

Ժ.Զ.

Չափերտն եւ արագորոնեան հատեմտութիւնը:

Չեռագիրը պատրաստելու ատեն հեղինակը հարկ է գիտնալ թէ ինչ ծաւալ պիտի ունենայ իւր յօդուածը, տետրակը, գիրքը եւն:

Բնական է թէ ճիշդ հաշիւ կրնայ ընել գրողը միայն այն տտեն երբ ձեռագիրն ամբողջապէս պատրաստ կ'ըլլայ: Գրքին ծաւալը կախում ունի նախ գրերու ընտրութենէն. սակայն հոս կ'ուզենք նշանակել այն կարճ ու դիւրին ճամբան, որով ապահովապէս գաղափար կ'ունենայ հեղինակն իւր տպագրելի գրքին ընդարձակութեան վրայ: Հարկաւ գիրք մը գրելու ատեն հեղինակը պիտի ուզէ իւր առջեւ ունեցած կամ տեսած գրքի մը ձեւով եւ ընդարձակութեամբ հրատարակել իւր երկասիրութիւնը: Երբ այսպիսի գիրք մը նշանակած ըլլայ հեղինակն իբր օրինակ, պէտք է իւր ձեռագրին էջերը յարմարցնել այն գրքին էջերուն ըստ կարելոյն: Պէտք է նոյն գրքին մէկ էջին վրայ համրել տողի մը մէջ պարունակուած վանկերը, եւ համեմատել իւր ձեռագրին մէկ տողին մէջ բովանդակուած վանկերուն հետ:

Գրքին վանկերը համրելէն ետքը՝ էջի մը վրայ գտնուած «որէր» հետ բաղմնապատկելու է վանկերու թիւը. այսպէս օր. համար, մեր «Ազգային մատենադարանին» սեպհականուած գրքի մը մէկ տողին մէջ կայ շուրջ 12—14 վանկ իսկ տողերու թիւն է 30, ուրեմն այս երկու (12×30) թուերն իրարու հետ բաղմնապատկելով՝ արդիւնքը (360) ցոյց կու տայ տպագրական մէկ էջին մէջ գտնուած վանկերու թիւը: Արդ միեւնոյն գործողութիւնը կրկնելով պէտք է իմանալ ձեռագրին վանկերու թիւը՝ նոյնպէս մէկ տողին մէջ. եւ ելած գումարը պէտք է բազ-

մապատկել տողերուն թուին հետ. օրինակ. ենթադրենք թէ ձեռագրին իւրաքանչիւր տողին մէջ գտնուին մտաւորապէս 15—16 վանկ, իսկ տողերուն թիւն ըլլայ՝ 25. արդ $15 \times 25 = 375$ վանկ, նոյնպէս ենթադրենք թէ ձեռագրին 140 էջ ընդարձակութեամբ ըլլայ, արդ՝ $375 \times 140 = 52500$ վանկ: Այս վանկերու թիւը բաժնելով տպագրին մէկ էջին վանկերուն թուով ($52500 : 360 =$ իբր 146) մտաւորապէս կ'իմանանք թէ 140 էջ ձեռագիր մը՝ պիտի տայ՝ իբր 146 էջ ընդարձակ տետրակ մը: Արնայ այս արդիւնքը ձեռք բերուիլ նոյն իսկ գրերուն թիւը համրելով, բայց՝ բնական է, այս աւելի դժուարին է, ըստ որում թուաբանական գործողութիւնները կ'ընդարձակին:

Ամէնէն լաւ եւ գործնական եղանակն է՝ եթէ իւրաքանչիւր հեղինակ երկու երեք տող « է է է » շարել տայ իւր ձեռագրէն մաս մը եւ տպագրուածին համեմատական չափը գտնէ: Ոմանց 3 տող ձեռագիրը $1\frac{1}{2}$ —2 տպագրական տող կու տայ, իսկ ընդ հակառակն՝ ոմանց $1\frac{1}{2}$ —2 ձեռագիր տողերը, հազիւ 1 տպագրական տող կ'ըլլան: Ձեռագրի բաղմնատեսակ որպիսութիւնը՝ մատենատիկական ճշգրութեամբ որոշ կանոն մը տալ անհնարին կ'ընէ:

Այս մեր ցոյց տուած եղանակը կապակցուած թիւն ունի ձեռագրի որպիսութեան՝ եւ տպագրութեան համար ընդունուած գրի տեսակին հետ: Աերոյիշեալ համեմատութիւնը Cicero ըսուած 12 տպագրական կէտ (corps [de] onze)

մեծութիւն ունեցող նշանագրերու համար է, իսկ աւելի մանր գրերու համար՝ թէպէտ նոյն գործողութեամբ կարելի է որոշ գաղափար մ'ունենալ տպագրուածին ընդարձակութեան վրայ, բայց բնականապէս համեմատութիւնը շատ կը տարբերի:

Եթէ տպագրութեան մէջ պատկերներ պիտի մտնեն, տպագրելի ձեռագրին չափին վրայ միշտ պէտք է աւելցնել պատկերներու ծաւալին չափ էջեր, սակայն հարիւրին 30—35 միշտ աւելի համրելով, վասն զի պատկերներուն յարմարութիւնը շատ անգամ կարեւորէն աւելի միջոց կը պահանջէ: Պէտք չէ նաեւ մոռնալ թէ այսպիսի ընդհանուր կանոններ՝ հասարակ տպուած գրքերու համար են, իսկ երբ շքեղ հրատարակել կ'ուզուի գիրք մը, թէ աւելի լայն լուսանցք թող կը տրուի եւ թէ գլուխներն ու զարդանշաններն աւելի տեղ կը բռնեն:

Նորուս հեղինակի համար ամէնէն ապահով ձամբան է իրազեկ մասնագետի մը՝ կամ աւելի եւս տպարանապետի մը խորհուրդ հարցընել այսպիսի դէպքերու մէջ. վասն զի շատ անգամ ձեռագրին վրայ եղած յաւելումներով անհնարին կ'ըլլայ ճիշդ չափը պահել: Շատ կը դիւրանան հեղինակին հաշիւներն եթէ ամբողջ գաղափար մ'ունենայ տպագրութեան գրերուն վրայ, զոր պիտի տեսնենք յաջորդ գլխուն մէջ:

ԺԷ.

Տղփրէլի քրէր--ըտր--իւնը:¹

Ոչ միայն շքեղ հրատարակութեանց մէջ, այլ նաեւ հասարակ տպագրութեանց մէջ ալ գրերու զանազանութիւնը կարեւոր կէտերէն մէկն է: Ընթացիկ շեղագիր ձեռագրի մէջ իսկ տարբերութիւն կը դնենք քրէրէ եւ մանրէրէ մէջ, վասն զի կիտագրութիւնն այսպէս կը պահանջէ, վասն զի նոյն իսկ ճաշակագիտութիւնն այսպէս կը սորվեցընէ: Բայց մեր յուսածներու ձեռագրին մէջ իսկ կը ստիպուինք շատ անգամ կամ տարբեր գրեր գործածել՝ երբ բառ մը, տող մը, հատուած մը շեշտել կ'ուզենք, եւ կամ մէկ, երկու, երեք եւ այլն գծելով կը ստորագծենք այն բառերն, որով գրաշարն իսկոյն կ'իմանայ մեր պայմանագրեալ գրերու տարբերութիւնը: Եթէ հասարակ գրուածքի մէջ՝ այսպիսի տարբեր գրերով՝ ընթերցողին հասկացողութեան օգնութեան հասնիլ կ'ուզենք, որչափ եւս աւելի տպուած գրքի մը մէջ կը ստիպուինք գործածել տարբեր գրեր, որպէս զի նախնական տարիներու ձեռագիր գրքերը կարողալու ատեն զգացած դժուարութիւններէն ազատ ըլլայ ընթերցողը. մանաւանդ

¹ Այս գլխոյ տակ ըսուածը՝ միայն մեր (Վիեննական Միութարեանց) տպարանին հայերէն գրերուն համար է. վասն զի առաւելապէս ասոնք ծանօթ են այս տողերս գրողին. սակայն ուրիշ տպարաններ ալ՝ գրեթէ նոյն են գործածուած գրերն ու անունները:

որ ժամանակիս պահանջներէն մէկն է շատ կարգաւոր. այս «շատ կարգաւոր» հարկ է որ ըստ կարելւոյն դիւրանայ գոնէ արուեստով՝ տպագրական դիւրութիւններով: Ասկէ ծնունդ առած է ահաւասիկ տպարանի մը բազմատեսակ գրերու առատ պաշար ունենալը: Եւ այս դիւրութեան վըայ կու գայ իբր յաւելուած գեղեցկագիտական ճաշակը, որ աւելի փայլ կու տայ գրքերու հրատարակութեանց:

Ուրեմն գիրք մը ծայրէ ի ծայր նոյն գրերով տպագրել՝ անհնարին է գոնէ արդի ժամանակներս. բայց լաւ ընտրութիւն մ'ընել գրի եւ գրի մէջ որչափ կարեւոր է, նոյնչափ դժուարին նորուս հեղինակի մը համար: Լաւագոյն կ'ըլլայ այս կէտիս մէջ ալ փորձառու տպարանագետի մը խորհրդին դիմել, վասն զի տպագրութիւնն ալ գրերու ընտրութեան մէջ ունի ճաշկագիտական օրէնքներ, որոնց անձանօթ ըլլալը՝ շատ մը հեղինակներու առիթ տուած է տարօրինակ գրերու բաղադրութիւն մը ներկայացընել նոյն իսկ տպագրութեան մէկ էջի վըայ:

Տպագրութեան ժամանակ գործածելու գրերը թէպէտ՝ ինչպէս քիչ մը յառաջ ակնարկեցինք, տպարանագետին փորձառութեան յանձնելու է, սակայն գրերու տեսակներուն եւ անուններուն վըայ գաղափար մ'ունենալը շատ անգամ՝ հեղինակներու դիւրութիւն կրնայ մատուցանել՝ տարակոյս չունինք, մանաւանդ նախընթաց գլխոյն մէջ նշանակած համեմատութիւնը դիւրութեամբ ընելու համար:

Չայս ընելու համար կրնայինք դէռն միջոց մը գործածել, այսինքն բազմատեսակ գրերով տպուած գիրք մ'առնուլ եւ իւրաքանչիւր էջն ու տողը նշանակելով գրերու տեսակներն ու անունները ցոյց տալ: Բայց ուստի՞ տպահով ըլլանք թէ մեր նշանակած գիրքը կը գտնուի առ ձեռն պատրաստ այս տողերը կարգացող նորուս հեղինակին քով: Երկրորդ, երեսէ երես թափառելու ատեն գրերու համեմատութիւնը պահելը կրնայ շիտթութեանց տեղի տալ, եւ բաղձացուած նպատակին չենք կրնար հասնիլ, կամ գոնէ՝ դիւրին միջոցը կը սկսի դժուարանալ, ուստի եւ կ'ընտրենք ուրիշ ճամբայ մը, որ թէպէտ տպագրական մեծ դժուարութեանց հետ կապուած է, բայց հեղինակին մեծ դիւրութիւն կու տայ՝ աչքին առջեւ ամբողջ տեսնելով այս գրերու ձեւերը:

Գրերու անուններն հայերէն ալ նշանակել թէպէտ մեծ կարեւորութիւն չունի, բայց որովհետեւ համոզուած ենք թէ «ի գոյն հոյերէն» կը ստիպուինք շատ անգամ եւրոպականները գործածել, պիտի ջանանք եւրոպական ձուլարաններու օրինակին հետեւելով հայերէն անուններ ալ յարմարցընել — միշտ իրաւացի դիտողութեանց հետեւելով՝ փոփոխութիւններ ընելու սիրայօժար պատրաստակամութեամբ:

Հայերէն տպագիրներու առանձին առանձին տեսակներուն վըայ խօսիլն աւելորդ է, կը ղենք հոս միայն սովորական գործածականները:

Հայերէն սպագրութեան գրերն ընդհանուր առմամբ երկու տեսակի կը բաժնուին.

Ա. Հոռովակաւն (Romain կամ antiqua) եւ Բ. Մոտորագիրը (Cursiv): Այս երկու տեսակներն ալ այլեւայլ ստորաբաժիններ ունին, որոնց տրուած գործածական անուններն են.

1. Վեյցիլեան հոռովակաւն (Corps 6, Nonpareille antiqua):

«Վեյցիլեան հոռովակաւն են ինչի ձուկները. վասն զի շատ մանր է հասակս եւ սակայն հեղինակները զիս կը սիրեն եւ ծանօթութիւններն ինձի խօսեցընել կու տան իրենց գրքերու մէջ. սակայն վասն զի շատ մանր է կը խօսիմ եւ շատ բան կ'ըսեմ:

1. Կորուսիլեան հոռովակաւն (Antiqua cursiv):

Եւս յիշեցի ինչի վերջում, բայց ճշտութեամբ չեմ գիտեր. «Վեյցիլեան հոռովակաւն» կը կոչուին ինչի վերջում, բայց ճշտութեամբ չեմ գիտեր. «Վեյցիլեան հոռովակաւն» կը կոչուին ինչի վերջում, բայց ճշտութեամբ չեմ գիտեր.

Գլխագիր
ՏՊՂՂՍ, ՏՐԱՊԻՋՈՆ

2. Եօնիլեան հոռովակաւն (mignonne, գերմ. colonell antiqua):

Առաջին տեսակէն աւելի մեծ էմ, բայց հազիւ կը գտնուուիմ անկէ: Երկայն ցանկեր կազմելու շատ կը յարմարիմ, վասն զի թէ գիւրաւ կը կարգացուիմ եւ թէ շատ ընդարձակ տեղ չեմ բռներ:

2. Եօնիլեան նորագիրը (colonell cursiv):

Կերպով չը տեսնուիմ նորագիր, բայց գրելիք ինչի վերջում, բայց ճշտութեամբ չեմ գիտեր. «Վեյցիլեան հոռովակաւն» կը կոչուին ինչի վերջում, բայց ճշտութեամբ չեմ գիտեր.

Գլխագիր
ՊՈՂՂՍ, ՊԵՏՐՈՍ

3. Ուլիլեան հոռովակաւն (petit-texte, corps sept, գերմ. petit antiqua):

Եւրօպական անունս «փոքր, է, բայց գործա-

3. Ուլիլեան նորագիրը (petit cursiv):

(Մեր հոգարանը շատ քիչ է գրել լատին «Ուլիլեան»

ճութիւնս «մեծ», վասն զի թէ բնագրի եւ թէ ծանօթութեանց համար՝ ըստ պահանջելոյ տեղւոյն, անխտիր կը գործածուիմ:

Գլխագիր
ԿԱՐԱՊԵՏ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

4. Ինչիլեան հոռովակաւն (bourgeois):

Ընդարձակ յօդուածներու շատ կը յարմարիմ. վասն զի նախորդներու պէս մանր չէ հասակս եւ հետեւեալ տեսակներու պէս մեծամարմին չեմ: «Քաղքեւի», անուանած են զիս, վասն զի միջնակարգ գրի տեսակ մըն էմ:

4. Ինչիլեան նորագիրը (bourgeois cursiv):

«Ինչիլեան» կ'անուանուիմ բայց գրելու մեղ ինչ 10իլեանի եւ ինչ 12իլեանի պարզութեամբ ալ կը հարմարիմ: Մանաւանդ է ինչի վասն բարեբանի մը ընդհանուր գրելու մեղ ինչ 12իլեանի գրելու շատ մեծ կ'էրեւայ հասակս:

Գլխագիր
ԿԱՐԱՊԵՏ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

5. Տանիլեան հոռովակաւն (petit - romain, garmond, գերմ. corpus):

Մասնաւոր գիրը չունինք այս տեսակին համար, բայց ինչպէս կարգէն կրնայ իմացուիլ, չորրորդին եւ վեցերորդին մէջ յատուկ գիրն մըն է:

5. Տանիլեան նորագիրը (p. r. cursiv):

Եւրօպական նորագիրը (cicero cursiv):

6. Երկարասանիլեան հոռովակաւն (onze, corps [de]onze, գերմ. cicero):

Գերմանացիք զիս «Վիկերոն» կ'անուան-

6. Երկարասանիլեան նորագիրը (cicero cursiv):

(Ինչիլեանի մէջ յայտնաւոր էմ ինչի վերջում

նեն, վասն զի 1467ին
ի Հռոմ տպուած՝ Կիկե-
րոնի ճառերուն գործ-
ածուեցայ առաջին ան-
գամ:

հանյին որեւի մը չէ՞
կոցոցաներ հայերէն գրե-
րո՞ւ շարքին մէջ:

Գլխագիր

ՎԱՀԱՆ, ՀՈՒՒՓՈՒՄԷ

7. Միջնի կամ չորեքու-
սանկի որեւան հոռոջեան
(saint-Augustin, գերմ.
Mittel):

7. Միջնի նորագիր
(saint aug. cursiv):

Գաղղիացիք «Ս.
Օգոստինոս», կա-
նուանեն զիս, վասն
զի Կոնրատ Սվէն-
հայմ եւ Եռնոյզ
Պաննարց առաջին
անգամ գործածե-
ցին զիս՝ այս վարդա-
պետին՝ «Վասն քա-
ղաքին Եստուծոյ», ա-
նուամբ գիրքն հրա-
տարակելու 1467ին:

Իսի հայերէնի մէջ՝
երկո՞ւսն ալ ինչ գոր-
ծածո՞ւնք՝ օրագիրնե-
րո՞ւ առաջնորդներ
կամ նախորդածներ
ներկայացնելու: Գոր-
ծածո՞ւնք իողմանե-
մեր նախորդը մեզմէ
շատ աւելի երջանիկ է:

Գլխագիր

ՎԵՐԳԱՆ, ՍԱՆԳՈՒՒՑ

8. Երբորդան կամ վէշ-
որասնակի որեւան հոռոջե-
ան (corps seize կամ
gros romain, գերմ.
teria):

8. Երբորդան նորագիր
գիր (corps seize cursiv):

Հին ձեռա-
գիրներ նման-
ցընելու շատ կը
գործածուիմ.
զիս հնարեց
Նիկողայոս
Ժէնսոն գաղ-
ղիացին 1640ին:

(Նոտրագիրը չի գըտ-
նուիր մեր տպարանը):

Գլխագիր

ԲՐՈՒՍԸ, ՊԱՐԻՍ

9. Բանակի որեւան (gros-
parangon կամ texte,
գերմ. Text.)

9. Բանակի որեւան նորագիր
(texte cursiv.)

Այս գրերու
մէջ ամէնէն
հաստն էմ:

ԲԱԳԱՐԱՏ

« Զ ումէական » ըսուած գրերն ասոնք են, եւ սովորաբար գրերու ու յօդուածներու մէջ առաւելապէս գործածականներն են: Գրերու նկատմամբ ամբողջական գաղափար մ'ունենալ ուզողներուն՝ մասնացոյց կ'ընենք « Գրերու ցանկը », որմէ կարելի է տեսնել տպարանի մը մէջ գտնուած գրի տեսակները: Սակայն նորուստ հեղինակը պէտք է այսչափով գօհանալ, վասն զի նոյն իսկ գրին յարմարութիւնները, գլուխներու եւ հատուածներու համար ընտրելի գրի տեսակներն աւելի տպարաններու ճաշակին գործն է, քան հեղինակին:

Ժ.Ը.

Գրին անունը:

Կարծուածէն աւելի կէտեր ունի հեղինակը, որոնց պէտք է միտ դնել: Գրքի մ'անունը պիտի համապատասխանէ իւր պարունակած նիւթին, ոչ աւելի ոչ պակաս առաւելութիւններ պիտի ծանուցանէ: Եթէ գիրքը վէպ մըն է, պիտի զգուշանայ հեղինակը, որ գրաւիչ անուններ տալով՝ չմատնէ իւր վէպին նիւթը, վասն զի ասով հետաքրքրական կողմերը կը կորսնցնեն

իրենց հետաքրքրութիւնը: Ի մասնաւորի՝ նման անուններ գործածելէն պէտք է զգուշանալ հեղինակը. վասն զի շփոթութիւն յառաջ կու գայ: Հեղինակներ կան — եւ դժբախտաբար միայն նորուաները չեն — որոնք պարծանք կը համարին իրենց գիրքը մկրտել այնպիսի անուններով, զոր « հասարակ մահկանացու » մը կամ ամենեւին եւ կամ շատ դժուարութեամբ կրնայ գուշակել: Մատենագրութեան մէջ թերեւս մէկ անգամ գործածուած եւ կամ նոյն իսկ հեղինակին մտքէն հնարուած անուն մը կ'նչպէս կարելի է որ ամէն հասարակ ընթերցող խկոյն իմանայ. . . : Օրինակ յառաջ չենք բերեր, մեր ակնարկել ուզածը շատերուն ծանօթ է արդէն: Բայց այսպիսի տարօրինակ անուններու, տիտղոսներու փնտր որունն է. — հեղինակին: Ապահովապէս հեղինակին, վասն զի անծանօթ իրի մը փափաք չ'ունեցուիր. անծանօթ իր է գիրք մը, երբ անծանօթ է ինքնահնար է՝ կամ նոյն իսկ մտացածին է — անունը, առ առաւելն նոր հրատարակուած ատեն մէկը կամ միւսը հետաքրքրուի նորատիպ գիրքն ամբողջապէս կարդալու, բայց գիրք մը հրատարակուելէն վերջը արագ քայլերով կը մերձենայ մոռացութեան անդունդը, ուստի այսպիսի մտացածին անուններով շուտով կը վճռուի բախտը. քանի մը հօգուտ համար ունեցած կարեւորութիւնը՝ նշանակութիւն չունի հասարակութեան համար: Ուստի յարմար անուն մ'ընտրելու ատեն այս կէտը պէտք չէ վրիպիլ հեղինակի աչքէն:

Սակայն կայ հակառակ կողմն ալ. քանի անգամ տեսած ենք գրքեր, որոնց հարաւոր ա- նունները կը համեմատին իրենց պարունակած նիւթին այնպէս, ինչպէս կը համեմատի 1ը 20ին: Այսպիսի անուններ տեսակ մը բնական երեւոյթն ունին դժբախտաբար: “Նոր քերականութիւն”, “Նոր մեթոդ”, “Նոր եղանակ”, եւ այլն. վերջին ժամանակներս շատ կը հանդիպինք այս “Նոր” բառին չափազանց գործածութեան: Ար կարգաս այս “Նորը”, եւ իսկոյն կը նետես “Հներուն”, քովը, վասն զի “Հնէն”, զանազանողն է միայն “Նոր”, ածականը: Թերեւս այսպիսի գրքերու համար ներելի ըլլայ “Նոր” անուան գործա- ծութիւնը, եթէ ասով “Նոր տպուած”, ըլլալն իմացնել կ’ուզուի. բայց դժբախտաբար “Նորը” չունի այս գործածութիւնը: Ամենայն անդորրու- թեամբ նոյնը կարելի է ըսել շատ մը յօդուած- ներու իբր բնաբան ընտրուած անուններու հա- մար...: Գրքին անունը հետաքրքրական պիտի ըլլայ, որպէս զի դիւրաւ ընթերցող գտնէ, բայց ա- նունը պիտի համապատասխանէ իրականութեան, ապա թէ ոչ գիրքը կը փնտսուի, մեծամեծ ծախքեր ի գուր փողոցը նետուած կ’ըլլան: Եթէ ընտրուած անունը շատ համաուօտ է, եւ ան- կարելի է որոշ գաղափար մ’ունենալ, հարկ է երկրորդ տողին մէջ ըստ կարելոյն մեկնել. օր, “Վարժապետը”, “Վ. Պոլսոյ կեանքէն վէպ մը”, վասն զի միայն “Վարժապետ”, գրելով՝ կարելի է մանկավարժական գրքուկի մը գաղափարը տայ, որով հեղինակը հասած չ’ըլլար իւր նպատակին:

Գրքին ցանկը, յետեւում է- փոփոխութիւն:

Ցանկը գրքին էական մասերէն մեկն է: Գրքի մը ցանկն իւր նիւթէն կ’առնու իւր կա- րեւորութիւնը: Շատ անգամ կարեւոր գիրք մը կը կարգացուի, բայց անհնարին է մէջի պա- րունակութիւնն ամբողջովին միտքը պահել, սակայն շատ անգամ կը յիշենք թէ այս ինչ գրքին մէջ ինդրական նիւթի մը վրայօք բան մը կարգացած ենք, բայց դժբախտաբար կամ էջը նշանակելու մոռցած ենք, եւ կամ ի ժամանակին կարեւորութիւն տուած չենք: Հարկ կ’ըլլայ նոյն հատուածը գտնել, բայց ինչպէս. անհնարին է կրկին անգամ ամբողջ գիրքն աչքէ անցընել. կը դիմենք ցանկին, եւ ասոր օգնութեամբը կա- րեւոր տեղեկութիւնները կ’առնունք: Ուրեմն ցանկի մը գոյութիւնը գրքին գործածականութեան առաջին պայմաններէն մեկն է, պայման մը որ նոյն իսկ գիտնական հեղինակներէն շատ անգամ զանց կ’առնուի: Նոյն բան է՝ եթէ ցանկ մը գտնուի, բայց պակասաւոր եւ թերի ըլլայ: Խնդիր եղած է շատ անգամ քաղքի մ’անուան նկատմամբ, ցանկը կը բանաս, եւ հազիւ 2 կամ 3 անգամ նշանակուած է բառը, ուր՝ ընդհա- կառակն գրքին մէջ թերեւս 10 տեղ յառաջ կը բերուի քաղքին անունը:

Ցանկն ոչ թէ միայն նիւթի եւ գլուխ- ներու կարգաւ պիտի պատրաստուի, այլ նաեւ պարբենական գրերու կարգաւ: Ա՛յս է նպա-

տակայարմարը, այս է օգտակարը: Գժուարին է, բայց անհրաժեշտ: Այբուբենական ցանկ մը գտնուիլն այն առաւելութիւններն ունի, որ ընթերցողը իբր աղբիւր կը գործածէ հեղինակին գիրքը եւ ցանկին մէջ պահանքներն ուրիշ կարգացած գրքերէ կ'ամբողջացնէ. ահա կէտ մը որ պատիւ կը բերէ հեղինակին, եւ դիւրութիւն՝ ամէն բան նշանակել ուղող գիտնականին: Պարզապէս գլուխներու ցանկ մը պատրաստել շատ կարեւորութիւն չունի, վասն զի եթէ մեծածաւալ չէ գիրքը, ընթերցողն արդէն գլուխներն աչքէ անցընելով խելամուտ կ'ըլլայ պարունակութեան:

Սովորաբար գրքերու ճակատը կարգալէն ետքը կը կարգացուի յառաջաբանը, որպէս զի գրքին տպագրութեան նպատակն իմանայ ընթերցողը, իսկ պարունակութիւնն իմանալու համար՝ յառաջաբանէն ետքը կը կարգացուի անմիջապէս ցանկը, վասն զի ցանկը համայնատեսական տախտակ մըն է գրքին պարունակութեան, եւ կամ աւելի ճիշդ՝ նոյն գրքին համառօտ քաղուածքը: Բնականապէս ամէն գրքին ետեւ այբուբենական ցանկ կարեւոր չէ. բայց քերականութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն եւն առանց այս ցանկի՝ քիչ շատ անգործածական գրքերու կարգը կ'անցնին:

Ոմանք սովորութիւն ունին՝ գրքին տպագրութիւնն աւարտելէն ետքը այբուբենական ցանկն սկսիլ. բայց խրատ կու տանք նորուս հեղինակին որ այսպիսի ահագին դժուարութիւն

մը թեթեւցընելու ջանայ՝ եւ այս շատ դիւրաւ կ'ըլլայ, եթէ ամէն մէկ թերթը տպագրուելէն վերջը կազմէ այս ցանկը: Իւրաքանչիւր բառին դիմաց՝ իջահամարը նշանակելը շատ գործնական օգուտներ ունի, քան առանց իջահամարի միայն գլուխներն ու հատուածները նշանակելը: Եթէ գրքին մէջ տեղւոյ, անձի եւն, անուններ գան, գիտնականներէն ոմանք զատ զատ ցանկերու տակ կ'ամփոփեն, բայց լաւագոյն է ընդհանուր ցանկի մը մէջ գրի կարգաւ շարելը: Եթէ միեւնոյն անունն երկու տարբեր կերպով գրուի, եւ կամ միեւնոյն անձն երկու զատ զատ անուանակոչութիւններ ունենայ, կրնայ երկուքին տակ ալ զատ նշանակուիլ, բայց աւելի լաւ է՝ աւելի գործածականին տակ գրելը. այսպէս «Փաւստոս Բիւզանդացի» կրնայ թէ «Փաւստոսի» տակ նշանակուիլ, եւ թէ «Բիւզանդացի» անուն շարքին տակ. բայց «Փաւստոսը» նշանակելէն վերջը «տես Բիւզանդացի» ըսելով՝ իջահամարներն այս վերջին անուն տակ յառաջ բերելն աւելի մեծ դիւրութիւն կու տայ, եւ շատ մը կրկնութիւններէ կ'ազատէ զհեղինակը: Կրնայ առարկել հեղինակը. այսպիսի ընդարձակ ցանկերով՝ թերեւս գրքին ծաւալը կրկնապատկուի, եւ մանաւանդ՝ հեղինակին ժամանակին կորստեան պատճառ տրուի: — Թէ գրքին ծաւալը կը կրկնապատկուի, չենք կարծեր, վասն զի ցանկերը միշտ ամենամանր գրերով կը տպագրուին. եւ եթէ կրկնապատկեր իսկ, ինչ փնաս, քանի որ օգուտներն աւելի են: Գիրք

մը, ինչպէս վերը (էջ 13) ցոյց տուինք, կը հրատարակուի «մարդկութեան ծառայութիւն» մը մատուցանելու համար, եւ ոչ՝ պարզապէս գիրք հրատարակած ըլլալու համար. ուրեմն երբ համոզուած ենք թէ այսպիսի ցանկերով գիրքն աւելի օգտակարապէս կը գործածուի, հարկ է որ հեղինակն յանձն առնու այս աշխատութիւնը: Իսկ ժամանակի կորստեան համար՝ կ'ըսենք, լաւ է կատարեալ գիրք մը միայն հրատարակել քան երկու, երեք, տասը հատ եւն, եւ անգործածական ըլլալու կնիքը դրոշմել գրքին ճակատին վրայ: Արդարութիւնը կը պահանջէ որ Ղենետիկի Մխիթարեանց տպարանէն ելած հայ պատմիչներու հրատարակութեան համար ըսենք, թէ շատ աւելի գործածական են, քան Պր. Էմինի հրատարակած «Մովսիսի Վաղանկատուացւոյ» (Մոսկւա, 1860) կարեւոր պատմութիւնը, որուն մէջ կը գտնենք գլխակարգութեան ընդարձակ ցանկ մը, բայց ի զուր կ'որոնենք «անուանց ցանկը», որ այսպիսի պատմական հրատարակութեանց համար անհրաժեշտ կարեւոր է:

Ուրեմն՝ սորատիպ գիրք մընպատկայարմար ընելու համար վասնուած ժամանակը կորսուած չէ, այսպէս համոզուած ենք: Մանաւանդ որ՝ եթէ վերը (էջ 78) ըսուած ակնարկութեան հետեւի հեղինակը, ոչ կարծուած դժուարութեան կը հանդիպի եւ ոչ ժամանակի կորուստ կ'ունենայ: Առաջին տպագրեալ թերթը կարգալուստեն պէտք է զատ տեսրակ մ'ունենալ այբ-

ուբենական գրերով նշանակուած, եւ իւրաքանչիւր անուն էջի մը վրայ նշանակել, բայց թղթին միայն մէկ երեսին վրայ, եւ երբ բոլոր թերթերը տպագրուին հարկ է այն անունները (իրենց իջահամարներով) կտրատել, կարգաւ շարել եւ ուրիշ թղթի մը վրայ փակցընել, եթէ ըստ բաւականի մաքուր գրուած են եւ վերստին ընդօրինակելու հարկ չի տեսնուիր: Եթէ նիւթական աշխատութենէ ալ կը խորշի հեղինակը, ուրիշ դարման չենք գիտեր, բայց եթէ հեղինակելու ներքին ձայնը խղճել, եւ գրիչն ու թուղթը հանգիստ իրենց տեղերը թողուլ...: —

Իսկ «Յաւելուած» ըսելով կը հասկընանք գիտնական հեղինակներու այն բարի սովորութիւնն, որով իրենց գրքին վերջը կը մեկնեն ամէն դժուարին բառերը: Տեսակ մը մասնագիտական բառգիրք է, որով կը ճոխացընեն իրենց գրքերը խղճամիտ հեղինակները: Մասնագիտութիւնն այնպէս յառաջ գացած է այսօր, որ հասարակ բառգիրքներու մէջ (— որոնց թիւը շատ է հայերէնի մէջ, սակայն գոհացուցիչ են՝ ըստ նիւթին, շատ քիչերը) չեն գտնուիր մանաւանդ հայերէն նոր լեզուի մէջ այնպիսի նորաբանութիւններ կան, որ կամ ամենեւին չեն հասկըցուիր եւ կամ «ասուպի» մը պէս կու գան կ'անցնին եւ լեզուին գանձուն մէջ չեն աւելնար: Պատճառն է, այս բառերը գործածողին՝ զանոնք տեւական ընելու փոյթ չտանիլը: Ապագայ բառագիտութեան համար, որչափ

կարեւոր նշանակութիւն կ'ունենային այսպիսի մասնագիտական բառեր եւ անոնց ընդհանուր գործածութիւնն որչափ կը զիւրանար, եթէ համապատասխան համառօտ բառագրքուկի մը մէջ (glossaire) հաճէին հեղինակները մեկնել ու լուսաբանել իրենց դժուարիմաց բառերը: Քնական գիտութեանց համար՝ հասարակ բառացանկներով կը ջանացուի հայերէնի մէջ ալ այս շատ կարեւոր կէտին պարտուպատշաճ ու շագրութիւն նուիրել. բայց տպուած գրքերը միայն բնական գիտութեանց վերաբերեալ չեն: Գաղղիացի հեղինակներ այս կողմանէ օրինակ կրնան առնուիլ. նոյն իսկ հասարակ դասագրքերու մէջ կը պահեն այս կարեւոր կէտին գործադրութիւնը. թերեւս կրնային իսկ բոլորովին զանց առնուլ, քանի որ բառագրքերու բազմութիւն մ'ունին: Իսկ մենք՝ զուրկ բառագրքներէ, կը զգենք մեր ընթերցողներն անհրաժեշտ մեկնութիւններէ: Մենք եւս առաւել պարտաւոր ենք այս գործը կազմել, վասն զի երկնի գրական լեզուի շնորհիւ երկու զատ զատ ազգաբաժիններու համար կը գրենք՝ ինչ որ գրենք: Արեւմտեան հայքս աւելի՛ նորմալ հայերէն բառերով կը գոհացնենք մեր պէտքերը, եւրոպական բառերու իմաստին, կազմութեան, գործածութեան եւն, նայելով՝ իսկոյն նորաբանութիւն մը կը նետենք հրապարակ (հոգ չէ թէ երբեմն՝ աւելի յաճախ, անձահ ու անդէպ, նոյն իսկ հայերէնի հոգւոյն հակառակ) եւ վայրկեանական ազդեցութեամբ կազմուած բառերը

կ'ուզենք որ մեր ընթերցողները հասկնան, գիտնալով իսկ թէ մեր լատիներէն, յունարէն գաղղիներէն, գերմաներէն, իտալերէն եւն, իբր օրինակ առած բառերն ինքնին անիմանալի են մեր ընթերցողներէն շատերուն: Եթէ այսպիսի բառերը՝ նոյն իսկ բացատրութիւնները, ամբօրինք բառագրքուկի մը մէջ եւ կցէինք մեր հեղինակած կամ թարգմանած գրքերու, անպատմելի ծառայութիւն մատուցած կ'ըլլայինք թէ ընթերցողին եւ թէ մանաւանդ գրականութեան:

Իսկ արեւելեան հայերը բոլորովին ուրիշ ճամբայ մ'ընտրած են, — թէպէտ վերջին ժամանակներս « յետս դառնալ » մը կը նշմարուի: Եւրոպական բառերը « բառեր » եւ յանկարծական ներդրութենէ ազատիլը բաւական կը համարին: Սակայն այս կերպը՝ որչափ գործնական է, այսինքն երկայն բարակ՝ հայերէն բառ որոնելու դժուարութենէն կ'ազատեն զհեղինակը, չունենար տեւական գործածութիւն, եթէ բառագրքոյկը զանց առնուի: Մենք չենք կրնար այս եղանակը դատապարտել, վասն զի համեմատաբար նոր է արեւելեան հայ գրականութեան լեզուն, եւ յոյս ունինք որ « յետս դառնալ », իրաւացի կը համարուի, քանի որ այս գրականութեան առաջին եւ վերջին տարիներու համեմատութիւնը շատ կէտեր կու տայ մեզի, այս « յետս դառնալ », աւելի փութով եւ ընդարձակ գծերով կատարելու, բայց հայերէն անուանակոչութեանց զարգանալուն արգելք կը նկատենք:

Անմեղադրելի՝ բայց ոչ գովելի, եղանակ մըն է, զոր յաջորդ սերունդը՝ եթէ հայ հոգևոլ եւ հայ լեզուաւ մեծնայ, պիտի դատապարտէ եւ դարման տանիլ պիտի ուզէ, նոյն իսկ ընդդէմ մեծանուն պրոֆեսորներու բողոքանաց, որոնք եւրոպական անուանակոչութիւններն աւելի յարմար կը գտնեն իրենց ճաշակին... բայց յայտնի է զատ է «ճաշակ» եւ զատ է «ազգային բառագիտութիւն, բառագիտական մթերք»:

Այս նկատմամբ յայտնած ենք մեր տեսութիւնը՝ ի մէջ այլոց, համառօտ ակնարկութիւններով, գրքիս ընթացքին մէջ (էջ՝ 39—40). աւելին աւելորդ կը գտնենք: Վր վախճանք միայն որ ամէն բառ ու բացատրութիւն անպայման «հայացընելու» ի զուր ճգնողներու ձեռքը գէնք տուած չըլլանք այս մեր խօսքերովը: Միջին ճամբան գտնելու «արիադնեան թերն» է հեղինակին համար — գրահան խոհեմութիւնը: —

«Յաւելուածին» տակ կը դասենք սպրդած լեռնային «ուղեր»-իւնն եւ փոփոխութիւնները: Ամէնէն խնամեալ տպագրութեանց մէջ ալ «վրիպակ» ըսուած «հրէշ-վեշապակները» կը սողոսկին կը մտնեն եւ երբեմն նոյն իսկ իմաստը խանգարելու չափ «ազգեցիկ» վրիպակներ: Եթէ տպագրութեան վերջին փորձերու ժամանակ տեսնելու բարեբախտութիւնն ունի հեղինակը, հարկաւ թանաքի գծով մը կը յաջողի իսկոյն մաքրել իւր երկասիրութիւնն այսպիսի փոքր՝ բայց վնասակար աղուեսուկներէ. իսկ եթէ հակառակ ամէն աչալըջութեան, հսկու-

ղութեան, չի տեսներ այս վրիպակները՝ «Ուղընեաց ցանկին» կը յանձնէ: Բայց երկրորդական կարեւորութիւն ունեցողները՝ եթէ շատ են թուով, գանց կ'առնուին եւ երկրորդ տպագրութեան ժամանակ կը բարձուին մէջտեղէն, որպէս զի ուղղելընենքն ալ քանի մը երես չգրաւեն: Վարեւոր է այս կէտն ալ ուշադրութեան: Համոզուի թող հեղինակը թէ վրիպակներէ բոլորովին ազատ երկ մը կարելի է տպագրել, երբ 5—6 հոգի կը հսկեն տպագրութեան վրայ եւ երբ տպագրութիւնը փութացընելու հարկին մէջ չէ հեղինակը: Մանաւանդ որ քանի մը չորբագրեալ վրիպակներով ամէն աշխատութիւն չի կորսնցներ իւր յարգը: —

Փոփոխութիւնն անուանած գլուխն ալ կարեւորներէն է. վասն զի շատ անգամ տպագրութեան ընթացքին մէջ նորանոր աղբիւրներու գիւտովը կամ մինչեւ նոյն ատեն հեղինակին անձանօթ մնացած երկասիրութեանց ընթերցմամբը՝ բոլորովին նոր լոյս կը սփռուի հեղինակին ուսումնասիրած նիւթին վրայ, իւր հաստատածներէն քանի մը հատը կը ստիպուի մերժել, մերժածները հաստատել: Եթէ տպագրութեան սկսած է գիրքը, վերջին ապաստանարանն է «փոփոխելը» անուամբ գլուխը:

Ի .

Գրին 35-ը:

Գրավաճառի խանութ մը տեսած ըլլալը բաւական է համոզուելու համար թէ ամէն գիրք

մի եւ նոյն ձեւը չունի եւ — չի կրնար ունենալ: Հասարակ դասագրքեր չեն կրնար ընդարձակ բառարաններու մեծութիւնն ունենալ. եւ ոչ բազմահատոր հանրագիտակներ՝ դասագրքերու չափը: Թէպէտ հեղինակն ազատ է իւր գիրքն ուղած ձեւով եւ մեծութեամբ տպագրելու, բայց գործածութեամբ հոս ալ տեսակ մը միօրինակութիւն մտած է. այլեւայլ նպատակներով գրուած գրքերու զանազան ձեւեր որոշած է — գործածութիւնը: Ամէնէն լաւն է հրատարակչի կամ տպարանապետի մը խորհուրդը: Բայց հետեւեալ քանի մը տողերը կրնան քիչ շատ օգտակար ըլլալ հեղինակին:

Ը. քեղ, պատկերազարդ հրատարակութեանց համար սովորաբար կը գործածուի՝

1. Մի-թաւ (in folio, համառօտութիւնը՝ in F^o) ըսուածը, զոր կ'ունենանք եթէ մեծ թերթ մը՝ դէպ ի երկայնութիւն երկուքի ծալլենք. Միածալը սովորաբար 4 էջ կ'ունենայ (օրագիրներէն շատերը):

2. Քառ-թաւ (in quarto = in 4°) պատկերազարդ մեծագիր լրագիրներու համար որոշուած ձեւն է, զոր կ'ունենանք եթէ մեծ թերթ մը երկայնութեանն ու լայնութեանն մէջտեղէն ծալլենք: Քառածալը 8 էջ կ'ունենայ. կը գործածուի գլխաւորաբար գիտնական մեծագիր գրքերու եւ ամսագիրներու:

3. Ութ-թաւ (in octave = in 8°). Քառածալը դէպ ի երկայնութիւն (վերէն վար) ծալլելով կ'ունենանք 16 երես. օրինակ, « Հան-

դէս ամսօրեայն » ութածալ է. բայց պէտք է՝ թղթին մեծութենէն առեալ զանազանել՝ Վե-ր-թաւ եւ Կո-ր-թաւ. մեծ ութածալ են՝ Եւրոպայի արդի մեծամեծ հանրագիտակ բառարանները: Խսկ փոքր ութածալ՝ « Ազգային մատենադարանին » սեպհականուած ձեւն է. սովորաբար վէպերն, ընթերցանութեան դիւրատար գրքերն ութածալ կը տպագրուին:

4. Երկ-թաւ (in douze = in 12°) այսինքն 24 էջ:

5. Վեց-թաւ (in seize = in 16°) 32 էջ: Եթէ ութածալը դէպ ի լայնութիւն ալ ծալլենք, կ'ունենանք այս 32 էջերը:

6. Տասնութ-թաւ (in dixhuit = in 18°) որ շատ սովորական չէ, եւ աւելի Գաղղիա կը գործածուի. այս ձեւին իբր համապատասխան կը գործածուի երկոտասանածալը: Տասնութածալ ձեւով թերթ մը 36 էջ կ'ունենայ:

7. Բարձր-թաւ (in vingt-quatre = in 24°) այսինքն 48 էջ, որ է ըսել երկոտասանածալը՝ դէպ ի երկայնութիւն եւ լայնութիւն նորէն ծալլուած:

8. Երեսնութ-թաւ (in trente-deux = in 32°) այսինքն 64 էջ կամ վեցտասանածալն երկայնութեան եւ լայնութեան դարձեալ ծալլուած: Այս ձեւը կը գործածուի միայն շատ փոքրագիր հրատարակութիւններու:

Ասոնք են տպագրուած գրքի մը ընդհանուր ձեւերը, բայց թերթին մեծութեան նայելով՝ ինչպէս որ ութ-թալն համար ըսինք, կարելի

է միւս ձեւերն ալ զանազանել՝ Գն վեշտասա-
նածալ (մեծ 16°) փոքր վեշտ. (փ. 16°) եւն.:

ԻԱ.

Սրբագրութիւն (Ե- Գործ):

Ի՞նչ երջանիկ կ'ըլլար հեղինակ մը, եթէ
իւր գրած ձեռագիրը տպարան ուղարկէր, եւ
2—3 ամիս ետքը՝ գիրքն ամբողջպէս տպուած,
աւարտած իւր առջեւ տեսնէր: Բայց եթէ ըստ
ամենայնի կատարեալ տեսնել կ'ուզէ իւր գիրքը,
կամ փորձ եւ երաշխաւորեալ տպարանի մը
յանձնելու է նաեւ իւր գրքին սրբագրութիւնը
(եւ այս դիւրութեան համար քիչ մ'աւելի
վճարելու պատրաստ պէտք է ըլլալ), եւ կամ
սրբագրութեան տաղտկութիւնն ու ձանձրոյթը
յանձն առնելու է: Հաղիւ թէ հեղինակ մը
գտնուի որ չուզէ իւր տպած գրքին փորձերն
անձամբ տեսնել. վասն զի սրբագրողները միշտ
հեղինակին alter egoները չեն ըլլար. տարա-
կուսական կէտերու մէջ՝ մանաւանդ երբ ձե-
ռագիրը խնամով պատրաստուած չէ՝, սրբա-
գրողն երբեք չի կրնար հեղինակին այն մանր
հոգածութիւնը ցոյց տալ, մանաւանդ երբ խըն-
դիրը գիտնական նիւթի վրայ է, եւ չի կրնար
իսկ պահանջուիլ որ սրբագրողն ալ հեղինակին
չափ գիտնական ըլլայ:

Անոր համար սովորութիւն է միշտ որ հե-
ղինակները կարգան իրենց երկասիրութեանց՝

1 Տես էջ 43, ԳԼ. ԺԲ:

եթէ ոչ ոք չի գտնէ երկրորդ փորձերը: Չեռա-
գիրը տպարան չտրուած՝ պէտք է վերոյիշեալ
յաւելուածներն ընել ձեռագրին վրայ, վասն զի՝
ինչպէս ըսուեցաւ, մեծամեծ ծախքերու պատճառ
կը տրուի. սակայն եթէ դիտաւորութիւն ունի
հեղինակը շարուածքին վրայ երկայն յաւելուած-
ներ ընելու, այն ատեն պէտք է շեղուիլ վրայ
եղած փորձերն աչքէ անցընել: «Շերտ», ըսե-
լով կը հասկնանք այն միաձոյլ շարուածքը, որ
դեռ «էջերու բաժնուած», չէ, ուստի եւ գրքին
տրուելիք դիրքն առած չէ: Չեռագիրն «իջա-
բաժնելէն» ետքը շատ կը դժուարանայ խըն-
դիրն եւ երբեմն երկայն բառ մ'աւելցընելն իսկ
անկարելի կ'ըլլայ, վասն զի ամէն երես միայն
որոշ քանակութեամբ տողեր կ'ունենայ (եւ ոչ
թէ՛ ինչպէս անխնամ տպագրութեանց մէջ կը
տեսնենք, էջի մը վրայ ինք ինք եւ աւելի տողեր,
իսկ ուրիշ էջի մը վրայ լայն լայն եւ քիչ տողեր):

Բազմապատկեր հրատարակութեան հա-
մար հեղինակը պէտք է գիտնալ, թէ պատկեր-
ներն յարմար տեղը զետեղելը դիւրին չէ. ուստի
եւ կը ստիպուի հեղինակն երբեմն 2—3 տող
աւելցընել, կամ 2—3 տող կրճատել իւր
բնագրէն:

Շերտերու սրբագրութեան նկատմամբ մեր
ըսելիքն աւելի դիւրամբնունելի ընելու համար կը
զենենք հոս «Սրբագրութեան փորձ» մը, որուն
վրայ ջանացած ենք պատկերացընել ամէն հնա-
րաւոր սրբագրութիւն: Այլ կողմը դրած ենք
սրբագրութիւնները, իսկ ձախ՝ համառօտիւ մեկ-

նած ենք սրբագրելի վրիպակներու նշանակու-
թիւնը: Կը կարծենք թէ այս մեր պատրաստած
պատկերը հազարաւոր տողերէն աւելի կը խօսի
եւ կը մեկնէ սրբագրութեան եղանակը (տ. էջ 91):

Սակայն ամէն սրբագրութեան քովը հարկ
է նշանակել սրբագրուած նշանին զօրութիւնը,
վասն զի գրաշարներն արդէն կը հասկընան ի-
րենց արուեստը: Մենք նշանակած ենք նորուս
հեղինակներու համար:

Եթէ ձեռագրին համար ընդհանրապէս կը
պահանջուի դիւրընթեռնելի գիր, որչափ եւս ա-
ռաւել սրբագրութեանց համար: Սրբագրու-
թեան նշաններն հարկ է որ որոշ ըլլան, մա-
նաւանդ երբ մի եւ նոյն տողին մէջ 3—4 վրի-
պակ գտնուի: Ըստ կարելոյն մէկ լուսանցքի վրայ
միայն սրբագրելու է, բայց երբ բազմաթիւ վրի-
պակներու պատճառաւ հարկ ըլլայ երկրորդ
լուսանցքին վրայ ալ գրել, պէտք է բոլորովին
նոր նշաններ գործածել:

Լուսանցքին վրայ նոյն իսկ ձէլ աւելորդ նշան
կամ գիր գրելէն ըստ կարելոյն զգուշանալ
պէտք է, մանաւանդ երբ գրաշարն օտարազգի
է, վասն զի միայն անհաճոյ թիւրիմացութիւն-
ներ կրնան յառաջ գալ:

Փորձերը տպարան ուղարկելու ատեն
միշտ ձեռագիրն ալ միատեղ ղրկելու է, վասն
զի հարկ կ'ըլլայ շատ անգամ ձեռագիրն համե-
մատել:

Պակասած գրերուն տեղ շատ անգամ գրա-
շարը կապարի կտոր մը կը դնէ, եթէ այսպիսի

Արժագրութեան փորձ:

<u>Վրիպակ</u>	Եթէ հեղինակը հիւրդիպի վարժ	1/ւ
<u>Գրաշար</u>	գրաշարի մը. իւր փորձը շատ կը	1/Վ
<u>Պակաս</u>	դիւրանալ որովհետեւ միայն	1/յ
<u>Մոռացում</u>	փորձառու գիտէ թէ քնն անգր	1/ն ԲձԲի
<u>Մեջք</u>	անելի դժուարութիւն է սխալ	0
<u>Մոռացում</u>	շարուած մի սրբագրութեան	1/1 Մոռաց
<u>Մոռացում</u>	միայն դժուար լուր թիւնը շատ	1/Բ ՇԲԹու
<u>Քանակ</u>	կը վերցուի կամ գոնէ հիսուցիս	1/5
<u>Քանակ</u>	կը բարձուի եթէ գրաշարի առիթ	1/3 1/2
<u>Քանակ</u>	ստեպ * նոյն ձեռագրին	+
<u>Վրիպակ</u>	վրայէն շաքելու: Վասն զի	1/4 1/ր Բի * Ե
<u>Վրիպակ</u>	ժող վարժի: Մանաւանդ եթէ	0 5
<u>Միտք</u>	շարուն օրինակ/ն/ա/կ/գ/ի է եւ	1/11
<u>Ձուր</u>	խա մ ր ա 4. այն ատեն ստու-	1/5
<u>Չբախտ</u>	4 իւ համարութիւն մեծ ունե-	1/ի 1/7
<u>Մոռացում</u>	նալու հեղինակը չէ լինելու	1/4 1/ժ ԲԲ:
<u>Մոռացում</u>	շատ անգամ հեղինակն ալ	1/5
<u>Վրիպակ</u>	է խաղանքէ	1/5
<u>Մոռացում</u>	Եւ կրնանք մեր միտքը	1/5
<u>Մոռացում</u>	* Զբաղեցիք զստեպ: 1/5	1/5

նշաններ շատ ըլլան եւ հշտ մի եւ նոյն գիրը նշանակեն, առաջին անգամ սրբագրելն աւելորդ է: Բայց երբ ձեռագրին մէջ եղած անորոշ գրի մը կամ մանաւանդ թուանշանի մը համար դրուած է, լաւագոյն է առաջին սրբագրութեան ատեն իսկ սրբագրել եւ որոշակի գրել թիւը. վասն զի երկրորդ եւ երրորդ սրբագրութեանց ատեն՝ կամ տեղւոյ հեռաւորութեան պատճառաւ, կամ անուշադրութեամբ կրնայ մոռցուիլ, եւ դժպճի դէպքով երբեմն մարուր տպուածի մէջ ալ կը մնան այն նշանները:

Սրբագրութիւններն արագ կարդալու է, այսինքն օրերով եւ շաբաթներով ուշացնելը փնասակար է թէ տպարանին եւ թէ հեղինակին: Կատարուած սրբագրութիւնները ժամ մը վերջը՝ եթէ շատ ստիպողական չեն, պէտք է վերստին կարդալ, վասն զի շատ անգամ — անմտադրութեամբ — կէտեր կը խուսափին, որոնք գուցէ պէտք էին սրբագրուիլ:

Եթէ առաջին եւ երկրորդ սրբագրութիւնները լաւ կատարուին, այն ատեն «իջաբաժինները» այսինքն «երեսի վրայ բաժնուած» փորձերը կարդալու ատեն շատ բան չի մնար սրբագրելու, առ առաւելն քանի մը կիտադրութեան նշաններ եւ մանր ուղղելիքներ, որոնք շատ աշխատութիւն չեն պահանջեր: Այս սրբագրութիւնները կը տպուին սովորաբար ձեռքի մեքենաներով՝ եւ երկրորդն ալ սրբագրելէն վերջը՝ շարուածքը կը դրուի մեծ մեքենային մէջ: Քանի մը թերթ՝ իբր փորձ՝ տպուելէն ետքը «Վե-

րաքննելի թերթը» (révision) պէտք է ամբողջապէս կարդալ, բայց այնպէս, որ որոշեալ ժամանակին գտնուի տպագրիչին ձեռքը: Մեքենայի մէջ եղած՝ նոյն իսկ աննշան՝ սրբագրութեան դժուարութիւններն անձամբ տեսնողը կը համոզուի թէ խղճալի արարածներ են գրաշարներն ալ, որ շատ անգամ սրբագրողին (նոյն իսկ՝ միշտ փոփոխութիւններ ընել սիրող հեղինակին) պատճառաւ, կը նեղուին, կը ծռին, մեքենային վրայ գլխիկոր կ'աշխատին, երկաթներով ամբարապինդ պնդուած շարուածքը կը թոյլցընեն, որպէս զի կարենան սրբագրել. այս ամէն անպատեհութեանց առջեւ կ'առնուի, եթէ քիչ մ'աւելի մտադրութեամբ ըլլան առաջին սրբագրութիւնները:

«Վերաքննելի թերթին» վրայ նշանակուած ուղղելիքներուն սրբագրութեան ասպակով ըլլալու համար, բուն տպագրելի թղթին վրայ «վերջնական փորձ» մը կը տպուի, որ տպարանին գործակատարին պատասխանատուութեան կը յանձնուի. վերջին անգամ հարեւանցի աչքէ կ'անցընէ եւ հրաման կու տայ («Imprimatur») նոյն թերթը տպագրելու: Առաջին թերթին կը յաջորդէ երկրորդը, նոյն գործողութիւնները կը կրկնուին, երկրորդին՝ երրորդը, եւ օր մը՝ մեծ հաճոյքով կը տեսնէ իւր ձեռքին մէջ հեղինակն իւր քրտանց պողաբերած արդիւնքը, իւր տաժանակիր աշխատութեանց ի կատար հասնիլը եւ սրտի գոհութեամբ՝ որ միայն իրազեկներու յայտնի է, կը քաջալերուի եւ մէյ մը որ փորձն առած է

եւ առաջին դժուարութեանց յաղթած, կը սկսի երկրորդ երկասիրութիւն մը պատրաստել: Հասարակութեան ունեցողը կրնայ սպասել ըլլալ թէ երկրորդ անգամ՝ անձին փորձով աւելի լաւ պիտի կարենայ առաջնորդել ինքնիրեն, քան որչափ ջանացինք մենք մեր անձին՝ եւ ուրիշներուն փորձով, այս համառօտ երկասիրութեամբ առաջնորդել իրեն:

* * *

ԻՒ .

Հեղինակները համար ասի մը կորեոր գիտելիներ:

Կամ անձնական ծախքով, եւ կամ աւելի ստեղծ հրատարակչի՝ մը ձեռքով գիրք մը հրատարակուելէն վերջը, պէտք է ջանալ հրատարակի վրայ ընդունելի ընել տալ գիրքը: Գրափաճառներու մասնագիտութիւնն է այս: Բայց հեղինակն ալ կրնայ օգնել իւր գրքին ընդունելութեան: Սովորութիւն է ծանուցումներով ծանօթացընել նախ գիրքը, եւ այս նպատակաւ օրինակ մը կը ղրկուի միշտ լրագիրներուն: Բայց անխափր ամէն լրագրի ղրկել՝ կախում ունի հեղինակին տեսութենէն: Կարելոր համարուած լրագիրներուն ղրկելը բաւական է: Լրագիրը պարտական է ծանուցանել գիրքն եւ կամ յետս

1 Հրատարակչին հետ գրաւոր դաշինք կը գրուի թէ մարմանց, թէ սպազրութեան ժամանակին, թէ սպազրելի օրինակներուն քանակութեան եւն. նկատմամբ: Գրքի մ'առաջին սպազրութեան համար շախաւոր գին պահանջելու է հեղինակը հրատարակչէն, վասն զի հրատարակչին առաջին սպազրութենէն շատ քիչ շահ կ'ընէ:

ղրկել. բայց ծանուցանելու համար 3 եւ աւելի օրինակ խնդրել՝ լրագրական սովորութեանց հակառակ է: Եւ միայն տեսակ մը շահագրտութեաննչան: Քննադատութիւն գրել գրքին վրայ էական պայման է, այլ կախում ունի կամ գրքին կարեւորութենէն եւ կամ խմբագրի հաճոյքէն:

ԻԳ .

Քննադատութեան օգուտները:

Հեղինակը միշտ պատրաստ ըլլայ թէ պիտի գտնուին իւր գրքին առաւելութիւնները ճանշանալ չուզողներ. պիտի գտնուին տարբեր ճաշակով քննադատներ: Պիտի լսէ հեղինակը դէպքերէն անուամբ «Թարուն հաշիւներ», բայց առիթ պիտի ունենայ նոյնպէս իրացի բնորոշութիւններ կարդալու եւ լսելու: Կորուս հեղինակներէն շատերը նետած են իրենց գրիչը՝ կարգալով նոյն իսկ մէկ կամ երկու անպատ գիտողութիւններ: Բայց համոզուիլ հարկ է թէ հեղինակ մը՝ հեղինակելովը գիտութեան գագաթը հասած չ'ըլլար. շատ բան գիտէ թերեւս իւր նիւթին նկատմամբ, բայց շատ բան ալ կը մնայ սորվելու: Այսօր գիտութիւններն այն աստիճան զարգացած են, որ նոյն իսկ մէկ ձիւղի մէջ՝ «կատարեալ» գիտնական գտնելը շատ դժուարին է: Ուրեմն եթէ համոզուած է հեղինակը թէ իւր գիտցածը՝ չգիտցածին համեմատութեամբ ոչինչ է, ինչո՞ւ դժգոհիլ եւ յուսաբեկ ըլլալ թէ ուրիշներ իւր չգիտցածը սորվեցընել կ'ուզեն իրեն: Այս է քննադատութեան օգուտը: Քննա-

դատութեանց այս օգուտը քաղելու է հեղինակ մը իւր անձին համար:

Արդար եւ — անկողմնակալ դիտողութիւնները նշանակելու է իւր գրած գրքին պատկանեալ էջին վրայ, նոյն իսկ սրբագրելէ պէտք չէ խորշիլ եւ — յետաձգել: Հարկ կ'ըլլայ երբեմն՝ չյուսացած ատեն, երկրորդ տպագրութիւն մը պատրաստել. վերջին ժամուն ամէն դիտողութիւններն ալ յիշելը կը դժուարանայ, եւ կամ կարեւոր ժամանակը կը պակսի. եւ յայանի է թէ գիրք մը անփոփոխ կրկին տպագրելը ներեալ չէ, քանի որ այսօր գրեթէ ամէն նիւթի մէջ մեծ են եղած գիւտերը, եւ մարդկութեան պահանջները: Քայց եթէ դասագիրք է հրատարակուածը, միշտ ջանալու է հեղինակն որ երկրորդ տպագրութեան ժամանակ՝ յարգելով իսկ արդարացի քննադատութիւններն, այնպէս սրբագրէ իւր գիրքը, որ առաջին տպագրութեան իջահամարները չփոխուին (ըստ կարելոյն), վասն զի դասաւանդութեան ժամանակ աշակերտաց ձեռքը տարբեր տարբեր տպագրութիւններ գտնուելով՝ անհաճոյ դժուարութիւններ կը հանդիպին, ինչպէս շատ անգամ փորձը ցոյց տուած է:

ԻԳ.

Հեղինակներու իրաւունք:

Իրաւուք ունի հեղինակն իւր աշխատութեան պտուղները վայելելու, այսինքն իւր հրատարակութիւններէն նոյն իսկ դրամական շահ

սպասելու. ուստի ամէն միջոց ի գործ պիտի դնէ, որ երկրորդ մը՝ առանց իւր հաւանութեան՝ իւր գրքին նմանօրէն տպագրութիւնը չհրատարակէ: Եւրոպական ազգերու մէջ օրէնքով ապահովեալ է այս իրաւունքը. բայց շահասիրութիւնը ցոյց կու տայ, որ նորագոյն հեղինակներէն ոմանք կ'առնուն նոր հրատարակուած գիրք մը եւ քանի մ'աննշան փոփոխութիւններ ընելով, կը տրաստեն «բժան» տպագրութիւն մը ի վնաս նախորդին: Այս անպատշաճութեան առջեւ առնելու օրէնք մը չկայ առ մեզ, բայց բաւական է (Քանգոլ) արդար անունը տալ այսպիսի շահագէտներու հրապարակաւ: Եթէ դասագիրք է հրատարակուածը՝ միայն դպրոցական վարչութիւնները կրնան առաջին հեղինակին իրաւունքները պաշտպանել՝ զանալով նմանատիպ գրքին ընդունելութիւնը: Շատ տկար պաշտպանութիւն է այս, գիտենք, բայց ուրիշ միջոց չունինք:

Սակայն նմանատիպ չի համարուիր դասագիրք մը՝ եթէ երկրորդն առաջինն նկատմամբ մեծ առաւելութիւններ ունենայ: Ուստի եւ առաջին հեղինակը ջանալու է այնպէս պատրաստել իւր գիրքը, որ երկրորդ բանագող մը համոզուած ըլլայ թէ յոյս չի կրնար ունենալ իւր գրքին ընդունելութեան նկատմամբ:

ԻԵ.

Յօդուածագիրներու իրաւունք:

Գիրք եւ յօդուած գրելու մէջ տարբերութիւն չգրինք, որովհետեւ կանոնաւոր յօ-

դուածն ալ՝ ինչպէս էջ 2 ըսինք, գիրք գրելու կը նմանի: Հեղինակներու համար կարեւորը համառօտիւ ըսինք. մեր վերջին խօսքն ըլլայ յօդուածագիրներու քանի մը գործնական խրատներ, որոնց պահպանութիւնը կ'ապահովցընէ խմբագրութեան կողմանէ յօդուածին ընդունելութիւնը:¹

1. Ինչ որ լրագրի մը պիտի հաղորդես, շուտով եւ անյապաղ հաղորդէ, վասն զի կրնան ուրիշները զքեզ կանխել եւ այն ատեն քու գրածդ երկրորդական նշանակութիւն կ'ունենայ:

2. Կարճ գրէ. թէ դուն ժամանակ կը վատկիս, թէ խմբագիրը, թէ գրաշարը եւ թէ սրբագրիչը: Սկզբունքդ ըլլայ, երբեք չի եւ շուտիւ գրէ, կամ երկայն բարակ խորհրդածութիւններ:

3. Մեկէն եւ յայտնի գրէ. դիւրընթեռնելի գրով՝ մանաւանդ յատուկ անուններն ու թուանշանները:

4. Ձեռագրին մէջ գտնուած յատուկ անունները՝ լուսանցքին վրայ կրկին անգամ գրէ եւ ըստ կարելոյն տարբեր գրով:

5. Լրատու յօդուածիդ մէջ «երէկ» կամ «այսօր» մի գրեր, այլ ամսոյն եւ օրւան թուականները:

¹ Այս կարեւոր խրատներէն քանի մը հաստատ — 10—12 — կը քաղենք Kölnische Volkszeitung-ի տարիներ յառաջ հրատարակած խմբագրական թղթակցութեան, պահանջները մեր կողմանէ ամբողջացընելով:

6. Երկայն նախագասութիւններէ զգուշացիր: Աւելի վերջակէտ գործածէ, քան ստորակէտ. բայց երկուքն ալ մի մտնար:

7. Սխալ գրուած անուան մը մէկ կամ երկու գրերը մի սրբագրեր. ամբողջ անունն աւրէ եւ վրան՝ կամ լուսանցքին վրայ դարձեալ գրէ:

8. Միշտ 2—3 մատ լուսանց թող ձեռագրիդ վրայ, որպէս զի կարեւոր սրբագրութիւններն ու յաւելուածները կարենաս գրել:

9. Երբեք՝ բայց լաւ միտ դիր, երբեք թղթին երկու երեսն ալ մի գրեր: Մէկ երեսի վրայ գրուած ձեռագիրը կը կտրտուի եւ շատ գրաշարներու կը բաժնուի: Օգուտը կամ — փեսայը քուկդ է:

10. Ձեռագրին ուղարկելէն յառաջ նորէն կարդա. միշտ սրբագրելու բան կը գտնես:

11. Յօդուածներուդ հետ՝ անունդ միշտ ծանոթ խմբագրութեան: Եթէ ծածկանուն ստորագրես, իրական անունդ հարկ է որ ծանօթ ըլլայ խմբագրութեան:

12. Հասցէդ միշտ նշանակէ եւ ապահով եղեր թէ գործակիցներու անունը միշտ ծածուկ կը պահուի խմբագրութեանց մէջ:

13. Եթէ մէկ կամ երկու յօդուածներդ չտպագրուին, մի յուսահատիր: Գիտցիր որ խմբագրութիւնները քեզմէ աւելի կ'աղէր ունին եւ — մեծ պատասխանատուութիւն:

14. Իբր յօդուածագիր զքեզ հիւրընկալող լրագիրը մի փոխեր:

15. Ծածկանուամբ՝ իբրև հակառակ լրեր մի տար երկու լրագրի մէջ: Խմբագրութիւնները կը վնասուին. թէպէտ կարելի է 2—3—4 լրագրի ալ գործակցել, թէեւ շատ դժուարաւ:

16. Եթէ խմբագրութիւնը կը վճարէ յօդուածներուդ փոխարէն, ջանա՛ միշտ՝ առած դրամիդ կրկնապատիկ արժէքին չափ կարեւոր լրեր հաղորդելու: Կը զարգացընես խմբագրութիւնը:

17. Շատ կարեւոր լրերը նամակաւ հաղորդելու մի սպասեր: Հեռագրէ, խմբագրութիւնը կը հատուցանէ:

18. «Ի վեր քան զամենայն՝» գործակցէ խմբագրութեան մը իբրեւ քու անձնական լրագրիդ: Սիրէ անոր պատիւը, օգուտը, յառաջագիմութիւնը, եւ կը պատուիս, կ'օգտուիս եւ կը յառաջագիմես:

19. Ջանա՛ միշտ քու լրագրիդ «աշակերտելու» քան անոր «վարպետը» հանդիսանալու:

20. Յամենայնի պատուաբեր լեզու, հակաճառութեանց մէջ չափաւորութիւն ունեցիր, եւ յիշէ՛ միշտ «Որով չափով չափես, չափեսցի քեզ:»

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Իբրեւ Յաւելուած կը կցենք այս գրքուկիս՝ մեր խոստացած (էջ 24) մէկ կարեւոր յօդուածը:

Գ Ի Ր Ք Կ Ա Ր Գ Ա Լ ՈՒ Ա Ր ՈՒ Ե Ս Տ Ը

Ա.

Գիտական մը է՞լպէ՞տ պէտք է գիրք կարդալ:

Գպրոցական խնդիր մը է՛, որ շօշափել կ'ուզենք այս յօդուածով, այլ գիտնականին, մասնագիտին քանի մը գործնական ակնարկութիւններ ընել, որոնց շնորհիւ՛ր՝ գիրք կարդալու արուեստը, որ ստուգիւ արուեստ մըն է, ունենայ այն պտուղներն, որոնց կը սպասէ ընթերցողը:

Ի՞նչ պէտք է կարդալ: Այս հարցման պատասխանը պիտի չտանք հոս, վասն զի մեր նպատակէն կը շեղինք, եւ երկրորդ ամէն մարդ ըստ իւր պիտոյից գիտէ կամ կրնայ իւր գիտութիւնն յագեցընելու եւ կամ ընդարձակելու համար կարեւոր գրքերն ընտրել: Յայտնի է թէ ամէն տպագիր գրքերն կարդալու՝ մարդկային կենաց տեւողութիւնը շատ կարճ է. մա-

նաւանդ այսօր, որ լեզուագիտական սահմանին ընդարձակելովը գրեթէ իւրաքանչիւր անհատ երկու կամ երեք լեզու գիտէ. եւ ամէն լեզուաւ ալ մասնագիտական գրքեր այնչափ առատ են, որ ընթերցողն ընտրութիւն ընելու համար իսկ կը շուարի, կը շփոթի, եւ ճամբայ մը չի կրօնար գտնել այս անել բաւղէն ելլելու:

Բայց կրնանք համառօտ կերպով կարգալու կանոններն որոշել: Գիտնականաց մէջ ընդհանուր համոզում կայ, թէ ինչպէս պէտք չէ կարգալ:

Շոք, Կոփուանց եւ անհոնոն կերպով կարգալը, չի կրնար մեծ օգուտ ունենալ մեր խորհողութեան եւ մտաց վրայ, վասն զի օտար գաղափարաց խուռն հոսանքը շատերուն ժամանակ չի տար կարգացածին վրայ մտածելու, խորհելու, եւ ասով իւր ծանօթութեանց սահմանին մէջ տեղաւորելու օտար հեղինակներու կարծիքն ու մտքերը: Շատ եւ անկանոն կերպով կարգալը շուտով կ'առաջնորդէ աբսոլյուտ եւ վեր ի վերոյ կարգալու, իսկ արագ կարգալը տեսակ մ'ընթերցման ախորժակ կամ աւելի տենչանք յառաջ կը բերէ, որով մարդ գրքի վրայ կը յարձակի, զայն — այսպէս ըսելու համար — կ'ուտէ, կը լափէ, եւ հազիւ թէ գիրքը թերթելու կը սկսի, եւ ահա ընդմիջած է, վերջն հասած է, եւ աչաց միջնորդութեամբն առած գաղափարաց յորդութիւնն արգելք կ'ըլլայ կարգացածին վրայ մտածելու, անդրադառնալու եւ զայն մարսելու: Շոքայէնհասուէր խրատ մը

տուած է. «Սեպհական կարծիք ու խորհողութիւն չունենալու ամէնէն ապահով միջոցն է՝ ամէն ազատ վայրկենին ձեռքը գիրք մ'ունենալ:» Շատ կարգացողը՝ բաղմադէտ կ'ըլլայ, բայց ոչ բաղմահմուտ. շատ բանի տեղեկութիւն կ'ունենայ, բայց հարեւանցի եւ մութ, ամէն ծիւղի վրայ ելած է, բայց ծիւղերու վրայ պտուղները տեսած չէ: Աերջապէս արդիւնքն այս կ'ըլլայ, որ կարգացած մէկ կտորին կամ նախադասութեան ճշմարտութեան համոզուելու համար, նոյնին վրայ քիչ մը մտածելը, մեծ տանջանք կ'երեւայ իրեն. «այսպիսի պարապ բաներով վատնելու ժամանակ չունի:» Տողերու վրայէն կը սահին, կը թռչին աչքերը, հանգիստ առնուլ պէտք է, բայց ո՞ր... գրքին վերջին երեսին, եւ վերջին տողին առջեւը: Գիրքը լմնցուց, ուրախ զուարթ, բայց հարցընենք թէ ի՞նչ կ'ըսէ նոյն գիրքը, ի՞նչ նոր մտքեր կան, ի՞նչ ուղղութիւն ունի, ի՞նչ սորված է այն գրքէն... եւ ոչ պատասխան կրնայ տալ. կամ տուած պատասխանն այնպէս անգոհացուցիչ է, որ մարդ կը տարակուսի թէ արդեօք իրապէս կարգացած է նոյն գիրքը, թէ ոչ: Եւ այս «կարդա՛լ» կ'անուանի:

Այսպիսի ընթերցման ամենամիսասկար հետեւանքը կ'ունենան՝ միայն եւ միայն լրագիր կարգալով գոհ եղողները: Լրագիր կարգալն օգտակար՝ եւ այլեւայլ պարագայից մէջ, շատ կարեւոր ընթերցում մըն է, բայց միայն լրագրական գիտութեամբ գոհ ըլլալ՝ ծանօթութեանց հորիզոնը չ'ընդարձակեր: Լրագրի մը՝ որչափ

ալ մասնագիտական ըլլայ, էական պայմաններէն մէկն է բազմակողմանի ըլլալ. արդ բազմակողմանի ըլլալ եւ գոհացուցիչ հմտութիւն մը տալ իւր ընթերցողաց, անկարելի է. մանաւանդ կարգալու արուեստին անհմուտ ընթերցողաց շրջանակի մը համար, խուռն ծանօթութեանց եւ լրերու հաւաքածոյքի մը ^{սոսն} մէջ շփոթել եւ անօգնական թողուլ, այս է միայն լրագրի ընթերցմանէ յառաջ եկած պտուղը: Արած կերակուրը չէ որ անունդ կու տայ, կը կազդուրէ, այլ այն՝ զոր կրնանք մարսել, եւ մեր արեան նորոգելի կազմիչ-մասանց նոր նիւթ կը մատակարարէ:

Այս գիտնական, կամ ծանծաղամիտ հիմաստակներու ունեցած գիտութիւնն այսպիսի ընթերցման արդիւնք է:

Ընթերցանութեան առաջին կանոնն ուրեմն՝ որ կրնանք տալ լաւ ընթերցման համար, այս է. միայն ընթերցանութեան կարգ, չորս կարգ է. կարգ ու կարգ: Արագիր մը կամ նոյն իսկ պարբերագիր մը պարտք ունի որոշեալ ժաման իւր ընթերցողաց ներկայացընել իւր էջերը. արդ կարգալու արուեստին անհմուտ մը, լրագիրն առնելուն պէս, երբեմն մինչեւ 5—6 հատ, կը սկսի առաջին էջին առաջին տողէն մինչեւ վերջին էջին — մի զարմանար, ընթերցող, ծանուցումներն, եւ նոյն իսկ տասը, քսան անգամ կարդացած ծանուցումներն ու հրատարակչին անունն, տպարանին տեղը եւ այլն եւ այլն, կը կարդայ. տող մը իսկ անտես ընելը «մեղք» կը համարի: Այս ժամու մէջ գործը լինցած է, բայց օգուտը...

պարզ 0 մըն է: Նախօրուածը գրուած է, թերեւս 3—4 ժամու մէջ, յօդուածագիրն իւր յօդուածին ամենամանր պարագաներն իսկ կրկին ու կրկին մտածած, ձեւաւորած, յապաւած կամ ընդարձակած է, որպէս զի ընթերցողն աւելի օգուտ քաղէ. բայց ընթերցողը մեծապէս կ'անիրաւի յօդուածագիրն, երբ ասոր մտքերն ըմբռնելու, լաւ կշռելու եւ անկէ օգտուելու տեղ, աշուրներովը թուչելով գրուածին վրայէն, շատ անգամ որոշ իսկ չ'ըմբռնել յօդուածագիրն իմաստները, թող թէ պտուղ չի քաղեր:

Մարդկային գիտութիւնը միակողմանի պիտի չըլլայ, ստոյգ է, բայց ամէն գիտութիւնները զերար պիտի յառաջացընեն, կատարելագործեն, եւ իրարու հաւասարակշուութիւն պիտի տան: Ամէն բանէ յառաջ ջանալու է ուրեմն որ միայն լրագրական, գեղագիտական (belle-lettres) եւ կամ թեթեւ զաւեշտական գրութիւնները չգրուեն մեր ընթերցանութեան ժամերը: Ոչ որ կրնայ ուրանալ որ ճշմարիտ կրթութեան ծիլերը բանաստեղծական երեւելի երկասիրութեանց մէջ ծածկուած են, բայց նաեւ ոչ որ կրնայ ուրանալ թէ գեղագիտական գրուածոց չափազանց ընթերցումը մեր միտքը շուտով կ'ընդարմացընէ. բանաստեղծութիւնը պէտք է ընկերանալ մեր կենաց, բայց ոչ թէ՛ առաջ նորդել:

Գեղագիտական բաժնին տակ կ'իմանանք մանաւանդ վէպերը: Եթէ ընտրութեամբ կարգացուին վէպերը՝ կը զարգացընեն մեր միտքը,

մեր ծանօթութիւնները, կենսագրական, տեղագրական, նկարագրական եւ մարդկային բնաւորութեան վերաբերեալ ստորագրութիւններով կը լայնցընեն մարդկային գիտութեան շրջանակը. բայց ինչո՞ւ ճիշդ հակառակ արդիւնք կը տեսնուի շատերուն վրայ. վասն զի քաղցր-նեղ կանոնները զանցառութիւնը կը հարկադրէ զմարդ ամէն կարելի միջոցներով հնարաւոր ընել շատ վէպերու ընթերցումը, եւ տեսակ մը տենդաճար կը բերուի ինչ եւ իցէ վէպ, որ կրնայ հրատարակուած ըլլալ: Թող որ այս կարգալու սաստիկ կիրքը կը գողնայ մարդու ամենակարեւոր հարստութիւնը — ժամանակը, անհոգ ալ կ'ընէ զինքն այն ամէն բանի՝ որ վէպ կարգալու հետ յարաբերութիւն չունի. նոյն իսկ գիշերուան անհրաժեշտ հանգիստը կը զոհուի եւ ի վերջոյ առողջութիւնն ալ կը տուժուի. եւ շատ անգամ այսպիսի անկարգ ընթերցասիրութիւն մը՝ թէ՛ անհասանելի եւ թէ՛ ընտանեաց՝ նոյն իսկ նիւթական բարօրութեան վրայ վնասակար ազդեցութիւն ունեցած է, ըստ որում կիրքը՝ նոյն իսկ ամենափոքրը, ջղաց վրայ առանց ազդեցութեան չի մնար, եւ ժառանգութեամբ կը փոխադրուի այս գրական ազդութիւնը նաեւ որդւոց վրայ...:

Կարգալու երկրորդ կանոն. մի՛ նարդար քան մը, ասանց նարդարութիւնը վրայ դարձաւ մի՛ ընելու, առանց զայն մարսելու: Սրամիտ փիլիսոփայի մը խօսքն է. «Ծանօթութեանց ստուար բազմութիւնն՝ եթէ անձնական խորհուրտեամբ խելա-

մուտ չըլլայ անոնց մարդս, քիչ բայց լաւ մտածուած ու կշռագատուած ծանօթութիւններէ աւելի նուազ յարգ ունի:»

Գիրք կարգալու արուեստին գլխաւոր օգուտը «Գաղտնիք՝ ապրելու արուեստին» գրքին մէջ այսպէս կը բացատրէ Ալեքսանդր Եունգը (Jung). «Ամէն գիրք իւր պարունակած մտքերէն դատել, հարազատներն՝ անհարազատներէն զանազանել, խորհրդոց աղբատութիւնը ճանչնալ, եղածներն յարգել, ասոնց լաւ խորամուխ ըլլալ, բոլոր գրքին վրայ ամբողջական գաղափար մը կազմել, ասոնցմէ իւր անձին համար կարեւոր խորհուրդները քաղել, — ասո՞ւ ընթերցանութեան օգուտները:»

Իսկ բանաստեղծական գրքեր կարգալու նկատմամբ Eichendorffի վճիռն իբր հաստատուն կանոն արժէք ունի. «Բուն ընթերցողներն անոնք են, որ կրնան նոյն գրքին միջնորդութեամբն եւ նոյն գրքին վրայ բանաստեղծել: Վասն զի բանաստեղծ մը երբեք պատրաստ երկինք մը չի ներկայացընել, այլ երկրէս դէպ ի այն երկինքն ելլելու սանդուխը կը կանգնէ միայն: Ով որ պղերգ է եւ բաղձանք չունի կամ քաջութիւն չի զգար սանդուխին ոսկեղէն աստիճաններու վրայ ելլելու, այնպիսոյն համար խորհրդաւոր նշանագիրները մեռեալ տառ կը մնան. այնպիսին լաւագոյն կ'ընէր եթէ՛ փոխանակ այսպիսի անօգուտ ընթերցմամբ ժամապաճառ ըլլալու, գետին փորէր եւ երկրագործութիւն ընէր:»

Այս սակաւագիր խօսքերու մէջ ամէն բան ամփոփուած է: Պէտք է կարդալու ատեն՝ առանձինն եւ հեղինակին հետ մեկտեղ խորհիլ. մեզի առաջնորդել ուզած ճամբուն վրայ պէտք չէ հեղինակին կուրօրէն հետեւիլ, այլ նոյն ճամբան տեսնել: Կարդալուն հետ կից ընթանալու է քննադատութիւնն եւ միշտ քննելու է: Պէտք ենք կարդացած կտորին համար մենք մեզի հաշիւ տալ, պէտք ենք որոշ եւ պայծառ ըմբռնել թէ ինչու կարդացած կտորը մեզի հաճոյական է կամ անհաճոյ. պէտք ենք գիտնալ թէ ինչ նպատակի հասցընել կ'ուզէ զմեզ հեղինակը, թէ ինքն հասած է, եւ թէ ինչ պտուղ քաղեցինք իւր գրքէն: Աճառական իւր շահը կամ փնտրած իմանալու համար ամէն տարի հաշուեկշիռներ ընելու պարտական է. այս հաշուեկշիռը պէտք է անձամբ շինել ընթերցողը գիրք մը ըմբոցածին պէս: Միայն այս կերպով կրնայ ոսկին կղկղանքէն զանազանել, եւ պարապ ժամեր անցընելու վտանգէն զերծ կ'ըլլայ, եւ վերջապէս կարդացածէն օգուտ կը քաղէ:

Ըստ երեւութին շատ դիւրին խորհրդածութիւններ կ'երեւան այս նախադասութիւնները. բայց պէտք չէ մոռնալ որ կարդալն արուեստ մըն է, եւ միւս արուեստներու պէս այս ալ սորովելու է:

Փոքր հասակէն սկսեալ լաւ կրթութիւն մ'առնողը մեր հետագայ ակնարկութիւններէն շատ բան պիտի չսորվի. բայց միշտ գոնէ կարդացածն ու գիտցածն երբեմն միտք բերելն ալ շահեկանութենէ զուրկ չէ:

Միշտ յանձնարարուած է — նոյն իսկ երեւելի գիտնականներէ — որ կարդալու ատեն գրիչը ձեռքին մէջ պատրաստ ունենալու է, հոս օգտակար ծանօթութիւն մը իւրացընելու համար, հոն մեր կարծեաց անմիաբան տեսութիւն մը մերժելու համար, հոս յարմար ծանօթութիւն մը՝ մոռացութենէ ազատելու նպատակաւ թղթի մը վրայ նշանակելու, հոն կարեւոր մեկնութիւն մը համառօտ ծանօթագրելու վախճանաւ: Գրիչը մեր ձեռքին մէջ շատ լաւ անուարգել մըն է, որ վաղվաղիտ կարդացողին՝ ձեպընթացիկ շոգեկառքի մ'արագութեամբ նոր գաղափարներու դիմելու արգելք կը դնէ. գրիչը կը բռնադատէ զմեզ՝ կարդացած կտորին աւելի խորին ուշադրութիւն նուիրելու, եւ խիստ քննութեան մը ենթարկելու: Գրիչը կը հրաւիրէ զմեզ ուղիղը, ճշմարիտը՝ սխալէն, ստէն զանազանելու եւ միայն առաջինը մտաց մէջ տպաւորելու:

Այսպիսի «գրիչ ի ձեռքին» ընթերցումը, մեր ըմբռնելու կարողութիւնն եւ քննադատելու ոյժը կը զօրացընէ: Քանի մը փորձերէն ետքը անձամբ իսկ կը համոզուինք, թէ սրջափ դիւրութեամբ կրնանք կարդացուածին մէջէն էականը, կարեւորը՝ անկարեւորէն զանազանել, եւ ինչպէս դիւրաւ կրնանք օտար գաղափարներն ու տեսութիւններն՝ արագ քննադատութեան մը ենթարկել: Արագ եւ շատ կարդալու ամենավտանգաւոր հետեւանքէն՝ որ է անքննադատութենէն, այս կերպով կը խորշինք: «Գրիչ ի ձե-

ուին» կարգալն ի սկզբան անդ քիչ թէ շատ դժուարութիւններ ունի. բայց չմոռնանք գաղղ. առածը. A force de forger, on devient forgeron. Բայց այսպիսի գէնքերով զինաւորեալ ընթերցումը՝ շատերկայն ժամանակ չի տեսեր. վասն զի միշտ այսպէս կարգալը, իւր կարողութիւնները սահմանաւորել ըսել է, եւ հարկաւոր ալ չէ: Երկայն կրթութեամբ մեր մտաց քննական ոյժն այնպէս կը սրի, որ կը սկսինք գրիչը ցանցառ գործածել, եւ հուսկ ուրեմն կամ բողոքովն կամ մասամբ իւր մէկդի կը թողունք գրիչը: Մեր խելքն այնպէս վարժած կ'ըլլայ՝ որ կրնայ կարգացուած կտորն անմիջապէս քննադատական ոսպնեակի տակ դնել: Սակայն եւ այնպէս ծեր գիտնականներ կան, որոնք մինչեւ այսօր իսկ իրենց կարգացածին վրայ հաշիւ կը բռնեն եւ ամէն գրքի տիտղոսին քով իրենց տեսութիւնն ալ համառօտ կը նշանակեն: Միտքն առաձգական պահելու շատ սքանչելի միջոց մըն է այս:

Շատ հետաքրքրական է տեսնելը թէ ծերունի քաղաքագէտն ու ուսումնականը՝ Գլադստոն, ինչպէս կը կարգայ: Մտադրութեան արժանի տեղերն զգուշութեամբ կը ստորագծէ: Ուղղահայեաց խաչանիշը, V ձեւն եւ շատ մը ուրիշ նշաններ, որոշ նշանակութիւններ ունին: Եթէ նախադասութիւն մը շատ ուղիղ չերեւայ իրեն՝ լուսանցքին վրայ իտալերէն «ma» (բայց) բառը կը գրէ: Աոհակաձեւ գիծ մը՝ կը նշանակէ թէ ընթերցողն հեղինակին համամիտ չէ: Գլադ-

ստոնին կարգացած ամէն գրքին ետեւը ցանկ մը կայ, որ կը ցուցնէ անխոնջ ծերունւոյն մտադրութիւնը շարժող տեղերը: Գլադստոն շուտ չի կարդար եւ մէկ գաղափարէ սրաթեւ ուրիշ գաղափարի թռչելու մեծ արուեստը սորված չէ: Ձի կրնար պարծիլ՝ Գարրիլի պէս՝ որ մէկ ակնարկով կարենայ էջ մը կարդալ: Բայց շուտով կը տեսնէ Գլադստոն, թէ գիրք մը կարգացուելու արժանի է: Եթէ արժանի չէ, անմիջապէս գիրքը մէկ կողմը կը նետէ, թէեւ գրական աշխատութեանց մեղմ քննադատ մըն է Գլադստոն:

Բ.

Օգոստոսի 25-ին 1895-ին օգնական փոխգնդապետ:

«Գրիչ ի ձեռին» ընթերցումը կը պահանջէ որ կարգաւ ու կանոնով նշանակենք օտար գաղափարներն եւ քովը նշանակենք մեր տեսութիւններն ալ, եթէ կ'ուզենք որ յարմար առթին օգուտ քաղենք անոնցմէ: Փորձն իսկ յայտնապէս ցուցած է, որ ամենաճանօթ միջիւ մը, խորհրդածութիւն մը, բանաձեւ մը մեր ուղած ատենը չենք կարող մեր միտքը բերել, թէպէտ շատ անգամ՝ յեղեղած ըլլանք մեր մտաց մէջ. ուրեմն հարկ է գործնական միջոց մը գործածել. եւ այս միջոցն է, նախ՝ հաստատուելու գիրք, երկրորդ՝ հաստատուելու գիրք, եւ երրորդ՝ հաստատուելու գիրքն ահարան կամ դարան:

Հաւաքածոյք կամ ժողովածոյք անուանած գիրքն երեք կերպով կրնանք կազմել, շատ

կարեւոր ըլլալուն, մանրամասն կ'ուզենք նկարագրել:

Հաստ տետրակ մը կ'առնունք (նաեւ ըստ հարկին շատ տետրակներ) եւ կը գրենք ասոր մէջ մեր ուզած խորհրդածութիւնները մեր գտած կարգաւ: Գլուխներու կը բաժնենք, եւ ամէն մէկ գլխին տակ գիծ մը քաշելով, քովը մէկ բառով եւ կամ ըստ կարելոյն քիչ բառերով կը նշանակենք գլխոյն նիւթը: Օրինակ մը. կ'ուզենք այս հետեւեալ խորհրդածութիւնը գրել:

“Դաստիարակութեան մէջ գործուած ամենամեծ թերութիւնն է, մանուկներն ինքնախորհողութեան չվարժեցընել:”

Արդ այս գեղեցիկ վճիռը նշանակելու համար, պէտք ենք նախ՝ Դաստիարակութեան բառը գրել այս վճռին վրան կամ տակը. բայց լաւագոյն կ'ըլլայ — ինչպէս փորձով յայտնի է — թղթին աջակողմը գրել, վասն զի աչքը շուտով կը գտնէ զայն փնտռած ատեն: Ամէնէն լաւ կ'ըլլայ եթէ իւրաքանչիւր էջին վրայ դրսի լուսանցքին վրայ միջոց մը ազատ թող տրուի, եւ հոս գրուի իբր բնաբան ընտրուած խօսքը: Այսպէս.

“Մանուկները կրթելու մէջ ամենամեծ թերութիւնն է զանոնք ինքնախորհողութեան չվարժեցընել:”

Դաստիարակութեան

Հատ անգամ կը հանգիստի որ միեւնոյն վճիռը, խօսքը՝ կը նշանակենք քանի մը տեղեր.

այսպէս վերոյիշեալ խօսքը կրնանք՝ խորհել կամ ինչպէս խորհողութեան բառին տակն ալ գրել. որպէս զի կրկնութենէ խորհնք, պէտք ենք համառօտագրութեան գիմել, այսպէս խորհել կամ ինչպէս խորհողութեան տես՝ Դաստիարակութեան: Խորհրդածութեան տակը հեղինակին անունը կը գրուի, նոյնպէս կը նշանակուի կոչման (citation) տեղը, գրքին էջը, եւ այլն եւ այլն: Քնարական բանաստեղծութեանց մէջ՝ բանաստեղծութեան տիտղոսը կ'աւելցուի, վէպերու մէջ՝ գլուխը, թատերական խաղերու մէջ՝ արարուածն ու տեսիլը: Այսպէս գիւրբին միջոց մը կ'ունենանք, ուզած ատեն ամբողջ վճիռն իւր յարակից մասերով բնագրին մէջ գտնելու եւ ամբողջ կարգալու:

Այս կանոնը կը պահուի մանաւանդ մատենագրութիւն մը կարգալու ատեն, եւ որովհետեւ միեւնոյն գիրքը կրնայ այլեւայլ տեղեր տպուած ըլլալ, եւ էջերը բնականապէս իրարու չեն համապատասխաներ, պէտք է յիշել հրատարակութիւնը, տպագրութեան տեղը, տարեթիւր, էջը, եւ այլն եւ այլն: Մեր իբր օրինակ ընտրած բառին վրայ մնանք. կ'ուզենք այս խօսքը գրել՝ “Այսպիսի Դաստիարակութեան պէտք էին.” պէտք ենք նշանակել, Մեկն, Ոսկեք. Մատթ. շտ. Դ., էջ՝ 7, տպ. Վենետիկ. 1826: Ժողովածոյն՝ եթէ կ'ուզենք որ ստուգիւ օգտակար ըլլայ, կը պահանջէ որ կամ այբուբենի կարգաւ գրուին նիւթերը, եւ կամ այբուբենական ցանկ մ'ունենայ, — եւ այս աւելի կարեւոր է,

— որուն միջնորդութեամբը կարեւոր եղած տեղը կարենանք շուտով գտնել: Եջերուն վրայ թուանշան կը դնենք եւ ցանկին մէջ ամէն նոր գրած կտորին դիմացը համապատասխան իջահամարը կը նշանակենք:

Թէպէտ ժողովածոյ կազմելու այս եղանակն ամենէն օգտակարն է, բայց քիչ շատ դժուարութիւններ ունի. աւելի դիւրին ուրիշ եղանակ մըն ալ կայ, այսինքն Ժողովածոյն Գրուածքն առանձնաձևը:

Հաւասար մեծութեամբ թղթեր կ'առնունք եւ վերոգրեալ եղանակաւ կը գրենք. բայց այն ատեն բնաբանը թղթին վերեւը կը նշանակենք: Մի եւ նոյն նիւթի վերաբերեալ կոչումները միեւնոյն թղթի վրայ կը գրենք: Օրինակ. ենթագրենք թէ երեւելի մատենագրի մը երկասիրութիւնը կարգանք, եւ ուղենք հեղինակին գեղեցիկ մտքերը մեր գործածութեան համար գրի առնուլ: Թուղթ մը կ'առնունք եւ վրան կը գրենք «գրասիրութիւն», եւ այս բնաբանին տակ հեղինակին խորհրդածութիւնը կը նշանակենք՝ իջահամարով: Ընթերցումն յառաջ կը տանինք, կը գտնենք «գրութիւն» բառը. նոր թուղթ մը կ'առնունք եւ նոյն կերպն ի գործ կը դնենք: Եթէ մեր ընթերցման շարունակութեան մէջ նոյն բնաբաններուն վերաբերեալ հատուածներու հանդիպինք, նոյն գրուած թղթերը կ'առնունք եւ այն խորհրդածութիւնները վրան կ'աւելցընենք: Պիտակները կամ թղթի կտորներն այբուբենական կարգաւ կը շարենք

եւ տիի մը մէջ կը պահենք: Այս եղանակաւ ի կարօտութեան կրնանք այս նիւթերը դիւրութեամբ առձեռն պատրաստ ունենալ եւ իբր մեր սեպհական ստացուածքը գործածել:

Աւելի եւս դիւրութիւն ունենալ լաղձացողը, եւ իւր հաւաքելի ծանօթութեանց համար մեծ ծախքեր ընելէ չխորշողը, կրնայ եւ պէտք է հաստատել Պարսն մը հայթայթել: Գիտնական մը անհրաժեշտ կարօտութիւն ունի այսպիսի Պարսնէ մը: Այս կազմածը կ'ունենայ 36 աչք կամ խորշ, կամ մանաւանդ աւելի. եւ այլեւայլ գրերուն համեմատ՝ խորշերը մեծ կամ փոքր կ'ըլլան, օրինակի համար, հայերէն Ղ, է, Բ, Ա, Է, Ֆ եւ այլն, գրերով սկսած շատ բառեր չունինք, ուրեմն այս գրերուն համար սահմանեալ խորշերն ալ շատ փոքր կ'ըլլան. ընդհակառակն կան նշանագրեր որ համեմատութեամբ՝ շատ բառերու սկիզբը կու գան, ինչպէս ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Կ, Տ, մ, ն, չ, պ, ս, տ, ց, փ, ք, եւ այլն, եւ ասոնց համար հարկ է մեծագոյն խորշեր դարձեալ պահարանը պահեստի համար կ'ունենայ շատ մը խորշեր ի հարկին գործածելու համար: Ծանօթութիւն մը գրելուն պէս՝ համապատասխան գրով նշանակեալ խորշին մէջ ղետեղելու է: Բազմաթիւ թղթեակները կորստէ պահելու համար, լաւագոյն կ'ըլլար եթէ խորշերը գըղտներ ունենային: Խորշին դրսի կողմը նշանակելու է խնամով՝ թէ մէջը ինչպիսի նիւթերու վերաբերեալ գրուածքներ կան: Մատենագիրն ու հեղինակը շատ անգամ ժամանակ

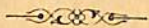
չունենար կարգացած կտորը համառօտագրելու.
անոր համար կը ստիպուի քիչով գօհ ըլլալ եւ
թղթի մը վրայ նիւթին բնաբանը եւ գրքին ի-
ջահամարը նշանակել եւ որոշեալ խորշին մէջ
նետել: Լրագիրներէ հանուած կամ կտրուած
հատուածները թղթի մը վրայ պէտք է փակ-
ցընել, հաստ գրերով թղթին վերեւը բնաբանը
գրել. իսկ ծանօթութեան տակը լրագրին անունը,
տարին եւ թիւը:

Յ Ա Ն Կ

	Էջ
Ներածութիւն	1
Ա. Ո՛վ պէտք է մատնագրել	4
Բ. Կրնա՞ր գիրք շարադրել	5
Գ. Մատնագրելու համար պահանջուած յատ- կութիւններ	7
Դ. Պէտք է գրել. կարելո՞ր համարած գիրքն ստուգիւ կարելո՞ր է	9
Ե. Ծ՞րք գիրք մը կարելո՞ր է, եւ կ՞որ նրատա- րակութիւնը հարկաւոր	11
Զ. Թարգմանութիւն (հեղինակելու առաջին եւ ղիւրացուցիչ միջոց)	17
Է. Գիրք կարդալու արուեստին տեղեակ ըլլալ (երկրորդ ղիւրացուցիչ միջոց)	23
Ը. Հեղինակելու համար երրորդ ղիւրացուցիչ միջոցն է՝ զո՞նէ մէկ օտար լեզու լաւ գիտնալ	25
Թ. Գրական պատուէրներ	31
Ժ. Գործնական ակնարկութիւններ	32
ԺԱ. Գաղափարաց քացատրութիւն	37
ԺԲ. Ձեռագիրք	43
ԺԳ. Ձեռագրին թուղթ	48
ԺԴ. Ձեռագրին վրայ յաւելուածներ	53
ԺԵ. Ծանօթութիւններ ու կոչումներ	56
ԺԶ. Ձեռագրին ու տպագրութեան համեմատու- թիւնը	63

	էջ	
ԺՆ. Տպագրելի գրերու ընտրութիւնը	67	
ԺԸ. Գրքին անունը	74	
ԺԹ. Գրքին ցանկը, յաւելուած եւ փոփոխութիւն	77	
Ի. Գրքին ձեւը	85	
ԻԱ. Սրբագրութիւն եւ փորձ		
ԻԲ. Հեղինակներու համար քանի մը կարեւոր զիտելիքներ	94	
ԻԳ. Քննադատութեան օգուտները	95	
ԻԴ. Հեղինակներու իրաւունքը	96	
ԻԵ. Յօղուածագիքներու խրատ մը	97	
Յաւելուած գիրք կարդալու արուեստ		
Ա. Գիտնական մը նշշախտ աւետք է գիրք կարդալ	101	
Բ. Օգտաւէտ ընթերցման օգնական միջոցներ	111	

1813

1898

ՏՊԱՐԱՆ

Մ Ի Ե Ն Ե Ա Կ Ա Ն

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Յ

Կը տպագրուի ամէն լեզուաւ
գիրք, հաշուեգիրք, տետրակ,
լրագիր, արժէքուցակ, այցա-
քարտ, նամակազուխ, նա-
մակի ծածկոյթ եւն եւն:

Հասցէ՝ Imprimerie des Méchitharistes

à Vienne

VII/2 Mechitharistengasse 4.

1887

1898

ԺԲ. ՏԱՐԻ

“ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ,”

ՌԻՍՈՒՄՆԱԹԵՐԻՔ

Կը հրատարակուի ամէն ամսոյ սկիզբը:
 Հայ-Գրական յօդուածներէն զատ՝
 ճշդիւ տեղեկութիւն կը տրուի հայ-
 գրականութեան, պատմութեան, եւ-
 այլն նկատմամբ ամէն ամիս ելած նոր
 հրատարակութեանց վրայ: Նոյնպէս
 քննադատական տեղեկութիւն կը տրուի
 ազգային լրագրաց մէջ տպուած կա-
 ռեւոր լրերու վրայ:

“Ազգային լրագրաց բովանդակու-
 թիւն, թղթակցութիւն, ծանուցում,
 եւ այլն:

Հասցէ՝ Rédaction de „Handesse Amsorea“

à Vienne

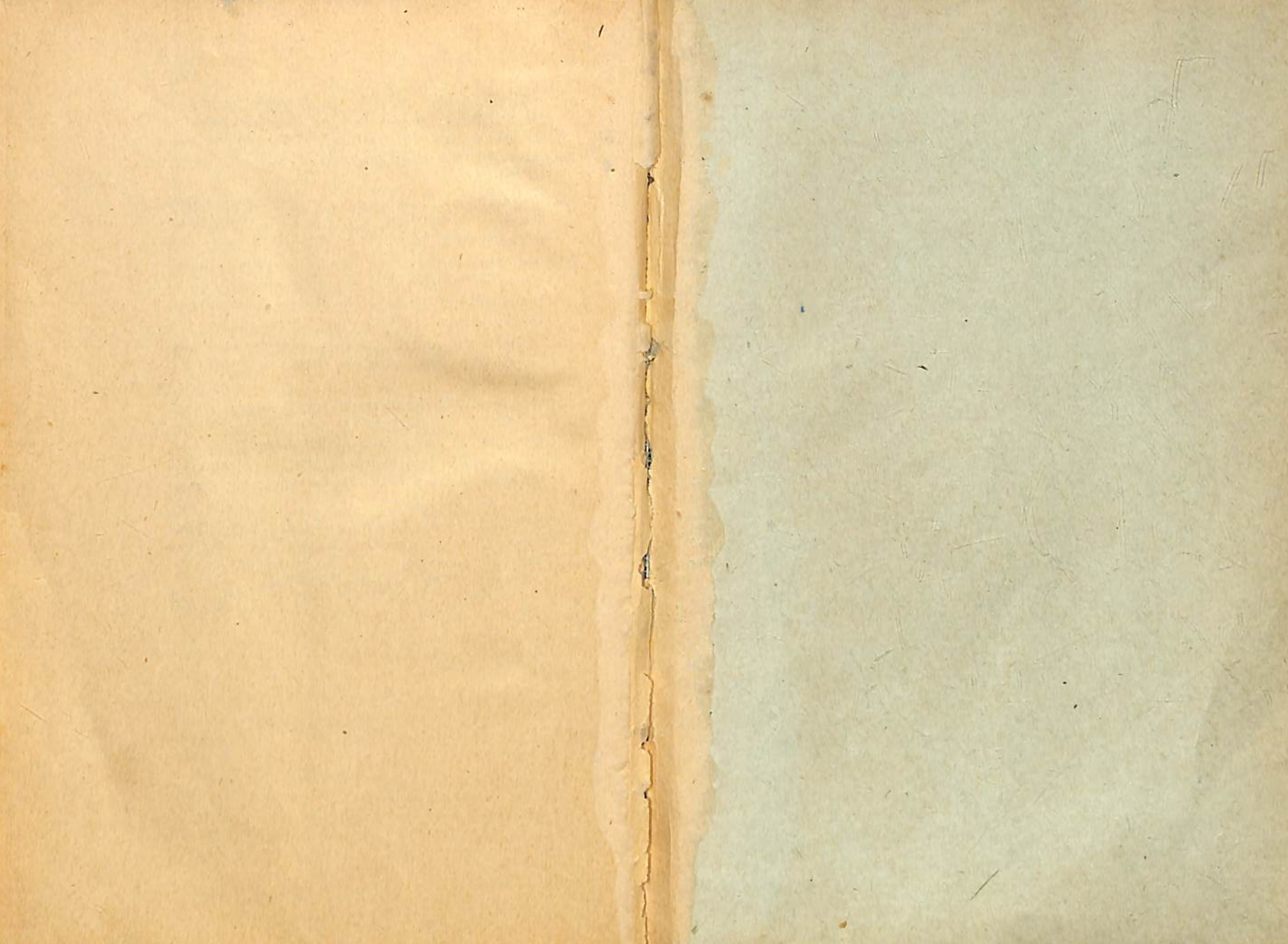
VII 2 Mechitharistengasse 4.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԵՐԱՆ

- Ա. Գալեմքեարեան Հ. Գրիգորիս Վ., Ուսու-
 մաստիւթիւնը Լեւոնայոց դատաստանագրոյն.
 1. Պիշոֆ, Լեւոնայոց հին իրաւունքը: 2. Գորիք.
 Իրաւունք Հայոց: 1890: 8° Երես՝ 85+59: Փր. 1.25
- Բ. Մեռեմիլիշեան Հ. Գարրիէշ, Ազգաբանութիւն
 ազնուական զարմին Տիւզիանց: 1890: 8° Երես՝
 50 (պատկերազարդ): Փր. 1.—
- Գ. Տաշեան Հ. Յակոբիքոս, Ազաթանգեղոս առ
 Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրու-
 թիւն Ազաթանգեղեայ գրոց: 1891: 8° Երես՝
 ԺԱ+159: Փր. 1.25
- Դ. Դեմետրիոս Տառի Արեւելեան Հայքի Պուր-
 վինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալեմքեարեան: 1891:
 8° Երես՝ 79: Փր. —.85
- Ե. Տաշեան Հ. Յակոբիքոս Վ., Ուսումնասիրու-
 թիւնը Ստոյն-Կալիստենեայ Վարուց Աղերսանդրի:
 1892: 8° Երես՝ Գ+272: Փր. 3.—
- Զ. Աղպէր Տըվիշ եւ Գ. Փիսոն, Ուղեւորութիւնի
 Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1892: 8°
 Երես՝ 82: Փր. 1.—
- Ը. Մառ Նիկ., Ամսունային ուղեւորութիւնից դէպի
 Հայս: Թրգմ. Ռոփրիոս Անտիեան: 1892: 8°
 Երես՝ 89: Փր. 1.25
- Ը. Գարրիէր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիս Խորե-
 նացոյ: Հտ. Ա.: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893:
 8° Երես՝ Ժ+51: Փր. 1.—
- Թ. Գալեմքեարեան Հ. Գրիգորիս Վ., Պատմու-
 թիւն հայ լրագրութեան: Հտ. Ա. 1794—1860:
 1893: 8° Երես՝ 232 (Լուսանկարով): Փր. 2.50

- ժ. Կոնիքիեր Փր. Կ., Էնտոթիկըզ գրոց Դաւթի Ան-
յաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. չ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893:
8° Երես՝ Է+92: Քր. 1.25
- ժԱ. Գոմարիկեան Հ. Գրիգոր Վ., Հայք յնդիսարե-
թուպոլիս Դրամսիրուանիոյ 1680—1779: 1893: 8°
Երես՝ Ժ+533 (1 զնկատիւ): Քր. 4.50
- ժԲ. Խաչաթեան Գր., Չենոք Գլակ, համեմատական
ուսումնասիրութիւն: 1893: 8° Երես՝ 78: Քր. 1.—
- ժԳ. Տէր-Մովսիսեան Փարսադան, Հայ զինու-
կան տունը: Թրգմ. չ. Բ. Վ. Պիլէգիկճեան: 1894
8° Երես՝ 103 (6 տախտակ՝ 55 պատկերով):
Քր. 2.—
- ժԴ. Գարիէր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորե-
նացոյ. Հտ. Բ. կամ Յաւելուած: Թրգմ. չ. Յ.
Վ. Տաշեան: 1894: 8° Երես՝ ԺԱ+43: Քր. 1.—
- ժԵ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ուսումնասիրութիւնը հայերէն
փոխառեալ բառից: Ա. Հ. Հիւպըման, Սեմական
փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ. Փորթէ-
ման Կ., Յունական փոխառեալ բառեր հայերէնի
մէջ: Գ. Հ. Հիւպըման, Հայկական Յատուկանուանը:
1894: 8° Երես՝ 9+145: Քր. 2.—
- ժԶ. Տաշեան Հ. Յակոբրոս Վ., Մատենագրական
մանր ուսումնասիրութիւնը: Հտ. Ա. Ա—Զ: 1895:
3° Երես՝ ԺԲ+294: Քր. 3.60
- ժԷ. Տաշեան Հ. Յակոբրոս Վ., Հայկական աշխատ-
սիրութիւնը հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ի մի ամփո-
փուած եւ թարգմանուած հանդերձ ծանօթու-
թեամբը: 1895: 8° Երես՝ 202: Քր. 2.50
- ժԸ. Տիարեան Կ., Սեւ ծովու ուսական եզերքը:
1895: 8° Երես՝ 192: Քր. 2.—
- ժԹ. Գոմարիկեան Հ. Գրիգոր Վ., Դրամսիրուանիոյ
Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերլա
Հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: 8°
Երես՝ Թ+352: Քր. 3.60
- Ի. Տաշեան Հ. Յակոբրոս Վ., Վարդապետու-
թիւն առաքելոց անվանեցական կանոնաց մա-
տեննը, Թուղթ Յակոբայ առ Կողրատոս եւ Կանոնը
Թարգէի: 1896: 8° Երես՝ Թ+442: Քր. 6.—

- ԻԱ. Տումաշէկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց
սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հե-
տազոտութիւն: Մասն Առաջին Պատմական տե-
ղեկութիւնը Սասնոյ վրայ: Թրգմ. չ. Բ. Պ.: 1896:
8° Է+62: Քր. 1.—
- ԻԲ. Կարիէր Ա., Արարու գրոցը Մովսէս Խորե-
նացոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. չ. Գաբրիէլ Վ.
Մէնվիշեան. 1897. 8° էլ ԺԶ+107: Քր. 1.50
- ԻԳ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնը նախ-
նեաց ռամկորէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնը եւ
քաղուածներ, Մասն Ա. Ռամկորէն մասնագրու-
թիւնը: Տետր Ա: 1897, 8° էլ Ը+272: Քր. 4.—
- ԻԴ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնը նախնեաց
ռամկորէնի եւն: Տետր Բ, 1897: 8° էլ Ա—Ը+
273—522: Քր. 3.—
- ԻԵ. Գեղեք Հ., Համառոտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ.
Հ. Գր. Վ. Գալմիքեարեան: Յաւելուածք թարգ-
մանը 1. Ցանկ 1895—1897 Հայոց կոտորած-
ներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու: 2. Գաւազա-
նագիրք Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց:
1897 8° էլ Ը+130: Քր. 1.50
- ԻԶ. Մեանկիշեան Հ. Գարիէր Վ., Գիրք (կամ
յօղուած) գրելու արուեստը, Նորու հեղինակներուն
ուղղեալ քանի մը կարեւոր ակնարկութիւններ.
Բաւելուած՝ Գիրք կարգալու արուեստը, 1898, 8°.
էլ Է+123: Քր. 1.25

2013

2888-2889

« Ազգային գրադարան

NL0061907

« Ազգային գրադարան

NL0061908

